

МЕКТЕПТЕ АКАДЕМИЯЛЫҚ АДАЛДЫҚТЫ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ БОЙЫНША ӘДІСТЕМЕЛІК ҰСЫНЫМДАР

Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясының Ғылыми-әдістемелік кеңесімен баспаға ұсынылды (2025 жылғы 6 наурыздағы №1 хаттама).

Мектепте академиялық адалдықты қамтамасыз ету бойынша әдістемелік ұсынымдар / Қазақстан Республикасының Оқу-ағарту министрлігі, Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы, Астана: 2025. – 138 б.

Академиялық адалдық — зияткерлік меншікке, дербестікке және әділеттілікке құрмет көрсетуді бейнелейтін сапалы білімнің ажырамас бөлігі. Академиялық адалдық қағидаттарын сақтау – білім алушылардың оқу мен болашақ кәсіби қызметіне жауапкершілікпен қарауын қалыптастыруда маңызды рөл атқарады.

Қазіргі таңда білім алушылар ақпараттық технологиялар мен жасанды интеллект құралдарына оңай қол жеткізе алатын жағдайда академиялық бұзушылықтар қаупі артып келеді. Бұл мектептерде адалдық мәдениетін дамыту бойынша жүйелі жұмыс жүргізуді қажет етеді.

Осыған байланысты Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы адал білім алу мәдениетін қалыптастырудың бірыңғай тәсілдерін әзірлеуге бағытталған әдістемелік ұсынымдар әзірледі. Ұсынымдарда халықаралық және ұлттық тәжірибеге талдау, ЖИ дәуіріндегі өзекті сын-қатерлер және мектептер үшін академиялық адалдықтың тиімді саясатын әзірлеу мен іске асыруға арналған практикалық қадамдар қамтылған.

ҚҰРЫЛЫМЫ

КІРІСПЕ	4
АКАДЕМИЯЛЫҚ АДАЛДЫҚ ТҮСІНІГІ ЖӘНЕ ОНЫҢ БІЛІМ БЕРУДЕГІ РӨЛІ.	6
ОРТА БІЛІМ ДЕҢГЕЙІНДЕ АКАДЕМИЯЛЫҚ АДАЛДЫҚТЫ НОРМАТИВТІК ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ	29
ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТТІҢ ДАМУЫ ЖАҒДАЙЫНДА АКАДЕМИЯЛЫҚ АДАЛДЫҚ	37
ҚАЗАҚСТАН МЕКТЕПТЕРІНДЕ АКАДЕМИЯЛЫҚ АДАЛДЫҚТЫ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ БОЙЫНША ӘДІСТЕМЕЛІК ҰСЫНЫСТАР	45
ҚОСЫМША	106
ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ	135

КІРІСПЕ

Академиялық адалдық – білім беру сапасының негізгі элементтерінің бірі болып табылады. Ол білім беру үдерісінің барлық қатысушыларының зияткерлік меншікке, дербестікке және әділеттілікке деген құрметін білдіреді. Академиялық адалдық қағидаттарын сақтау мектеп оқушыларының болашақтағы оқуына және олардың кәсіби мінез-құлқына айтарлықтай әсер ететіндіктен ерекше маңызға ие.

Академиялық адалдықтың дамыған мәдениеті жағдайында білім алушылар алған білімінің құндылығын терең сезінеді, ал педагогтер – өздері ұсынатын білімнің мәнін түсінеді. Осылайша, олар оқу және кәсіби міндеттерін адал орындайды. Академиялық адалдық қағидаттарына толыққанды адалдық танытқанда ғана сенімге, әділеттілікке, құрметке, жауапкершілік пен батылдыққа негізделген құндылықтарды ұстана алатын, қоғамда оң өзгерістерге бастайтын ұрпақ тәрбиелеуге болады.

Сонымен қатар, ақпараттық ресурстар мен технологиялардың, соның ішінде жасанды интеллекттің қолжетімділігі артып отырған қазіргі жағдайда мектептерде академиялық алаяқтық тәуекелі өсуде. Бұл білім алу үдерісіндегі этика мен адалдық қағидаттарына нұқсан келтіруі мүмкін. Сондықтан мектептерге академиялық адалдық саясатын әзірлеу және оны тәжірибеде іске асыру бойынша әдістемелік қолдау қажет.

Осыған байланысты, Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы мектептерде адал білім алудың орнықты мәдениетін қалыптастырудың бірыңғай тәсілдерін әзірлеуге бағытталған әдістемелік ұсынымдарды әзірледі.

Атап айтқанда, бірінші тарауда академиялық адалдық ұғымы мен оның білім беру жүйесі үшін маңыздылығы ашып көрсетіледі. Мектептерде академиялық адалдық мәдениетінің дамуына ықпал ететін және кедергі келтіретін факторларға талдау жасалып, білім алушылар мен олардың ата-аналары, педагогтер мен білім беру ұйымдарының басшылары тарапынан орын алатын бұзушылықтардың кең тараған түрлері келтіріледі.

Екінші тарауда Қазақстан мен өзге елдердегі мектептерде академиялық адалдықты қамтамасыз етудің нормативтік-құқықтық негізіне талдау жасалған. Үшінші тарау жасанды интеллекттің даму жағдайындағы академиялық адалдық мәдениетінің қалыптасу барысына арналған. Соңғы, төртінші тарауда мектептерде академиялық адалдықты

қамтамасыз етудің тиімді стратегияларын әзірлеу және енгізу бойынша ұсынымдар берілген.

Әдістемелік ұсынымдар жалпы орта білім беру ұйымдарының басшылары мен педагогтеріне, білім беру басқару органдарының өкілдеріне, сондай-ақ білім алушылар мен олардың ата-аналарына арналған.

АКАДЕМИЯЛЫҚ АДАЛДЫҚ ТҮСІНІГІ ЖӘНЕ ОНЫҢ БІЛІМ БЕРУДЕГІ РӨЛІ

«Академиялық адалдық» дегеніміз не?

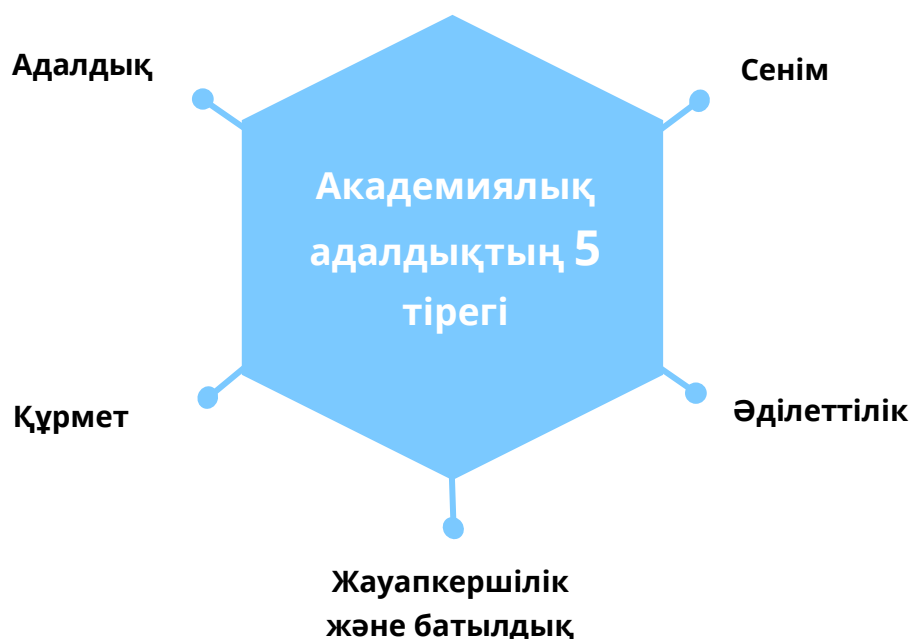
Академиялық адалдық – оқыту және оқу үдерісінің ажырамас бөлігі болып табылады, ол оқу үдерісінің барлық аспектілерінде жауапкершілікпен әрі этикалық тұрғыда әрекет етуді білдіреді. Қазіргі таңда академиялық адалдықтың бұзылуына қатысты мәселелердің білім берудің барлық деңгейлері мен стейкхолдерлер топтарын қамтитынын ескере отырып, бұл мәселелерді шешудің маңыздылығы бүкіл әлемде кеңінен мойындалуда.

Академиялық адалдық тақырыбы көбіне плагиат мәселесімен байланыстырылады. Алайда «плагиат» пен «академиялық адалдық» ұғымдары бір-бірін толық алмастырмайды. Расында да, плагиат – бұл академиялық адалдықтың бұзылуы мен академиялық теріс қылықтың бір түрі, дегенмен ол академиялық адалдық ұғымының барша мәнін қамти алмайды. Академиялық адалдық тек плагиатпен күресумен шектелмейді, ол білім алушылардың, педагогтердің және зерттеушілердің мінез-құлқын айқындайтын этикалық нормалар мен құндылықтардың кең ауқымын қамтиды¹.

Мысалы, **Академиялық адалдық жөніндегі халықаралық орталықтың (ICAI)** анықтамасына сәйкес, академиялық адалдық – бұл «қиындықтарға қарамастан, алты іргелі құндылыққа адалдықты сақтау: адалдық, сенім, әділеттілік, құрмет, жауапкершілік және батылдық» (1-сурет).

¹ Turnitin celebrates one year for AI writing detection. 2024. <https://www.turnitin.com/blog/turnitin-celebrates-one-year-for-ai-writing-detection>

1-сурет. Академиялық адалдықтың іргелі қағидаттары

Дереккөз: Академиялық адалдық жөніндегі халықаралық орталық (ICAI), 2021.

Осы құндылықтардан академиялық қауымдастықтар үшін идеяларды әрекетке айналдыруға мүмкіндік беретін мінез-құлық қағидаттары туындайды:

1. **Адалдық** – негізгі қағидат болып табылады. Жазбаша жұмыстарда бұл *авторлықты дұрыс көрсету (атрибуция)* арқылы көрініс табады. Адалдық сонымен қатар объективтілікпен де тығыз байланысты – педагогтер білім алушылардың жұмыстарын *бейтарап түрде бағалауы* керек.

2. Білім алушылардың жұмыстарындағы шынайылыққа деген **сенім** – академиялық адалдықтың тағы бір маңызды элементі. Оқу үдерісінде сенім *нақты күтілімдер* мен оларды бағалау барысында *дәйекті сақтау* арқылы қалыптасады.

3. **Әділеттілік** фаворитизмнен (жақтасудан) аулақ болуды білдіреді. Ережелерді жүйелі түрде қолдану және өз әрекеттері үшін жауап беру маңызды. *Бағалау критерийлерін (мысалы, рубрикаларды) нақты қолдану* әділеттілікті сақтауға көмектеседі.

4. Білім беру үдерісінің барлық қатысушыларына **құрмет көрсету** – академиялық адалдықтың маңызды аспектісі. Білім алушылар тапсырмаларды *жауапкершілікпен орындап*, кері байланысты бағалауы

қажет. Педагогтер білім алушыларға қатысты жанашырлық танытып, оларға негізді әрі қолдаушы кері байланыс беруі тиіс.

1. Жауапкершілік пен батылдық білім алушылардың *академиялық адалдықты бұзушылықтарға қарсы тұруын*, ал педагогтердің сынып пен мектеп деңгейінде академиялық адалдық саясатын қалыптастыруы мен қолдауын білдіреді (ICAI, 2021).

Академиялық адалдық жөніндегі **Еуропалық желі (ENAI) академиялық адалдықты** «білім беру, зерттеу және ғылыми қызмет барысында шешім қабылдау мен әрекет ету кезінде бағдар болатын этикалық және кәсіби қағидаттарды, стандарттарды, тәжірибелерді және құндылықтардың жүйелілігін сақтау» деп түсіндіреді (ENAI, 2018). Өз кезегінде, академиялық адалдық мәдениеті – бұл «этикалық мінез-құлықты қалыптастырып, ілгерілететін, сондай-ақ этикалық бұзушылықтарды тиімді және нәтижелі түрде жоятын ұйым ішіндегі рух пен ахуал» (ENAI, 2019).

Қазақстанның орта білім беру жүйесіндегі академиялық адалдыққа берілген анықтама жалпыға танылған халықаралық стандарттарға толық сәйкес келеді. Нормативтік құжаттарда «академиялық адалдық – бұл білім алушылардың мінез-құлқын айқындайтын және оқу үдерісіндегі білім жетістіктерінің шынайылығын қамтамасыз ететін моральдық және этикалық қағидаттардың жиынтығы» деп белгіленген².

Қазақстан мектептерінде академиялық адалдық тақырыбының өзектілігі неде?

Орта білім беру контекстіндегі бұл тақырыптың өзектілігі бірнеше факторлармен айқындалады.

Біріншіден, жасанды интеллекттің (ЖИ) қарқынды дамуы академиялық адалдықты бұзу жағдайларының көбеюіне әкеліп отыр. Turnitin плагиатты анықтау сервисінің мәліметтері бойынша, 2023 жылы мектептің жоғары сынып оқушылары мен ЖОО студенттері ұсынған 200 миллион жұмыстың 22 миллионнан астамы (11%) кемінде 20% ЖИ арқылы жасалған контентті қамтыған, ал шамамен 6 миллион жұмыс (3%) дерлік толықтай нейрожелілердің көмегімен дайындалған³.

² Приказ Министра просвещения Республики Казахстан от 23 января 2025 года № 12 «О внесении изменений в приказ Министра просвещения Республики Казахстан от 3 августа 2022 года № 348». <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2500035670>

Екіншіден, мектепте академиялық адалдық қағидаттарын сақтамау жоғары оқу орнында білім алуға, сондай-ақ білім алушылардың кәсіби және жеке өміріне елеулі әсер етеді. Ғылыми зерттеулер академиялық адалдықтың білім сапасына, әлеуметтік әлауқатқа және адами капиталдың дамуына тікелей ықпал ететінін дәлелдеді

Үшіншіден, мектеп ортасында академиялық адалдық қағидаттарының сақталмауы кең таралған мәселе болып отыр. Бұл құбылыс кейін жоғары оқу орындарына түсу емтихандары кезінде талапкерлердің мінез-құлқынан байқалады. Мысалы, жыл сайын ҰБТ кезінде тыйым салынған құрылғыларды алып өтуге тырысу және тестілеу ережелерін бұзу фактілері тіркеліп, нәтижесінде талапкерлердің қорытындылары жойылады. 2024 жылдың қаңтар айындағы жағдай бойынша осындай жағдайлардың саны өскен⁴.

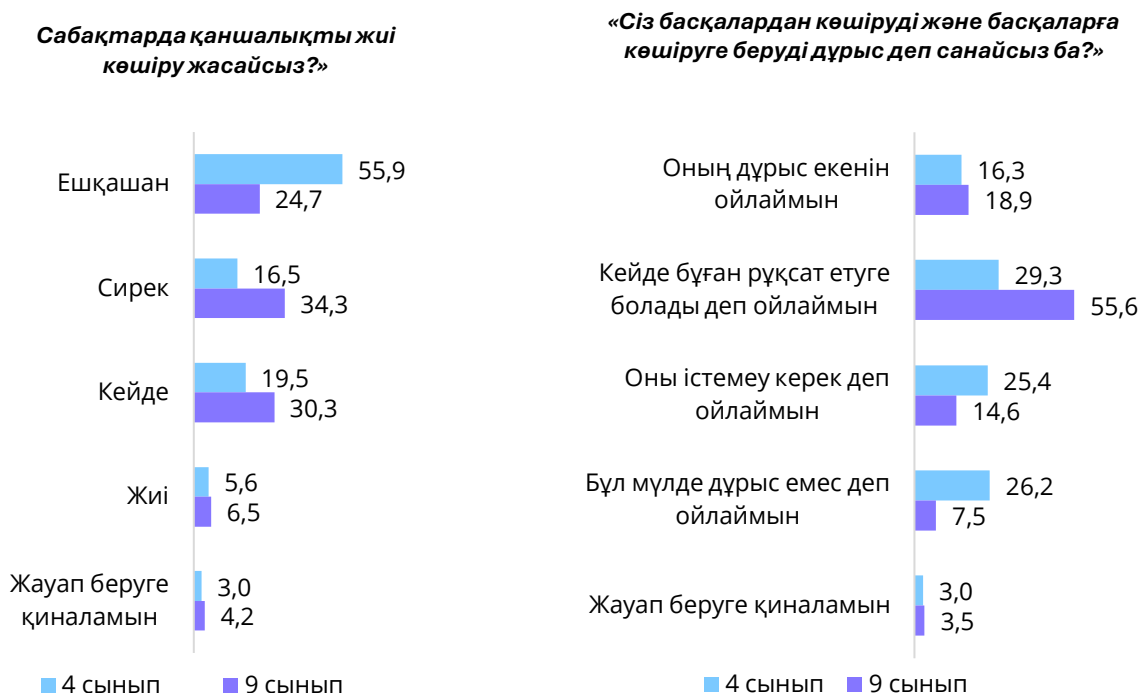
Орта білім беру деңгейінде академиялық адалдықты сақтамау мәселесі өте өзекті күйінде қалып отыр. Білім алушылардың оқу жетістіктерін мониторингілеу (ББЖМ-2024) аясында жүргізілген сауалнама нәтижелері бойынша, тоғызыншы сынып оқушыларының әр үшіншісі және төртінші сынып оқушыларының әр бесіншісі жиі көшіретінін мойындаған. Сонымен қатар, жоғары сынып оқушыларының әр бесіншісі (18,9%) көшіріп алуды қалыпты оқу тәжірибесі деп санайды⁵ (2-сурет).

⁴ Informburo. 2025. Январское ЕНТ: увеличилось количество абитуриентов, чьи результаты аннулировали.

<https://informburo.kz/novosti/yanvarskoe-ent-uvelicilos-kolicestvo-abiturientov-ci-rezultaty-annulirovali>

⁵ Аналитический отчёт «Комплексный анализ результатов мониторинга образовательных достижений обучающихся организаций среднего образования»/ Министерство просвещения Республики Казахстан, Национальная академия образования имени И. Алтынсарина, Астана: 2024. <https://uba.edu.kz/storage/app/media/MODO%202024%20%20RS%20%20RS%20%20%20RS.pdf>

2-сурет. ББЖМ-2024 аясында академиялық адалдыққа қатысты қойылған сұрақтарға 4 және 9-сынып оқушыларының жауаптары, %

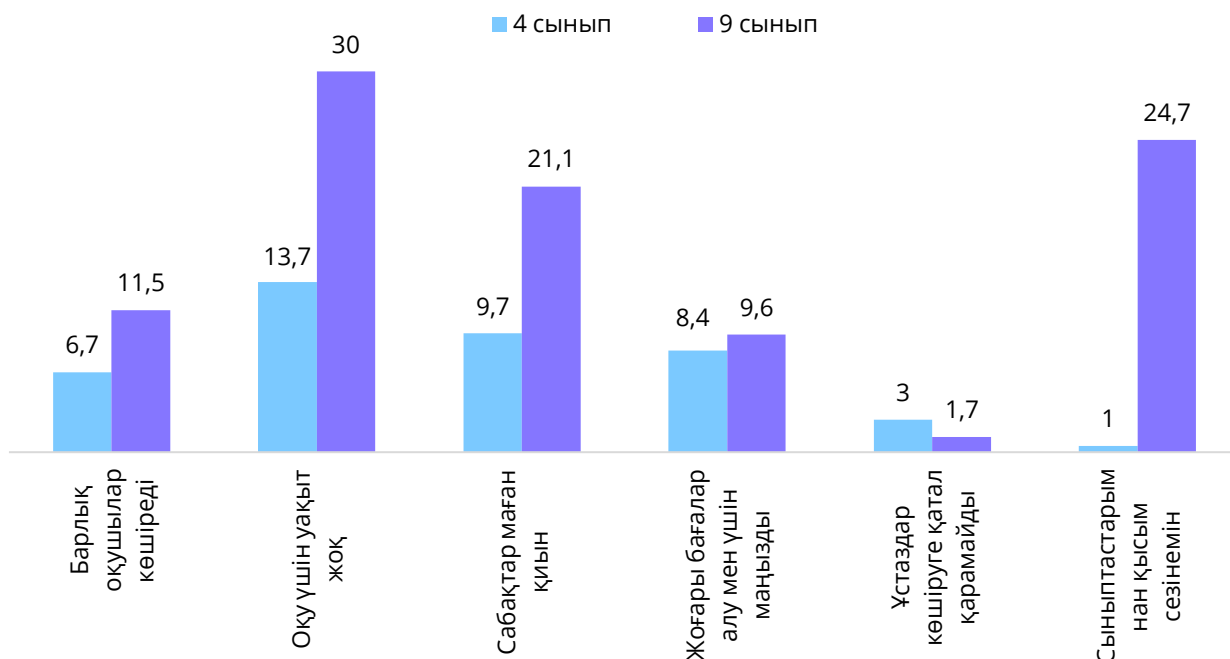

Дереккөз: Ы. Алтынсарин атындағы ҰБА, Астана, 2024 ж. «Орта білім беру ұйымдарындағы білім алушылардың білім жетістіктеріне мониторинг жүргізу нәтижелері бойынша кешенді талдау» аналитикалық есебі

Көшіріп алудың себептері ретінде жоғары сынып оқушыларының басым бөлігі уақытының тапшылығын (30%) және сыныптастары тарапынан көрсетілетін қысымды (24,7%) атаған. Сондай-ақ, әр бесінші тоғызыншы сынып оқушысы пәндерді түсіну қиын болғандықтан көшіретінін айтқан (3-сурет)⁶.

⁶ Сонда.

3-сурет. ББЖМ-2024 аясында 4 және 9-сынып оқушыларының көшіріп алу себептері жөніндегі сұраққа берген жауаптары, %

Дереккөз: Ы. Алтынсарин атындағы ҰБА, Астана, 2024 ж. «Орта білім беру ұйымдарындағы білім алушылардың білім жетістіктеріне мониторинг жүргізу нәтижелері бойынша кешенді талдау» аналитикалық есебі

Академиялық адалдықтың жеткіліксіздігі мәселесі педагогтер арасында да көтерілуде. **ББЖМ-2024** шеңберінде жүргізілген сауалнама нәтижелері бойынша, **мұғалімдердің шамамен 66–72%-ы білім алушылардың көшіріп алуы оқу үдерісі үшін елеулі мәселе деп санайды.**

Сонымен қатар мұғалімдерге өз оқушылары арасындағы көшіріп алу жағдайының ауқымы туралы сұрақ қойылды. 9-сынып мұғалімдері көшіріп алу деңгейін 4-сынып мұғалімдерімен салыстырғанда жоғары бағалайды. Мысалы, 9-сынып мұғалімдерінің шамамен **9%-ы көшіріп алуды «өте кең таралған» құбылыс деп есептейді, ал 4-сыныптарда бұл көрсеткіш 3 есе төмен (2,8%).** Сонымен бірге, **4-сынып мұғалімдерінің 17,1%-ы өз сыныптарында көшіріп алу мәселесі жоқ деп санайды, ал 9-сынып мұғалімдері арасында мұндай пікір 3 есе сирек кездеседі (4-сурет).**

Бұл деректер академиялық адалдық қағидаттарының бұзылуы мәселесі жоғары сыныптарда анағұрлым өзекті екенін көрсетеді ⁷.

⁷ Сонда.

4-сурет. 4 және 9-сынып мұғалімдерінің «Сіздің мектеп оқушылары арасында көшірудің таралуын қалай бағалайсыз?», %

Дереккөз: Ы. Алтынсарин атындағы ҰБА, Астана, 2024 ж. «Орта білім беру ұйымдарындағы білім алушылардың білім жетістіктеріне мониторинг жүргізу нәтижелері бойынша кешенді талдау» аналитикалық есебі

Академиялық адалдық білім беру жүйесінің дамуына қандай үлес қосады?

Мектептегі академиялық адалдық қағидаттарын сақтау маңызды, себебі ол **білім алудың келесі деңгейлеріне, сондай-ақ болашақтағы кәсіби және тұлғалық мінез-құлыққа жан-жақты әрі ұзақ мерзімді әсер етеді.**

Келесі білім беру деңгейлеріндегі академиялық мінез-құлыққа әсері

Академиялық адалдық қағидаттарын оқу үдерісінің бастапқы кезеңдерінде, яғни университетке түспей тұрып қалыптастыру аса маңызды (Çelik & Razi, 2023; Hossain, 2022a, b; Merga, 2022; Morrison & Secker, 2015). Себебі білім алушылар зияткерлік меншік құқықтарын құрметтеу мен дереккөздерді дұрыс көрсетудің маңыздылығын жастайынан түсінуі қажет (Hossain, 2020; Lagola, 2021).

Сонымен қатар көптеген зерттеулер көрсеткендей, талапкерлер арасында жиі кездесетін мәселе – дәйексөз келтіру, сілтемелерді

рәсімдеу, парафраз жасау және плагиаттың алдын алу дағдыларының жеткіліксіз болуы (Hossain, 2022a, b; McCarthy, 2020; Morrow, 2022; Rossi, 2021; Sbaif & Zhao, 2022).

Көптеген зерттеулер білім алушылардың академиялық адалдықты бұзудың түрлі формаларымен мектеп кезеңінде-ақ кездесетінін және бұл мінез-құлықтың көбінесе жоғары оқу орындарында да жалғасатынын көрсетеді (Bertram Gallant & Stephens, 2020; Hendershott және т.б., 2000; Hossain, 2021; Stephens, 2019).

Осылайша, **академиялық адалдықты бұзуға бейім тұрақты теріс әдеттердің қалыптасуы байқалады: мектепте ережелерді бұзуға үйренген оқушылар бұл мінез-құлықты колледждер мен жоғары оқу орындарына да алып барады.**

Сондықтан мектептер білім алушылар жоғары білімге көшпей тұрып, **академиялық адалдық қағидаттарын мүмкіндігінше ерте оқу үдерісіне енгізуге жауапты.**

Болашақтағы кәсіби және тұлғалық мінез-құлыққа әсері

Академиялық адал мінез-құлыққа негізделген құндылықтар білім алушылардың тек академиялық саласында ғана емес, сонымен қатар кәсіби мансабында да басшылыққа алатын **берік этикалық негіздің қалыптасуына ықпал етеді** (Lee, 2023; Sefcik және т.б., 2019).

Оқу барысында **адалдық қағидаттарын сақтамау** білім алушылардың санасында «адал емес әрекет – қалыпты нәрсе» деген ұстанымның қалыптасуына әкеледі. Бұл өз кезегінде жеке және кәсіби адалдық деңгейінің төмендеуіне ықпал етеді. Бірқатар зерттеулер көрсеткендей, **мектептегі академиялық адалдықтың бұзылуы болашақта жұмыс орнында адал еместікке алып келеді** (Blankenship & Whitley, 2000; Harding және т.б., 2004; Lawson, 2004; Nonis & Swift, 2001; Sims, 1993).

Жоғары сыныптарда адал емес әрекетке баратын оқушылар көбінесе бұл мінез-құлықты жоғары білім деңгейінде де жалғастырады және соңында отбасылық және кәсіби ортада да адал емес әрекет жасауға бейім болады (Stephens, 2019).

Білім сапасы мен адами капиталды дамытуға әсері

Академиялық адалдықты сақтамаудың ең басты кері салдарының бірі – білім сапасының жалпы төмендеуі. **Wangaard және Stephens (2011)** академиялық адал еместік оқу үдерісін әлсірететінін, бағалауды шынайы еместей ететінін және білім алушылардың моральдық болмысымен

дамуына теріс әсер ететінін атап өтеді. **Білім алушылардың оқу жетістіктерін тиімді бағалау тікелей академиялық адалдыққа байланысты.** Егер оқушылардың жауаптары олардың өз біліміне негізделмесе, онда педагогтер олардың білім деңгейін объективті түрде бағалай алмайды, сапалы кері байланыс бере алмайды және оқу бағдарламасына негізделген өзгерістер енгізе алмайды (Turnitin, 2024).

Saddiqui (2016) өз еңбектерінде академиялық адал еместік оқу бағдарламаларын іске асыруға кедергі келтіретінін, білім алушылар мен педагогтер арасында сенімсіздік тудыратынын, сондай-ақ оқу орындарының беделіне нұқсан келтіретінін көрсетеді. **Академиялық адалдықты сақтау – білім сапасын қамтамасыз етудің және қоғам дамуына үлес қоса алатын білікті түлектерді даярлаудың шешуші шарты** (Eneji және т.б., 2022; Geetalakshmi, 2018).

Ал академиялық адалдық қағидаттарын сақтамау түлектердің сапасының төмендеуіне, соның салдарынан олардың ұлттық дамуға және жаһандық бәсекеге қабілеттілікке қосатын үлесінің азаюына әкелуі мүмкін (Eneji және т.б., 2022).

Әлеуметтік әділеттілік пен қоғамдық әл-ауқатқа әсері

Көшіріп алу жоғары оқу орындарына түсуге де әсер етуі мүмкін, өйткені бұл жағдайда адал емес оқушыларға артықшылық беріліп, адал құрдастары тең емес жағдайда қалады (Strom & Strom, 2007). Мұндай жағдайлар **әлеуметтік теңсіздікті күшейтіп, сонымен бірге жұмыс берушілер мен бүкіл қоғам үшін қауіп төндіреді, себебі төмен деңгейдегі біліммен түлектердің шығарылуы олардың еңбек нарығындағы мүмкіндіктерін шектейді** (Mkwachu & Mwila, 2024).

Осыған байланысты, мектептерде академиялық адалдық мәдениетін қалыптастыру ұзақ мерзімді, ауқымды және тұрақты оң нәтижелерге әкелетіні сөзсіз. Ал академиялық адал еместіктің салдары тек білім беру жүйесіне ғана емес, өмірдің басқа салаларына да кері әсер ететін ұзақ мерзімді, күйретуші сипатта болады.

Сондықтан мектептерде академиялық адалдық мәдениетін орнықтыру білім беру саясатының басым бағыттарының бірі болуы тиіс. Зерттеулер көрсеткендей, академиялық адалдық мәдениеті сәтті енгізілген мектептерде академиялық бұзушылықтар едәуір азаяды (McCabe & Trevino, 1993). Оқушылар академиялық адалдық құндылықтары бағаланатын және тәжірибеде қолданылатын мектеп ортасында тәрбиеленуі тиіс (Wan & Scott, 2016). Бұл әсіресе жоғары

сыныптарда өте маңызды, өйткені дәл осы кезеңде оқушылар өзінің моральдық болмысын қалыптастыра бастайды (Wangaard, 2016).

Сонымен бірге, **мектепте академиялық адалдық мәдениетін қалыптастыру — бұл көпқырлы және күрделі үдеріс екенін түсіну қажет.** Stephens (2016) академиялық адалдық мәдениетін қалыптастыру жеке, биологиялық, психологиялық және мәдени факторлардың күрделі өзара байланысын ескеруді талап ететінін атап көрсетеді. Сондықтан академиялық адал еместіктің алдын алу үшін кешенді әрі жан-жақты көзқарас қажет (Stephens, 2019). Бұл **мектептің де, қоғамның да әлеуметтік трансформациясын көздейді**, ал бұл өз кезегінде елеулі уақыт пен еңбек ресурстарын талап етеді.

Академиялық адалдықты бұзу қандай түрде көрініс табады?

Академиялық адалдық мәдениеті – бұл білім беру үдерісіне қатысушы барлық тараптардың: мектеп басшылығынан бастап білім алушылардың ата-анасына дейін — адалдық, әділеттілік, өзара құрмет пен жауапкершілік қағидаттарын ұстануын білдіреді. Мұндай мәдениетті сапалы түрде дамыту үшін академиялық адалдықты бұзудың кез келген көріністеріне жол берілмеуі тиіс және оларды дер кезінде анықтап, алдын алу қажет.

«Академиялық адалдық» ұғымын толық ашу үшін білім беру үдерісіндегі адалдық қағидаттарын бұзатын нақты тәжірибелерді анықтау маңызды. Бұл – түсінікті әрі нақты шекараларды белгілеп, академиялық адал емес әрекеттерге жол бермеудің тиімді тетіктерін әзірлеуге мүмкіндік береді.

Академиялық адалдықты білім алушылар ғана емес, олардың ата-аналары, педагогтер мен мектеп басшылары да бұзуы мүмкін. Сондықтан бұзушылықтың түрлі формаларын тану — адал мінез-құлық қағидаттарын насихаттауға, қажетті қолдау шараларын әзірлеуге және білім беру ұйымдарында академиялық адалдық мәдениетін жүйелі түрде ілгерілетуге мүмкіндік береді.

Білім алушылар деңгейінде академиялық адалдықты бұзудың түрлері

Қазақстандық және шетелдік өзекті зерттеулерді талдау негізінде академиялық адалдықты бұзудың кеңінен таралған келесі негізгі топтары анықталды: плагиат, көшіріп алу, келісіп әрекет ету, алдау, құжаттарды қолдан жасау, бағалар мен деректерді бұрмалау, сондай-ақ басқа да заңға қайшы әрекеттер.

Генеративті жасанды интеллектті (бұдан әрі – генЖИ), атап айтқанда ChatGPT, Gemini, DeepSeek және басқа да ұқсас құралдарды этикалық емес және орынсыз қолдану мәселесіне ерекше назар аударылған (1-кесте).

1-кесте. Білім алушылар деңгейінде академиялық адалдықты бұзудың негізгі түрлері

Бұзушылық түрлері	Сипаттамалары мен мысалдары
плагиат	· Авторға сілтеме жасамай, басқа дереккөздерден алынған сөз тіркестері, мәтіндер, идеялар немесе жұмыстарды көшіру <i>Мысал: білім алушы Ғаламтордан реферат жүктеп алып, оны дереккөздерді көрсетпей, өз жұмысы ретінде тапсырды.</i> · Мақалалардан, оқулықтардан немесе басқа біреудің жұмыстарынан алынған идеялар мен мәтіндерді, соның ішінде бағдарламалық құралдар арқылы парафраз жасап, авторын көрсетпей пайдалану <i>Мысал: оқушы мектеп оқулығындағы бір параграфты генЖИ сервисіне (ChatGPT, DeepSeek және т.б.) енгізіп, оны парафраздауды сұрайды, кейін алынған мәтінді дереккөзге сілтеме жасамастан өз эссесіне қосады.</i> · Өз жұмысын қайта тапсыру (самоплагиат) – бұрын бағаланған өзінің жұмысын қайта пайдалану <i>Мысал: 8-сыныпта оқушы белгілі бір тақырыпта баяндама жазып, баға алды. 9-сыныпта ол сол баяндаманы тек бірнеше сөзін ғана өзгертіп, қайта тапсырды.</i> · Генеративті жасанды интеллект (генЖИ) толықтай құрған жұмыстарды өз жұмысы ретінде тапсыру <i>Мысал: білім алушы ChatGPT-ке көркем шығармаға талдау жазуды сұрап, алынған мәтінді еш өзгеріссіз өз жұмысы ретінде тапсырды.</i> · Қасақана немесе байқамай парафраз жасау, дереккөзге сілтеме келтіру немесе оны рәсімдеу кезінде қате жіберу <i>Мысал: білім алушы авторға сілтеме жасағанда қателесіп, сілтемені дұрыс көрсетпеді.</i> <i>Мысал: білім алушы дереккөз туралы толық емес ақпарат ұсынды, соның салдарынан оны табу мүмкін болмады.</i>
келісіп әрекет ету, алдау, құжаттарды қолдан жасау	· Жеке орындалуы тиіс тапсырмаларды бірігіп орындау

	<i>Мысал: білім алушылар өзара келісіп, берілген тақырыпқа эссені бірге жазды, дәл бірдей дәлелдер қолданды, ал тапсырма жеке орындауды талап еткен болатын.</i> - Басқа адамның көмегімен бағаланатын жұмысқа дейін толық немесе ішінара материал алу <i>Мысал: білім алушы параллель сыныптағы оқушыдан жиынтық бағалау нұсқаларының фотосуреттерін алып, сол материалдарға сүйене отырып дайындалды.</i> - Авторлықты қолдан өзгерту (басқа адамның жұмысын өзінікі ретінде көрсету, үшінші тарапқа тапсырманы орындатып, оны өз жұмысы ретінде тапсыру) <i>Мысал: сыныптасы оқушының орнына берілген тақырыпқа эссе жазды, ал оқушы бұл жұмысты өзінікі ретінде тапсырды.</i> - Тапсырманы уақытында орындамау, мүлде орындамау немесе сабаққа қатыспау жағдайларында жалған себептерді айту <i>Мысал: оқушы мұғалімге тапсырманы орындамаған себебі ретінде ғаламтор істемей қалғанын айтты, алайда шын мәнінде ол тапсырманы ұмытып кеткен.</i> - Бағаланатын дайын жұмыстарды сатып алу / сату <i>Мысал: білім алушы өз сыныптасына жобаны орындап беруі үшін ақша төлеп, кейін сол жобаны өз жұмысы ретінде тапсырды.</i>
көшіріп алу	- Басқа білім алушылардың жұмысын көшіріп алу <i>Мысал: жиынтық бағалау кезінде оқушы қасындағы партадағы сыныптасының жауабын қарап, оны өз жұмысына жазып алды.</i> - Көшіріп алуға көмектесу, мысалы, бағалау кезінде дайын жауаптарды немесе жәрдем ретінде кеңес беру <i>Мысал: алдыңғы қатарда отырған оқушы қыз тестке арналған жауаптарды қағазға жазып, оларды артта отырған сыныптастарына беріп жіберді.</i> - Алдау парақтарды, смартфондарды және келісілмеген басқа да құрылғыларды (оның ішінде генЖИ сервистерін) бағалау кезінде дайын жауаптарды іздеу үшін пайдалану <i>Мысал: жиынтық бағалау кезінде оқушы телефонын пайдаланып, сұрақты ChatGPT-ке енгізіп, дайын жауап алды.</i>
Деректерді, бағаланатын	Оқу жұмыстарының бұрмалануы, соның ішінде генЖИ көмегімен (жалған фактілер мен ақпарат көздерін жасау,

жұмыстарды, бағаларды бұрмалау	лабораториялық, зерттеу және басқа жұмыстардың нәтижелерін қолдан жасау немесе бұрмалау) <i>Мысал: білім алушы ChatGPT-те реферат жасап, онда жасалған, жалған деректерді және жоқ ғылыми мақалаларға сілтемелерді қолданды.</i> <i>Мысал: оқушы зерттеу тапсырмасын орындау барысында респонденттердің сауалнамасы бойынша жалған деректерді қолданды.</i> • Бағаларды, қолтаңбаларды және әртүрлі құжаттарды / деректерді қолдан жасау, соның ішінде генЖИ көмегімен <i>Мысал: оқушы электронды күнделіктегі бағалардың бетін суретке түсіріп, оны фототүзету бағдарламасында өзгертіп, ата-аналарына жалған скриншотты көрсетті.</i> • Бағаланған жұмысты тапсырудан кейін оны өзгерту / бұрмалау әрекеттері <i>Мысал: жиынтық жұмысты тексергеннен кейін оқушы қателіктерді мұқият түзетіп, мұғалімге көрсетіп, қателік тексеру кезінде болғанын айтты.</i> • Басқа оқушының бағаланатын жұмысын қолдан жасау, ауыстыру немесе бүлдіру <i>Мысал: оқушы сыныптасының бақылау жұмысын жазылған қағазды жыртып, оны уақытында тапсыра алмайтындай етіп жасады.</i>
Басқа заңсыз және әділетсіз әрекеттер	• Емтиханды / тестілеуді бұзуға әрекет ету немесе басқа оқушыларды немесе мұғалімді алаңдату <i>Мысал: жиынтық бағалау кезінде оқушы партада отырған көршілерімен бейтақ тақырыптарда дауыстап сөйлесіп, мұғалімді алаңдатуға және сыныптағы тәртіпті бұзуға тырысты.</i> • Бағаланатын жұмыстың дайын жауаптарын заңсыз жолмен алу <i>Мысал: мектеп оқушысы мұғалімнің аккаунтын бұзып, емтихан тапсырмаларының нұсқаларына қол жеткізді.</i> • Мұғалімге бағаны өзгерту үшін қысым жасау, соның ішінде ата-аналар мен басқа тұлғалардың ықпалын пайдалану <i>Мысал: оқушының ата-аналары директорға келіп, мұғалімге олардың баласының бағасын көтеру үшін әсер етуін сұрады.</i> • Топтық жұмысты басқа сыныптастары орындағанымен, ешқандай үлес қоспай, оның нәтижелерін өзінікі ретінде көрсету

Мысал: жоба презентациясы кезінде ештеңе жасамаған бір оқушы топтағы басқа мүшелермен бірге шығып, жоғары баға алғаны сияқты, олармен тең бағаланды.

Дереккөз: Тізім ғылыми зерттеулер негізінде құрастырылған: Kuprata & Menso, 2020; Hafizha, 2022; Aronson, 2024; Meakin, 2024; Меңа & Shkëlzeni, 2023; Dhruv және т.б., 2024; және басқалар.

Айта кету керек, Turnitin бағалауларына сәйкес, білім алушылар арасында академиялық адалдықты бұзудың ең ауыр түрлері деректерді бұрмалау / жасанды түрде жасау, басқа адамның нәтижелерін заңсыз иелену, сондай-ақ үшінші тұлғаларды тапсырмаларды орындауға тарту және бұл жұмысты өзінікі ретінде көрсету болып табылады. Сарапшылардың айтуынша, білім алушылар этикалық аспектілер туралы білімнің жоқтығынан немесе ішкі мотивацияның болмауынан осындай әділетсіз мінез-құлыққа саналы түрде баруы мүмкін⁸ (Қосымша 1).

Педагогтер мен мектеп басшылары деңгейіндегі академиялық адалдық бұзушылықтарының түрлері

Мектеп басшылары мен педагогтер деңгейінде академиялық адалдық қағидаттарына деген көзқарас олардың кәсіби этикасының маңызды құрамдас бөлігі болып табылады. Педагогтер мен мектеп директорлары білім алушылар үшін рөлдік модель ретінде қызмет ететінін ескере отырып, олардың академиялық мінез-құлық ережелеріне жауапкершілікпен қарауы мектепте адал білім беру тәжірибелерінің орнығуына ықпал етеді. Сонымен қатар, ғылыми зерттеулер мектеп мұғалімдері мен басшылары арасында академиялық адалдықтың бұзылу мәселесін атап өтеді. Бұзушылықтар әртүрлі формада болуы мүмкін, олар білім беру үдерісіне деген сенімді әлсіретіп, оқу сапасына теріс әсер етеді (2-кесте).

2-кесте. Мектеп басшылары мен педагогтер деңгейіндегі академиялық адалдық бұзушылықтарының негізгі түрлері

Бұзушылықтардың түрлері	Сипаттамалары мен мысалдары
Бағалаумен байланысты бұзушылықтар	· Мұғалімнің оқушыларға бағаны субъективті себептермен, мысалы, жеке мотивтеріне немесе ата-аналар/басшылықтың қысымына байланысты әдейі көтеруі / төмендетуі <i>Мысал: 11-сынып оқушысының ата-анасы, ол «Алтын белгіге» үміткер, директордан мұғалімге қысым көрсетуін сұрап, жылдық бағасын объективті түрде төмендеу болуына қарамастан, «4»-тен «5»-ке көтеруді талап етті.</i>

⁸ Turnitin, 2017. Plagiarism spectrum 2.0. <https://www.turnitin.com/infographics/the-plagiarism-spectrum>

	· Ішкі және сыртқы бағалау процедураларының қауіпсіздігі мен валидтілігін бұзу арқылы нәтижелерді әдейі көтеру (мысалы, деректерді бұрмалау немесе емтихан кезінде жауаптарды ұсыну, академиялық адалдық бұзылған жағдайларда жеткілікті әрекет етпеу, көшіріп алуға жол беру, оқу материалын толықтай меңгеруге зиян келтіріп, оқушыларды тестке дайындату және т.б.) <i>Мысал: сыртқы бағалау кезінде мұғалім оқушыларға жасырын кеңес беріп, көшіріп алу фактілерін елемей, сыныптың орташа балын көтеру және мектептің теріс бағалаудан аулақ болуын қамтамасыз ету үшін көмектесті.</i>
Әкімшілік және ұйымдастыру қызметімен байланысты бұзушылықтар	· Басқа мектептің ресми стратегиялық құжаттарын өзінікі ретінде көрсету (мысалы, мектептің даму бағдарламасы, жұмыс оқу жоспары, мектепішілік бақылау жоспары, оқу-тәрбие жұмысы жоспары) <i>Мысал: директордың орынбасары мектептің даму бағдарламасын әзірлеуге қатыспай, басқа мектептің веб-сайтынан құжатты жүктеп алып, оған маңызсыз өзгерістер енгізіп, оны өз жобасы ретінде ұсынды.</i> · Есептілік, құжаттар мен білім алушылардың үлгерімі мен сабаққа қатысу статистикасын бұрмалау білім беру ұйымының оң имиджін жасау мақсатында <i>Мысал: директор оқушының оқу бағдарламасын объективті түрде меңгере алмағанына қарамастан, оны екінші жылға қалдырмау үшін мұғалімнен үлгерімі «2» болған оқушыға жылдық бағасын қоймауды талап етті.</i>
Әдістемелік жұмыс және оқыту барысында орын алатын бұзушылықтар	· Басқа адамдардың құжаттарын, сабақ жоспарларын және бағалау материалдарын өзінікі ретінде көрсету, мысалы, жиынтық бағалау тапсырмалары, қысқа мерзімді және орта мерзімді сабақ жоспарлары және т.б. <i>Мысал: мұғалім Ғаламтордан ашық көздерден БЖБ тапсырмаларын көшіріп алып, оларды өз сыныбының дайындық деңгейіне бейімдемей қолданды.</i> <i>Мысал: мұғалім Ғаламтордан қысқа мерзімді сабақ жоспарларын жүктеп алып, оларды өзінікі ретінде қолданды. Сабақтарда ол басқа адамның конспекттерімен жүріп, өз сыныбының ерекшеліктерін ескермеді.</i> · Оқу үдерісінде жасанды интеллект (ЖИ) көмегімен толықтай жасалған материалдарды тексерусіз және оқушылар мен сыныптың жеке қажеттіліктерін ескермей қолдану <i>Мысал: мұғалім ЖИ арқылы жасалған тестілерді толықтай пайдаланып, олардың мазмұнын тексермей, бұл логикалық қателіктер мен сәйкессіздіктерге әкеледі.</i>

	· Кәсіби міндеттеріне немқұрайлы қарау (мысалы, жүйелі түрде кешігу, сабақты себепсіз тоқтату, сабаққа жеткіліксіз дайындық, ескірген оқу материалдарын қолданумен оқу үдерісін формальды жүргізу) <i>Мысал: мұғалім бірнеше жыл бойы оқу стандарттарының жаңартылуына дейін дайындалған бірдей конспектілер мен презентацияларды пайдаланып келеді.</i> · Педагогтың кәсіби қызметі мен жетістіктері туралы дәлелдерді жинау кезінде плагиат, келісіп әрекет ету немесе алдау (мысалы, аттестация кезінде) <i>Мысал: аттестациядан өту кезінде басшы оқу курстарын өткендігі туралы жалған / бұрмаланған деректер ұсынды.</i> <i>Мысал: педагог өз портфолиосында басқа көздерден немесе әріптесінен алынған әдістемелік жұмысты өз жұмысым деп көрсетті.</i> <i>Мысал: мұғалім педагогикалық журналға мақала жазу барысында дереккөзді көрсетпей, алынған материалдарды пайдаланды немесе зерттеу нәтижелерін дұрыс емес деректермен ұсынды.</i>
Этикалық бұзушылықтар	· Мүдделер қақтығысын қалыптастыру, оқушыларға / педагогтерге жеке байланыстарға, әлеуметтік мәртебеге немесе академиялық / кәсіби жетістіктермен байланысы жоқ басқа факторларға негізделген артықшылықтар беру немесе қысым көрсету <i>Мысал: мектепте пәндік олимпиадаға үміткерлерді таңдау барысында мұғалім объективті конкурс өткізу орнына, өзінің туысын таңдайды, бірақ оның білімі басқа үміткерлердің деңгейінен төмен болғанына қарамастан.</i> · Мектеп басшылары, олардың орынбасарлары немесе педагогтер тарапынан оқу жүктемесін әділетсіз жүргізу (сабақтардың фактілік өтпеуі) <i>Мысал: мектеп директоры бір пән бойынша сабақ сағаттарын рәсімдейді, бірақ факті бойынша сабақтар өтпейді, ал есептер жалған түрде ұсынылады.</i> · Мұғалімдерге, білім алушыларға немесе олардың ата-аналарына өздеріне тән емес міндеттерді орындауға мәжбүрлеу <i>Мысал: басшы педагогты педагогикалық қызметке қатысы жоқ шаруашылық жұмыстарға қатысуға міндеттейді.</i>

Дереккөз: Тізім ғылыми зерттеулер негізінде құрастырылған: Aronson, 2024; Kuprata & Menso, 2020; Ndibalema, 2019; Maskay, 2022; және басқалар.

Білім алушылардың ата-аналары (заңды өкілдері) деңгейіндегі академиялық адалдық бұзушылықтарының түрлері

Білім алушылардың ата-аналары деңгейінде академиялық адалдықтың бұзылуы негізінен баласына жұмыс орындау, мұғалімдерге немесе мектеп басшыларына бағаны көтеру үшін қысым көрсету, баласының мектеп ережелерін бұзуға ынталандыру және т.б. әрекеттермен байқалады (3-кесте).

3-кесте. Білім алушылардың ата-аналары деңгейінде академиялық адалдықты бұзудың негізгі түрлері

Бұзушылықтардың түрлері	Сипаттамалары мен мысалдары
Балаға оқуда әділетсіз тәсілдерді қолдануға ынталандыру	- Баланың мектептегі академиялық мінез-құлық ережелерін сақтамауын жасырын немесе айқын ынталандыру <i>Мысал: ата-аналар баланы "бәрі осылай жасайды" деп есептен шығаруды баланың әділ емес оқу әдеттерін қалыптастыратынын түсінбей ақтайды.</i> «Жоғары нәтижелерге» қысым көрсету <i>Мысал: ата-аналар баласынан тек қана «бестік» алғанын талап етеді, оқушының пәнді қаншалықты түсінетініне қарамастан, оны көшіріп алу арқылы оқуға мәжбүрлейді.</i>
Оқытудың және білім алудың үдерісіне заңсыз араласу	- Мұғалімдер мен мектеп әкімшілігіне баланың бағаларын өзгерту немесе оған артықшылық жағдайлар жасау үшін қысым көрсету <i>Мысал: ата-аналар сынып жетекшісіне баласының бағасын көтеру үшін қысым жасайды.</i> - Оқу тапсырмаларын орындауда заңсыз көмек көрсету, яғни баланың орнына жұмыс орындау немесе оның жұмысын тым көп өңдеу <i>Мысал: ата-аналар баласының орнына эссе жазады, баланың тапсырманы өз бетімен орындауына көмектесудің орнына.</i> <i>Мысал: ата-аналар баласына үшінші тұлғалардан дайын зертханалық жұмыстарды сатып алады.</i>

Құжаттар мен ақпаратты бұрмалау	• Суммативтік бағалау тапсырмаларын өткізіп алу немесе жұмыс тапсырмаларын тапсыру мерзімін ұзарту үшін құжаттарды қолдан жасау <i>Мысал: ата-аналар дәрігермен жалған анықтама жасау үшін келісіп, оқушыға БЖБ-ны қайта тапсыруға мүмкіндік береді.</i> • Сыныптан тыс қызмет немесе басқа жеке және академиялық деректерді бұрмалау <i>Мысал: ата-аналар жеке ұйыммен келісіп, баласының волонтерлік жобада «қатысуы» туралы анықтама рәсімдеуді сұрайды, алайда оқушы шын мәнінде осы жобаға қатыспаған.</i>
---------------------------------	--

Дереккөз: Тізім ғылыми зерттеулер негізінде құрастырылған: Ossai және т.б., 2023; Kuprata & Menso, 2020; Al-Jarrah & AL-Jasim, 2021; және басқалар.

Мектептердегі академиялық адалдық мәдениетін дамытуға ықпал ететін және кедергі келтіретін факторлар

Қазақстан мектептерінде академиялық адалдық мәдениетін арттырудың тиімді тәсілдерін анықтау үшін, бұл процессқа әсер ететін дәлелденген факторлардың оң және теріс әсерін зерттеу маңызды. Осы мақсатта аталған мәселе бойынша отандық және шетелдік зерттеулердің талдауы жүргізілді.

Талдау нәтижелері көрсеткендей, академиялық адалдық деңгейін айтарлықтай төмендетуге түсіндіру жұмыстарының, әртүрлі бағалау формаларының және қолдау көрсететін мектеп ортасының комбинациясы ықпал етуі мүмкін (5-сурет). Жалпы алғанда, факторларды 3 топқа бөлуге болады: жеке факторлар, мектеп саясатына қатысты факторлар, оқыту мен бағалауға қатысты факторлар.

5-сурет. Мектептерде академиялық адалдық мәдениетінің дамуына ықпал ететін және кедергі келтіретін факторлар

Жеке факторлар

Жеке факторлар аясында **білім алушылардың академиялық адалдық мәселелеріне көзқарасы мен бұзушылықтардың салдарын түсінуін атап өту керек.** «Моральдық компасы» бар оқушылар, академиялық адалдыққа бағытталған, жиі теріс мінез-құлықты

көрсетпейді және академиялық адалсыздықты алдын алу жауапкершілігін мектепке жүктемейді (Samanta, 2018).

Білім алушылар мен олардың ата-аналары арасында **академиялық адалдықтың қағидаттары мен ережелері туралы ақпараттың және түсініктің төмен деңгейі керісінше, оқушылардың мінез-құлқына теріс әсер етеді**. Мысалы, генеративті ЖИ сервистерін этикалық пайдалану туралы білмеу плагиат жұмыстардың көбеюіне және оқушылардың сыни ойлау дағдыларының төмендеуіне әкелуі мүмкін.

Бұл топқа сонымен қатар **құрдастары, педагогтер немесе ата-аналар тарапынан қысым көрсету кіреді**. Зерттеулер көрсеткендей, академиялық адалдық бұзушылықтары **сәтсіздік қорқынышы**, сондай-ақ жоғары баға алу талпынысымен туындайтын стресс пен алаңдаушылықтың әсерінен болуы мүмкін (Awdry & Ives, 2022).

Академиялық адал емес мінез-құлық **оқушылар өз сыныптастарының көшіріп алуын көрген жағдайда күшейе түседі** (Bernardi және т.б., 2012; Pulfrey және т.б., 2018). Бұл сыныптастардың теріс үлгісі бағалау кезінде ұқсас мінез-құлықты қалыптастыруға ықпал етуі мүмкін екенін білдіреді. Айта кету керек, білім алушылар тапсырмаларды орындау кезінде құрдастарынан көмек алса да, **олар бұзушылықтар туралы хабарламауға тырысады**, себебі достарына адал болғысы келеді немесе құрдастары тарапынан айыптаудан қорқады (Muthili Kimanzi және т.б., 2023).

Сонымен қатар, **ата-аналар мен педагогтердің академиялық адалдықты бұзу мәселесіне көзқарасы да маңызды**. Мысалы, отандық зерттеу (Қайыркенова және Зайниева, 2021) көрсеткендей, ата-аналардың көпшілігі осы мәселені «қабылдап», жауапкершілікті қоғамға жүктейді. Зерттеуде респонденттердің 53%-ы жоғары оқу орнына түсу үшін емтихан кезінде көшіріп алуға рұқсат береді деп жауап берген.

Мектеп саясатына қатысты факторлар

Академиялық адалдық мәдениетін **қалыптастыруда мектеп саясатының маңызы зор**, ол академиялық адалдықты қолдауға бағытталған айқын мектеп саясатының болуын талап етеді (Vieyra & Weaver, 2016). Бұл әсіресе генеративті ЖИ (ChatGPT және т.б.) жылдам дамып келе жатқан жағдайында маңызды. Білім алушыларға осындай сервистермен дұрыс және этикалық жұмыс істей білу, академиялық адалдық мәдениетіне адалдықты сақтап қалу керек. Сондай-ақ мектеп ережелерін нақтылау маңызды, осылайша әр оқушы академиялық адалдық қағидаттарын жақсы түсініп, интеллектуалды меншікті

құрметтеп, басқалардың жұмыстарын дұрыс дәйексөз келтіріп, дереккөздермен жұмыс істей алатын болады.

Зерттеулер көрсеткендей, білім алушылар академиялық мінез-құлық ережелерін түсінуде қиындықтарға тап болады, егер **білім беру ұйымында академиялық адалдықты қолдауға қатысты саясаттар мен басқару әлсіз болса** (Bretag & Mahmud, 2016; Hossain, 2020; Mukasa және т.б., 2023), сонымен қатар мектеп ережелері академиялық адалдық бойынша **жеткіліксіз нақты болса** (Mukasa және т.б., 2023).

Осы фактордың маңызды жағы — **пән аралық тәсіл және мектеп қоғамдастығының академиялық адалдықты қамтамасыз етуге қатысуы**: білім алушылар, педагогтар, мектеп әкімшілігі, кітапханашылар мен ата-аналар (Hossain, 2020 & 2022). Бұл тұрғыда **мектеп басшылары мен педагогтердің академиялық адалдық қағидаттарына адалдық танытуы және тиісті бастамаларды қолдауы ерекше рөл атқарады**. Егер мектеп тек «қалайда қол жеткізуге болатын нәтижелерге» бағытталса (жоғары бағалар, рейтингтер), ал мұғалімдер академиялық адал еместікті тікелей немесе жанама түрде ынталандыратын болса, бұл жүйелі мәселе болуға айналады.

Этикалық академиялық мінез-құлық мәдениетін дамытуға оқушылар мен мұғалімдер арасында адалдық принциптерін насихаттау және хабардар болу бойынша мектеп іс-шаралары оң әсер етеді. Бұзушылықтармен күресу тек бақылаумен ғана шектелмей, оқу үдерісіне қатысушыларды этикалық академиялық мінез-құлық ережелерін сақтауға деген саналы талпыныс қалыптастыратын түсіндіру жұмыстарын жүргізуді де қамтуы керек. Кең ауқымды ақпараттық кампания бұзушылықтардың қаншалықты маңызды екенін жеткізіп, оқытуға деген жеке жауапкершілікті арттырып, әділетсіз мінез-құлықты азайтуға көмектеседі (Samanta, 2018).

Академиялық адалдық тек жазалар мен тыйымдар арқылы қарастырылса, яғни ережелерді бұзудан тек аулақ болуға тиіс деп қабылданса, білім алушылар оригиналды идеялар дамытудың, авторлық құқықты дұрыс көрсету және академиялық адалдықтың басқа аспектілерін неге дамыту маңызды екенін түсінбеуі мүмкін⁹.

Сонымен қатар, академиялық адалдық мәдениетін қалыптастырудағы сәттілікке **мектептің оң климат және білім алушылар мен педагогтардың оқытудың және бағалау шараларының құндылығына деген көзқарасы әсер етеді**. Зерттеулер көрсеткендей,

⁹ Turnitin. Academic integrity essentials. 2024. <https://go.turnitin.com/en-us/ebook/academic-integrity-essentials>

мұғалімдерді құрметтейтін және мектеппен байланысын сезінетін оқушылар әділетсіз практикаларды қолдану ықтималдығы төмен болады (Orosz, Tóth-Király, Böthe, Kusztor, Kovács, & Jánvári, 2015).

Оқыту мен бағалау мәселелерімен байланысты факторлар

Зерттеулер көрсеткендей, білім алушылардың академиялық адалдық ережелерін түсіну және сақтау қиынға соғады, бұл оқытумен байланысты бірнеше факторларға байланысты, атап айтқанда: **оқыту әдістері мен тәсілдері** (Çelik & Lancaster, 2021); мектептерде академиялық адалдық саласында сапалы білімнің болмауы (Hossain, 2022a, b); педагогтердің бұл саладағы білімінің жетіспеушілігі, **бейтарап және тиімді емес оқыту** (Curtis & Clare, 2017). Сонымен қатар, академиялық зерттеулер мен жеке тәжірибе көрсеткендей, мектеп мұғалімдері жиі академиялық адалдық бұзушылықтарының салдарын талқылауға көбірек көңіл бөледі, бірақ білім алушыларды академиялық адалдықты сақтауға қалай **ішкі мотивациялау** керектігіне аз көңіл бөледі (Hossain және т.б., 2024).

«Жоғары ставкалы» емтихандардың басым болуы көшіріп алудың тәуекелдерін күшейтеді (Honz және т.б., 2010), ал **әлсіз және біркелкі бағалау әдістері академиялық адалдықты бұзу ықтималдығын арттырады** (Çelik & Razi, 2023). Зерттеулер барлық бағалау түрлерінің академиялық адалсыздыққа ұшырау ықтималдығы бар екенін көрсетеді, алайда **кейбір бағалау түрлері басқаларға қарағанда әлдеқайда осал** (мысалы, қысқа мерзімде орындалатын тапсырмалар немесе қорытынды бағалауда жоғары салмағы бар жұмыстар), ал басқалары (мысалы, ауызша емтихандар, рефлексивті тапсырмалар, сыныптағы тапсырмалар) мұндай тәуекелге азырақ ұшырайды (Австралия Білім және Кадрларды Дайындау Министрлігі, 2018). Сонымен қатар, зерттеушілер педагогтердің тиімді формативті және жиынтық бағалауды жүргізу маңыздылығын атап өтеді, бұл білім алушылардың академиялық адалдық бұзушылықтарын төмендетуге көмектеседі (Morris & Ruskin, 2015; Bertram Gallant, 2017).

Педагогтердің цифрлық сауаттылығы да маңызды фактор болып табылады, өйткені бұл академиялық жұмыстардың сапасы мен адалдығына тікелей әсер етеді. **Бұл тұрғыда антиплагиат құралдарын қолдану педагогтер үшін маңызды**, өйткені олар білім алушылардың жұмыстарының адалдығын тексеру үшін қажет (Vieyra & Weaver, 2016). Сонымен қатар, академиялық адалдықтың дамуына плагиатты анықтау

бағдарламалық жасақтамасының минималды қолданылуы кедергі келтіреді.

Педагогтердің академиялық адалдық бұзушылықтарына көзқарасы да үлкен мәнге ие. Оқушылар мұғалімдердің бұзушылықтарға **қалай жауап беретінін мұқият бақылап, олардың мінез-құлқы педагогикалық тәсілдің қаттылығы немесе жұмсақтығына байланысты болады** (Çelik & Razi, 2023). Бұл академиялық адалдық бұзушылықтарын алдын алу және ескерту үшін **тиімді әрі үйлесімді механизмдердің қажеттілігін**, сондай-ақ адалсыздық жағдайларына жауап беру қажеттілігін көрсетеді.

ОРТА БІЛІМ ДЕҢГЕЙІНДЕ АКАДЕМИЯЛЫҚ АДАЛДЫҚТЫ НОРМАТИВТІК ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ

Академиялық адалдық мәдениеті дамыған жағдайда, білім алушылар алынған білімнің құндылығын, ал педагогтер өздерінің ұсынған білімін түсініп, өз оқу және кәсіби міндеттерін адал орындауға ұмтылады. Академиялық адалдық қағидаттарына берік болу арқылы білім беру ұйымдары қоғамдағы позитивті өзгерістерді басқаруға қабілетті, сенімге, әділеттілікке, құрметке, жауапкершілікке және батылдыққа негізделген ортақ құндылықтарды бөлісетін ұрпақ тәрбиелей алады.

Сондықтан, білім беру саясатының көптеген елдер, соның ішінде Қазақстан, академиялық адалдық мәдениетін барлық білім беру процесінің қатысушылары арасында дамытуға ерекше назар аударады.

Отандық тәжірибе

Қазақстанда адалдық пен этикалық мінез-құлық қағидаттарын сақтау мәселесі білім беру саласында ғана емес, басқа да көптеген салаларда да аса өзекті болып табылады. Бұл мәселе Мемлекет басшысы Қ. Тоқаевтың адалдық, кәсібилік және білімге¹⁰, деген құрмет сияқты ұлттық құндылықтарды кеңінен насихаттау, мектептерде¹¹, алынған білімдерді объективті бағалауды қамтамасыз ету, сондай-ақ жоғары оқу орындарының академиялық адалдықты бұзғаны үшін жауапкершілігін арттыру туралы айтқан сөздерінде көрініс тапты.

Білім министрлігі академиялық адалдық мәдениетін білім беру ұйымдарында дамыту үшін кешенді шаралар қабылдап жатыр¹².

Бірінші. Академиялық адалдықты дамытуға нормативтік-құқықтық және институционалдық қамтамасыз ету

Академиялық адалдықты дамыту үшін мектептердегі заңнамалық негіздер келесі стратегиялық және басқа да нормативтік құқықтық құжаттарда анықталған: Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы, Қазақстан Республикасында мектепке дейінгі, орта, техникалық және кәсіби білім беруді дамыту Концепциясы 2023–2029 жылдарға арналған; орта, техникалық және кәсіби, жоғары білімнен кейінгі білім беру ұйымдары үшін ағымдағы оқу үлгерімін бақылау, аралық және қорытынды аттестациялау ережелері; педагогикалық этика ережелері; педагогтерді аттестаттау ережелері мен шарттары және басқалар.

¹⁰ <https://nasec.kz/ru/news/prezident-respubliki-kazakhstan-kasym-zhomart-tokaev-kak-progressivnaya-naciya-my-dolznoy>

¹¹ <https://www.arnapress.kz/nauka-i-obrazovanie/225689-tokaev-poruchil-pravitelstvu-produmat-kak-obektivno-ocenivat-shkolnye-znaniya>

¹² https://www.inform.kz/ru/usilit-otvetstvennost-vuzov-za-narushenie-akademicheskoy-chestnosti-prizval-kasym-zhomart-tokaev_a3745457

Осылайша, Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңында негізгі мақсат ретінде сапалы білім алуға құқықты қамтамасыз ету белгіленген, ол **«ұлттық және жалпыадамзаттық құндылықтар, ғылым мен тәжірибе жетістіктері негізінде тұлғаны қалыптастыру, дамыту және кәсіби қалыптасуын»** көздейді. Сонымен қатар, білім беру ұйымдарының құзыретіне «білім беру сапасын қалыптастыру мәдениетін қамтамасыз ету және сапаны ішкі қамтамасыз ету жүйесін құру» кіреді деп атап көрсетілген.

2023–2029 жылдарға арналған Қазақстан Республикасында мектепке дейінгі, орта, техникалық және кәсіби білім беруді дамыту Концепциясына (әрі қарай – Концепция) сәйкес, **сапа мәдениеті мен академиялық адалдықты қалыптастыру білім беру сапасын қамтамасыз ету жөніндегі саясаттың жүйелі деңгейдегі маңызды құрамдас бөлігі болып табылады.** Құжатта «сапа мәдениетінің ажырамас құрамдас бөлігі академиялық адалдық мәдениеті болады» деп көрсетілген, ал білім беру ұйымдарының негізгі міндеті «оқушылардың академиялық адалдықты түсінуін және оқу үдерісіндегі мінез-құлық қағидаттарын қалыптастыру» болып табылады.

Әрбір білім беру деңгейінде **академиялық адалдық саясатын әзірлеу жоспарлануда**, ол келесі мәселелерге назар аударады:

Білім алушыларда академиялық адалдықты түсіну және бағаланатын және бағаланбайтын іс-әрекеттерді орындау кезінде мінез-құлық қағидаттарын қалыптастыру; ашықтық, мөлдірлік, өзара сенім, білім алушылар мен педагогтар арасындағы ақпарат пен идеяларды ашық алмасу, жазбаша жұмыстарды орындау кезінде (формативті бағалау, БЖБ, ТЖБ), емтихандарға жауап беру, зерттеулер жүргізу, өз пікірін білдіру, педагогтар мен басқа білім алушылармен өзара қатынастар.

Академиялық адалдықты бұзу үшін білім алушылардың, педагогтердің, оқу орындары әкімшілігінің және басқа қатысушылардың жауапкершілігін анықтау.

Барлық білім беру үдерісінің қатысушыларында жеке адалдықты және оқытуға деген жауапкершілікті дамыту¹³.

Сонымен қатар, Концепцияны жүзеге асыру жөніндегі іс-қимыл жоспарына сәйкес, білім беру сапасын жүйелі деңгейде қамтамасыз ету

¹³ Постановление Правительства Республики Казахстан от 28 марта 2023 года № 249 «Об утверждении Концепции развития дошкольного, среднего, технического и профессионального образования Республики Казахстан на 2023 – 2029 годы». <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300000249>

мақсатында биыл **Академиялық адалдық лигасы**¹⁴ құрылатын болады. Оның басты миссиясы – білім беру саласында этикалық стандарттарды тиімді ілгерілету және қолдану арқылы тұрақты жүйе құру. Айта кету керек, жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру деңгейінде Академиялық адалдық лигасы, Қазақстан жоғары оқу орындарының ерікті одағында 2018 жылдан бері жұмыс істейді. Осылайша, академиялық адалдық мәдениетін дамыту бойынша білім беру ұйымдарының көзқарастарында сабақтастық қамтамасыз етіледі.

Жеке заңнамалық блок педагогтің академиялық адалдықты білім алушылар арасында дамытудағы рөлінің маңыздылығына назар аударады. Мысалы, **педагогтың кәсіби құзыреттілігіне қатысты шеңбер** білім беру қызметін құрмет, жауапкершілік, адалдық және әділеттілік негізінде жүзеге асыруды көздейді. Құжатта **академиялық адалдық қағидаттарын сақтау және сыбайлас жемқорлыққа нөлдік төзімділік туралы индикатор да қамтылған**¹⁵.

Педагогикалық этиканың негізгі қағидаттарының бірі – педагогтың адалдығы. Бұл педагогтың бағалау қызметінің ашықтығын, сондай-ақ оның білім беру ортасының мөлдірлігін білдіреді. Адалдық педагогтың білім алушылар мен тәрбиеленушілердің, олардың ата-аналары мен әріптестерінің құқықтарын бұзуға тыйым салады.

Әсіресе, педагогтар өз қызметінде **академиялық адалдық қағидаттарын қатаң сақтауға міндетті**, оның ішінде:

Академиялық адалдықты негізгі институционалдық құндылық ретінде қамтамасыз ету, бұл академиялық ортада адалдық пен өзара құрметті қалыптастырады;

Өзінің білім алушылар мен тәрбиеленушілеріне кеңесші ретінде құрмет көрсету және академиялық мәдениетті қалыптастыруға ықпал ету;

Білім беру үдерісінің қатысушыларын академиялық адалдықтың жоғары стандарттарын алға жылжытуға және қорғауға ынталандыру және қолдау;

Педагогтың дисциплина саясатын анықтау, білім алушылардан күтілетін талаптарды белгілеу, білім алушылардың жауапкершілігін қамтамасыз ету және академиялық адалдық қағидаттары мен стандарттарын бұзу жағдайында шаралар қабылдау;

¹⁴ Сонда.

¹⁵ «Педагог» кәсіби стандартының бекітілуі туралы Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің м.а. 2022 жылғы 15 желтоқсандағы № 500 бұйрығы <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2200031149>

Білім алушыларға академиялық, әлеуметтік және психологиялық қолдау көрсететін және академиялық адалдық бұзушылықтарына жол бермейтін академиялық орта құру¹⁶.

Заңнамалық тұрғыда білім беру ұйымдарында **педагогикалық этика жөніндегі кеңестің** жұмыс істеуі қарастырылған, оның негізгі міндеті – «педагогикалық этиканы бұзу фактілерін мониторинг жүргізу, алдын алу және ескерту»¹⁷.

Сонымен қатар, нормативтік деңгейде мұғалімдердің бағалау жүргізу кезінде академиялық адалдықты сақтау қажеттілігі бекітілген, атап айтқанда сынып ішіндегі бағалау тапсырмаларын әзірлеу кезінде, сондай-ақ **педагогтарды аттестациялау кезінде материалдар (портфолио) дайындау барысында**¹⁸¹⁹.

Осылайша, Қазақстанда жалпы алғанда орта білім беру саласында академиялық адалдықты қолдауға арналған нормативтік база қалыптастырылған. Академиялық адалдыққа қатысты заңнамалық нормалар білім беру ұйымдарының ішкі нормативтік құжаттарында көрініс табады. Қазақстандық мектептерде академиялық адалдық ережелері, этика кодексі, сыбайлас жемқорлыққа қарсы стандарттар және басқа да құжаттар сияқты ішкі құжаттарды әзірлеу кеңінен қолданылатын тәжірибе болып табылады.

Сонымен қатар, мектептерде академиялық адалдықты қамтамасыз ету үшін нормативтік қамтамасыз етуді одан әрі жетілдіру мақсатқа сай болады. Әсіресе, жоғары оқу орындарына ұқсас, жалпы білім беретін мемлекеттік мектептер үшін академиялық адалдықтың бірыңғай стандарттарын әзірлеу маңызды, олар академиялық адалдықтың құндылықтарын, міндеттерін және бұзушылықтар үшін жауапкершіліктерді егжей-тегжейлі реттеп көрсетуі тиіс.

Екінші. Академиялық адалдықты мектеп білімінің оқу және тәрбие бағдарламалары арқылы дамыту²⁰

Қазақстан Республикасының Президенті Қ. Тоқаев Ұлттық курултайдың үшінші отырысында «Заң мен тәртіп» және «Әділеттілік пен

¹⁶ О некоторых вопросах педагогической этики. Приказ Министра образования и науки Республики Казахстан от 11 мая 2020 года № 190. Зарегистрирован в Министерстве юстиции Республики Казахстан 12 мая 2020 года № 20619. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2000020619#z15>

¹⁷ Там же.

¹⁸ Об утверждении Типовых правил проведения текущего контроля успеваемости, промежуточной и итоговой аттестации обучающихся для организаций среднего, технического и профессионального, послесреднего образования. Приказ Министра образования и науки Республики Казахстан от 18 марта 2008 года № 125. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V080005191>

¹⁹ Об утверждении Правил и условий проведения аттестации педагогов. Приказ Министра образования и науки Республики Казахстан от 27 января 2016 года № 83. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1600013317>

²⁰ О внесении изменений в приказ Министра просвещения Республики Казахстан от 3 августа 2022 года № 348 «Об утверждении государственных общеобязательных стандартов дошкольного воспитания и обучения, начального, основного среднего и общего среднего, технического и профессионального, послесреднего образования. <https://legalacts.egov.kz/npa/view?id=15308382>

жауапкершілік» сияқты негізгі құндылықтардың маңыздылығын атап өтті, олар Қазақстан қоғамының идеологиялық және саяси бағыт-бағдарына айналуы тиіс. Арнайы атап айтылғаны, жоғары моральдық мәдениетке ие, өз ісіне және міндеттеріне жауапкершілікпен қарайтын, жауапты азамат болуға ұмтылатын, адал еңбек етіп, әділ жолмен табыс табуға ұмтылатын ұрпақ тәрбиелеудің маңызы²¹.

Жоғарыда аталған қағидаттар елдің оқу-тәрбие саясатына да енгізілген. Мысалы, «*Біртұтас тәрбие*» бағдарламасында (әрі қарай – Бағдарлама) «Заң мен тәртіп» және «Әділеттілік пен жауапкершілік» құндылықтары азаматтық борыш пен адалдық, қоғамға қызмет ету сияқты құзыреттіліктерге бөлінген. Бағдарламаның орта мектепті бітіруші түлектері үшін аталған құндылықтар аясында күтілетін нәтижелер мыналар болып табылады:

- моральдық қағидаттар мен нормаларды сақтау, **оқу-танымдық қызметте адал мінез-құлық көрсету;**

- ойларды, эмоцияларды және мінез-құлықты бақылау қабілеті, сондай-ақ қоғамдық игілік пен үйлесімді әлеуметтік қарым-қатынастарды сақтау мақсатында күнделікті жағдайларда **белгіленген ережелер мен рәсімдерді сақтау;**

- өз және өзгелердің әрекеттерін моральдық нормаларға сәйкестігі тұрғысынан талдай білу;

- оқу тапсырмаларын орындауда табандылық, еңбекқорлық және басқа да қасиеттер.

Жаңартылған МЖБС сәйкес «Әділеттілік пен жауапкершілік», «Заң мен тәртіп» базалық құндылықтарын сіңірудің нәтижесі ретінде келесі құзыреттер анықталған:

- этикалық тұрғыдан негізделген шешімдер қабылдау қабілеті;
- өз әрекеттері мен олардың нәтижелері үшін жауапкершілік алуға дайындық;
- қоғамның заңдары мен ережелерін түсіну және сақтау;
- құқықтық нормалар мен реттеуші ережелерді түсіну және сақтау;
- тәртіптілік және белгіленген ережелер мен тәртіпке құрмет;
- заңдылық пен қоғамдық тәртіпті қолдауға белсенді қатысу.

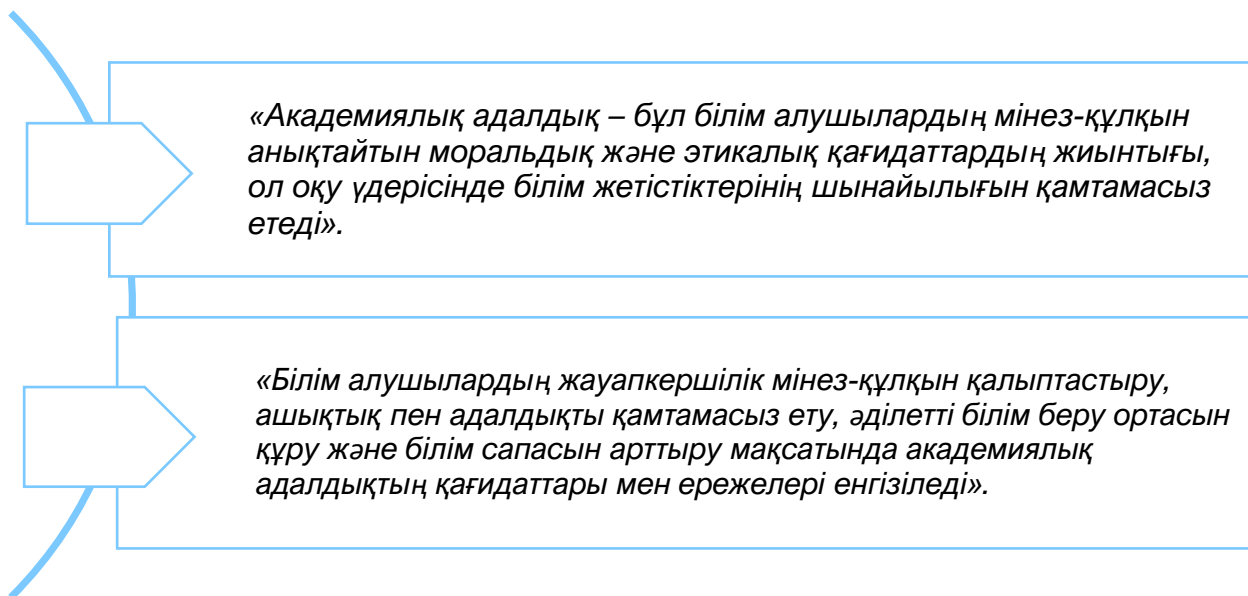
МЖБС-те әр құзырет жеке құрамдас бөліктерге бөлініп, пәндер бойынша оқу бағдарламаларының мазмұнына енгізілген. Мұндай тәсіл құқықтық мәдениеттің, азаматтық жауапкершіліктің, академиялық адалдықтың және сыбайлас жемқорлыққа қарсы мінез-құлықтың

²¹ <https://www.akorda.kz/ru/vystuplenieglavy-gosudarstva-ktokaevana-tretem-zasedaniinacionalnogo-kurultaya-1525116>

интеграциясын балаларды оқыту барысында барлық кезеңдерде қамтамасыз етеді.

МЖБС-те сондай-ақ «академиялық адалдық» ұғымы ашылып, мектептерде академиялық адалдық қағидаттары мен ережелерін енгізу туралы норма қарастырылған (6-сурет). Бұл ережелер типтік оқу бағдарламаларында да көрініс табады, бұл мектептерде жауапкершілік пен этикалық жетілу деңгейін дамытуға ықпал етеді.

6-сурет. МЖБС-те академиялық адалдық туралы нормалардың мазмұны

Дереккөз: "Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың, бастауыш, негізгі орта, жалпы орта, техникалық және кәсіптік, орта білімнен кейінгі білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандарттарын бекіту туралы" Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің 2022 жылғы 3 тамыздағы № 348 бұйрығына өзгерістер енгізу туралы. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің 2025 жылғы 23 қаңтардағы № 12 бұйрығы. Қазақстан Республикасының Әділет министрлігінде 2025 жылғы 24 қаңтарда № 35670 болып тіркелді <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2500035670>

Шетелдік тәжірибе

Шетелдік тәжірибелерді талдау нәтижесінде академиялық адалдық мектептерде кешенді түрде енгізілетіні анықталды, ол келесі бағыттар арқылы жүзеге асырылады:

- Құндылықтардың оқу бағдарламалары мен педагогикалық практикаға интеграциялануы;
- Мектеп саясатының егжей-тегжейлі әзірленуі;
- Бағалау жүйелерінің жетілдірілуі;
- Педагогикалық және ата-аналық қоғамдастықтың белсенді қатысуы;
- Технологиялық шешімдерді қолдану және басқа да шаралар.

Мысалы, **Австралияда** оқу бағдарламасы жеті жалпы құзыреттілікті қамтиды: оқу сауаттылығы, математикалық сауаттылық, цифрлық сауаттылық, сыни және шығармашылық ойлау, жеке және әлеуметтік дағдылар, **мәдениаралық түсіністік** және этикалық сана. Этикалық сана — бұл «оқушыларға этикалық ұғымдарды анықтау, әртүрлі этикалық көзқарастарды түсіну және туындайтын мәселелерге жауап ретінде этикалық ойлауды қолдану үшін қажетті білім мен дағдылар». Этикалық ұғымдарға дұрыс және бұрыс, адалдық, жақсы ниет, әділеттілік, теңдік, еркіндік, құрмет және басқа да қағидаттар, құндылықтар мен сенімдер жатады²². Осылайша, этикалық сана жалпы құзыреттілік ретінде мектеп оқушыларының оқу нәтижелерінде көрініс табады (Қосымша 2).

Ұлыбритания мектептерінде құндылыққа негізделген білім беруді насихаттау аясында академиялық адалдық мінез-құлқының құндылықтары пәндер мазмұнына енгізілген. Мысалы, «Математика» пәнінде келесі құндылықтар қамтылған: сабақтарда және үй жұмыстары кезінде оқытуға деген жеке жауапкершілікті қалыптастыру; адалдықты қолдау, алдау әрекеттерінің алдын алу; деректермен және статистикамен манипуляция жасауға қарсы болу²³.

Финляндияда білім беру саясаты академиялық адалдықты тек плагиатты болдырмау тұрғысынан ғана емес, **өмір сүрудің этикалық стилі** ретінде қарастыруға негізделген. Фин мектептері оқушыларда оқу процесіне саналы қатынас қалыптастыруға бағытталған, жазалау механизмдерін қолдануға емес. Мысалы, Финляндия мұғалімдерінің Этикалық кодексіне сәйкес, педагогикалық қызметтің негізгі қағидаттарының бірі — «шындық және адалдық». Бұл қағидатты жүзеге асыру достық әрі **объективті ақпарат негізінде оқыту**, сондай-ақ **академиялық адалсыздыққа қарсы тұруды**, оқуға саналы қатынас қалыптастыру арқылы жүзеге асыруды білдіреді. Осылайша, елде фокус көшіріп алу мен басқа да бұзушылықтарға қарсы қатал жаза қолдануға емес, адал оқудың маңыздылығын түсіндіруге бағытталған. Академиялық адалдық мәдениетін қолдау үшін мұғалімдер рефлексия, сыни және шығармашылық ойлауды дамытуға бағытталған **оқу тапсырмаларын әзірлеуге** ерекше көңіл бөледі, бұл ақпаратты механикалық көшіруден аулақ болуға көмектеседі (Tirri, Kirsii & Kuusisto, Elina, 2022).

АҚШ мектептерінде жоғары сыныптарда академиялық адалдықты қамтамасыз ету бойынша **айқын саясаттарды енгізу** практикасы кең

²² Ausatralian Curriculum. <https://v9.australiancurriculum.edu.au/curriculum-information/understand-this-general-capability/ethical-understanding>

²³ Ledbury Primary School Values based Education Policy, 2020. <https://www.ledbury.hereford.sch.uk/values-based-education/>

таралған. Бұл академиялық адалдық саясатының жалпы ережелерін қамтитын мектептің ресми құжатын және «**Құрмет кодексі**» (Honor code) қамтиды. Құрмет кодексі академиялық мінез-құлықтың ережелерін және оқушылар үшін «**Құрмет антынан**» (Honor pledge) тұрады. Зерттеулер көрсеткендей, мұндай құжаттар академиялық адалдық бұзушылықтарының санын азайтуда тиімді құралдар болып табылады (McCabe, Trevino және Butterfield, 2002).

Сонымен қатар, мектептерде академиялық адалдық саясатын қалыптастыру, жаңарту және енгізу мақсатында педагогтер, мектеп басшылығы, оқушылар мен олардың ата-аналарынан тұратын **Академиялық адалдық комитеті** (Academic Integrity Committee) жұмыс істейді. Сонымен қатар, білім беру ұйымдарында Құрмет кеңесі (Honor Council) – оқушылар мен мұғалімдерден тұратын ерікті топ, олар академиялық адалдық бұзушылықтарының нақты жағдайларын қарау үшін отырыстар өткізеді.

АҚШ мектептерінде академиялық адалдық мәдениетін ілгерілету аясында *мектеп басшылары* мынадай міндеттерді атқаруы тиіс: мектепте академиялық адалдық саясатын сақталуын бақылау; педагогтарға академиялық адалдық мәселелері бойынша тренингтер өткізу; білім беру үдерісінің қатысушыларымен ашық диалог жүргізу; академиялық адалдық саясатының бұзушылықтарын есепке алу.

Өз кезегінде *педагогтер* мынадай міндеттерді орындауы тиіс: оқушыларды академиялық адалдық саясатының мазмұнымен таныстыру және оны сабақтарда талқылау; дәйексөздерді қалай дұрыс рәсімдеу және дереккөздерді қалай пайдалану туралы нақты нұсқаулықтар беру; плагиаттың қаупін төмендететін тапсырмаларды әзірлеу; плагиатты анықтауға арналған цифрлық технологиялар / платформаларды қолдану

24.

²⁴ The School for Ethical Education. Model Secondary School Honor Policy. <https://www.ethicsed.org/model-hs-ai-policy.html>

ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТТІҢ ДАМУЫ ЖАҒДАЙЫНДА АКАДЕМИЯЛЫҚ АДАЛДЫҚ

Цифрлық білім беру саласының қарқынды дамуы жағдайында академиялық адалдықты дамыту мәселесі ерекше назар аударуды қажет етеді.

ГенЖИ білім беру үдерісінде: мүмкіндіктер мен қиындықтар

Жасанды интеллект (ЖИ) саласындағы прогресс барлық өмір салаларында, соның ішінде білім беру саласында да ауқымды және жылдам өзгерістерге негіз болып отыр. Ғылыми зерттеулерге сәйкес, ChatGPT сияқты ЖИ құралдары **білім беру потенциалына ие** (Lee және басқалар, 2022). Мысалы, ЖИ қызметтері жаңа идеяларды генерациялау, жеке оқытуды қолдау, жылдам кері байланыс алу және білім алушылардың білім беру нәтижелерін жақсартуға мүмкіндік береді.

Екінші жағынан, ГенЖИ-дің кеңінен таралуы сарапшылар мен практиктер арасында **оның академиялық адалдыққа**, әлеуметтік және оқу ортасына теріс әсері туралы алаңдаушылық тудырады²⁵²⁶. Білім беру саласында ГенЖИ көбінесе академиялық адалдық мәселелерімен байланысты талқыланады, себебі мұғалімдер сыныпта плагиат пен көшіріп алу туралы алаңдаушылықтарын білдіреді²⁷.

Мысалы, плагиатты анықтау қызметі Turnitin мәліметтері бойынша, 2023 жылы мектептердің жоғары сынып оқушылары мен жоғары оқу орындарының студенттерінің **200 миллион жұмысынан 22 миллионнан астамы (11%) кем дегенде 20% жасанды интеллект (ЖИ) тарапынан жасалған контентті қамтыған, ал шамамен 6 миллион (3%) жұмыстың басым бөлігі нейрожелілермен толық жасалған**²⁸.

Сонымен, ГенЖИ білім беру үдерісіне енгізу академиялық адалдықпен байланысты келесі қиындықтарды туындатады:

- **Плагиат:** Оқушылар ЖИ жасаған жұмыстарды, көздерін көрсете отырып, әдейі немесе кездейсоқ тапсыруы мүмкін (Meakin, 2024; Меңа & Shkölzeni, 2023). Кейбір оқушылар ЖИ қолданудың этикалық салдарын түсінбейді, бұл олардың жұмыстарында жасанды интеллектпен жасалған фрагменттерді дұрыс дәйексөзсіз енгізуіне әкелуі мүмкін. ЖИ арқылы

²⁵ UNESCO. <https://www.unesco.org/en/articles/how-generative-ai-reshaping-education-asia-pacific>

²⁶ NeaToday. As ChatGPT Enters the Classroom, Teachers Weigh Pros and Cons. 2023. <https://www.nea.org/nea-today/all-news-articles/chatgpt-enters-classroom-teachers-weigh-pros-and-cons>

²⁷ Center for Democracy and Technology. The Shortcomings of Generative AI Detection: How Schools Should Approach Declining Teacher Trust in Students. 2023. <https://cdt.org/insights/the-shortcomings-of-generative-ai-detection-how-schools-should-approach-declining-teacher-trust-in-students/>

²⁸ Turnitin. Turnitin celebrates one year for AI writing detection. 2024. <https://www.turnitin.com/blog/turnitin-celebrates-one-year-for-ai-writing-detection>

жасалған контентті академиялық жұмыста пайдалану жиі «дұрыс атрибуцияланбаған авторлық қосымша» ретінде қарастырылады, бұл оны анықтауды қиындатады (Oraves, 2023). Зерттеулер ЖИ пайдалану арқылы жасалған плагиаттың академиялық ортада кеңінен таралғанын көрсетеді, ал көптеген оқушылар оны қалыпты құбылыс ретінде қабылдайды (Сысоев, 2024). Сонымен қатар, ГенЖИ мұғалімдерді оқушылардың жұмыстарын көбірек сенімсіз етуі мүмкін, бұл мектеп қауымдастығы ішіндегі сенімді бұзады (Quay-de la Vallee және Dwyer, 2023).

- **Көшіріп алу:** Оқушылар ГенЖИ-ді үй тапсырмаларын орындау, эсселер жазу және зерттеу мен жобалық жұмыстарды орындау үшін пайдалану мүмкін, бұл олардың жұмыстарын шынайы деп күмәндандыруы мүмкін (Bozkurt және басқалар, 2024). Сонымен қатар, ГенЖИ қолдану кезінде суммативті бағалауды жүргізу оқушыларға нақты уақыт режимінде дайын жауаптар алуға мүмкіндік береді, бұл бағалау процедураларының объективтілігін бұзады.

- **Жоғары деңгейлі ойлау дағдыларының әлсіреуі:** ГенЖИ-ге тым тәуелді болу оқушыларда сыни ойлау және жоғары деңгейлі ойлау дағдыларын – талдау, синтез және бағалау дағдыларын дамытуға кедергі келтіруі мүмкін (Quay-de la Vallee және Dwyer, 2023). Жауаптарға жеңіл қолжетімділік аналитикалық, шығармашылық және тәуелсіз ойлауды дамытуға кедергі болуы мүмкін (Bozkurt және басқалар, 2024). Бұл әсіресе ЖИ-дің сыни ойлау мен дәлелдерді бағалау тестілерінде айтарлықтай жетістіктерге жеткенін ескере отырып өзекті болып табылады (OpenAI, 2023; Vubesk және басқалар, 2023). Мысалы, OECD зерттеуінің нәтижелеріне сәйкес, ЖИ PISA тапсырмаларын 15 жасар оқушылардан жақсы орындайды. Әсіресе ChatGPT қызметі оқу және табиғи ғылымдар бойынша оқушылардың орташа деңгейінен жоғары нәтиже көрсетеді (OECD, 2023).

- **Беткейлік оқу:** Оқушылардың ЖИ арқылы жасалған жауаптарды сыни тұрғыдан ойланбай қабылдауы оқу материалын беткейлік түсінуге, терең білім алуға емес (Bozkurt және басқалар, 2024) әкелуі мүмкін.

Мектептерде генеративті жасанды интеллектіні (ГенЖИ) реттеу бойынша халықаралық тәжірибе

Білім беру үдерісінде ГенЖИ-ді қолданудың жоғарыда аталған мүмкіндіктері мен қиындықтарын ескере отырып, орта білім беру жүйесінде оқу процесінде ГенЖИ-ді қолдануды нормативті реттеу өзекті бағыттардың біріне айналды. Осылайша, ЮНЕСКО үкіметтерді білім беру ұйымдарында ГенЖИ-ді қолдануды шұғыл реттеуге шақырып, бұл технологияларды оқу үдерісіне этикалық және тиімді енгізу үшін тиісті саясаттар әзірлеу мен педагогтарды даярлаудың маңыздылығын атап өтеді (Miao & Holmes, 2023).

ЭЫДҰ мәліметтері бойынша, қазіргі уақытта тек аздаған елдер ғана білім беру саласында ГенЖИ-ді қолдануды түсінуге немесе басқаруға дайын. Атап айтқанда, ЭЫДҰ сарапшылары зерттеу жүргізген 18 елдің бірде-біреуі білім беру саласында ГенЖИ-ді қолдану туралы нормативтік акт қабылдамаған, ал тек тоғыз ел ғана міндетті емес ұсынымдар жариялаған. Осыған орай, елдерде оқыту және оқу үдерісінде ГенЖИ-ді қолдану бойынша бірлескен зерттеулер жүргізудің, жасанды интеллектінің оқу процесіне әсерін бақылаудың және білім беру саласындағы зерттеушілер, әзірлеушілер мен мүдделі тараптар арасында үздік тәжірибемен алмасудың маңыздылығы атап өтіледі (OECD, 2023).

Көптеген елдерде мектептерде ChatGPT сияқты қызметтердің кеңінен таралуына алғашқы реакция ретінде осы сервисті қолдануға қауіпсіздік қатері, академиялық адалдықтың бұзылуы және алгоритмдік бейтарапсыздық себептері бойынша ресми тыйым салу болды. Алайда кейінірек, оны қолдану бойынша ресми саясат қабылданған соң, тыйым алынып тасталды.

Қазіргі уақытта көптеген ЭЫДҰ елдерінде ГенЖИ-ге қатысты саясат ЖИ-сервистерін оқыту мен цифрлық сауаттылықты дамыту үшін қолдануға рұқсат береді, бірақ ЖИ жасаған жұмыстарды өз еңбегі ретінде ұсынуға және академиялық адалдықты бұзу мақсатында қолдануға тыйым салады. Жалпы алғанда, елдер шектеуден ЖИ-ді дағдыларды, сыни ойлауды және технологияларды жауапты қолдануды дамыту құралы ретінде бейімдеуге көшуде.

Мәселен, **Австралияда** 2022 жылы барлық дерлік штаттарда мектептерде ChatGPT қолдануға уақытша тыйым салынды. Алайда 2023 жылы бұл тыйым ұлттық деңгейде қабылданған **«Австралия**

мектептерінде генеративті ЖИ бойынша негіздемелік құжат»²⁹ күшіне енгеннен кейін алынып тасталды. Құжат мектептерге ГенЖИ құралдарын жауапты әрі этикалық қолдану арқылы оқушыларға, мектептерге және қоғамға пайда әкелу үшін қолдау көрсетуге бағытталған.

Мектептерде генеративті ЖИ қолданудың шеңбер алты жан-жақты қағидатын (оқыту және оқу, адами және әлеуметтік әл-ауқат, ашықтық, әділеттілік, есептілік, құпиялылық, қауіпсіздік) қамтиды және 2024 жылдан бастап барлық австралиялық мектептерде ChatGPT енгізуді көздейді³⁰. Құжатта ЖИ дамуымен бағалау жүйесін бейімдеу, оқу бағдарламасына ЖИ енгізу, академиялық адалдық мәдениетін дамыту, мұғалімдер мен оқушылардың цифрлық сауаттылығын арттыру бойынша арнайы назар аударылған.

Сол сияқты, **АҚШ-та** 2023 жылы бірқатар қалаларда (Нью-Йорк, Сиэтл, Лос-Анджелес және басқалары) мектептерде ChatGPT³¹³². қолдануға уақытша тыйым салынды. Бұл шешім «оқушылардың оқуына теріс әсер етуі» және ChatGPT жасайтын контенттің «қауіпсіздігі мен дәлдігі» мәселелеріне байланысты қабылданды. Бір жыл ішінде бұл тыйымдар жойылды немесе жеңілдетілді³³³⁴. Сонымен бірге, 2024 жылы елдің кемінде 19 штатында мектеп оқушылары үшін ұялы телефондар мен гаджеттерді қолдануға тыйым салатын немесе шектейтін заңдар немесе ережелер қабылданды³⁵.

Жапонияда ЖИ мүмкіндіктерін сынақтан өткізу үшін түрлі пилоттық бағдарламалар жүргізілуде. 2023 жылы елдің білім министрлігі бастауыш, негізгі және жоғары мектептерде ChatGPT сияқты ГенЖИ құралдарын шектеулі қолдануға рұқсат беретін нұсқаулық жариялады. Бұл құжатта бастауыш сынып оқушыларына ерекше сақтықпен қарау қажеттілігі көрсетілген және ЖИ көмегімен дайындалған жұмысты өз еңбегі ретінде ұсыну алаяқтық деп есептелетіні атап өтілген. Сонымен қатар, ЖИ оқушылардың сыни ойлау және басқа да дағдыларына теріс әсер ету қаупі де ескерілген. Осы нұсқаулықты сынақтан өткізу үшін бірнеше негізгі және жоғары мектеп таңдалды және мұғалімдерге

²⁹ Australian Framework for Generative Artificial Intelligence (AI) in Schools. 2023. <https://www.education.gov.au/schooling/resources/australian-framework-generative-artificial-intelligence-ai-schools>

³⁰ <https://www.theguardian.com/australia-news/2023/oct/06/chatgpt-ai-allowed-australian-schools-2024>

³¹ <https://techcrunch.com/2023/01/05/as-nyc-public-schools-block-chatgpt-openai-says-its-working-on-mitigations-to-help-spot-chatgpt-generated-text/>

³² <https://www.forbes.com/sites/ariannajohnson/2023/01/18/chatgpt-in-schools-heres-where-its-banned-and-how-it-could-potentially-help-students/?sh=1ba09f0c6e2c>

³³ The New York Times. Despite Cheating Fears, Schools Repeal ChatGPT Bans. 2023. <https://www.nytimes.com/2023/08/24/business/schools-chatgpt-chatbot-bans.html>

³⁴ Forbes. New York City Public Schools Reverses ChatGPT Ban. 2023. <https://www.forbes.com/sites/anafaguy/2023/05/18/new-york-city-public-schools-reverses-chatgpt-ban/>

³⁵ Education Week. Which States Ban or Restrict Cellphones in Schools? 2024. <https://www.edweek.org/technology/which-states-ban-or-restrict-cellphones-in-schools/2024/06>

арнайы қолдау мен оқыту қарастырылған. Нұсқаулық пилоттық нәтижелерге сәйкес қайта қаралатын болады³⁶.

Сингапурда ЖИ-мен жұмыс істеу дағдыларын оқытатын ұлттық онлайн-платформа әзірленді, ол әртүрлі курстар ұсынады. Елде оқушыларға ChatGPT жасаған контентті мектеп тапсырмаларында қолдануға рұқсат етіледі, бірақ ол міндетті түрде көрсетілуі керек³⁷. Сонымен қатар, елде ЖИ саласындағы сауаттылықты дамыту бойынша ұлттық бастама аясында барлық қазіргі және болашақ мұғалімдерді оқыту³⁸.

Жаңа Зеландияда саясат плагиатты анықтау құралдары арқылы күресуден бағалау тәжірибесін қайта қарауға ауысты. Елдің мектептерінде ЖИ оқыту үшін қолдануға рұқсат етіледі, бірақ емтихан мен тестілеу кезінде шектеледі. Мысалы, 2025 жылдан бастап білім жетістіктерінің ұлттық сертификаты (National Certificate of Educational Achievement) шеңберінде сыртқы бағалау формасы ретінде жазбаша есептер алынып тасталады. Оның орнына қадағаланатын емтихандар немесе ауызша тапсырмалар енгізіледі. Бұл рұқсат етілмеген ЖИ³⁹ қолдануды болдырмауға бағытталған.

Оңтүстік Кореяда ЖИ, деректер және цифрлық сауаттылық дағдылары білім беру жүйесіне енгізілуде. 2021 жылдан бастап ЖИ орта мектепте жеке пән ретінде енгізілді, ал 2025 жылға қарай ЖИ барлық білім беру деңгейлерінде оқытылатын болады. Сонымен қатар, әр оқушыға дараланған оқыту үшін ЖИ-нұсқаушылар әзірленуде⁴⁰. ЖИ қолданылатын білім беру платформаларында деректерді қорғау және құпиялылық саясатына ерекше көңіл бөлінеді (McNulty, 2024).

Ұлыбританияда да ГенЖИ-ді оқу үдерісіне тиімді және қауіпсіз енгізу бойынша ұлттық деңгейде стратегиялық құжаттар қабылданған. 2022 жылы Ұлыбританияның Ұлттық ЖИ стратегиясы, ал 2025 жылы ЖИ мүмкіндіктері бойынша іс-қимыл жоспары бекітілді⁴¹. Осы құжаттардың негізінде білім министрлігі ГенЖИ қолдану бойынша саяси жазба жариялады⁴², онда мүмкіндіктер мен қиындықтар, қауіпсіздік және этика,

³⁶ <https://english.kyodonews.net/news/2023/07/ac1ce46ce503-japan-publishes-guidelines-allowing-limited-use-of-ai-in-schools.html>

³⁷ The Straits Times. No ban on students using AI tool ChatGPT for schoolwork, but ethical use will be taught: IB.

<https://www.straitstimes.com/singapore/no-ban-on-students-using-ai-tool-chatgpt-for-schoolwork-but-ethical-use-will-be-taught-ib>

³⁸ The Straits Times. NIE to train teachers in using AI in classroom, invest in research. 2022. <https://www.straitstimes.com/singapore/parenting-education/nie-to-train-teachers-in-using-ai-in-classroom-invest-in-research>

³⁹ Otago Daily Times. Schools abandon some homework after rise in AI cheating. 2024. <https://www.odt.co.nz/news/national/schools-abandon-some-homework-after-rise-ai-cheating>

⁴⁰ Yonhap News Agency. AI education to begin in high schools next year. 2020. <https://en.yna.co.kr/view/AEN20201120006300315>

⁴¹ UK Government. National AI Strategy. 2022.

https://assets.publishing.service.gov.uk/media/614db4d1e90e077a2cbdf3c4/National_AI_Strategy_-_PDF_version.pdf

⁴² UK Department for Education. AI Opportunities Action Plan. Independent report. 2025. <https://www.gov.uk/government/publications/ai-opportunities-action-plan/ai-opportunities-action-plan#fn:15>

оқушылар мен педагогтардың ЖИ-ді жауапты қолдануы, ықтимал қатерлер, саясат әзірлеу бойынша ұсыныстар қамтылған⁴³.

Осылайша, әлемдік саясатта келесі үрдістер бөлінеді:

- оқу үдерісінде ЖИ-ді этикалық және қауіпсіз қолдану бойынша нақты нұсқаулар мен саясат қабылдау;
- тыйымдар мен жазалардан ЖИ-мен жұмыс істеуді оқытуға көшу;
- оқу бағдарламасына ЖИ енгізу;
- бағалау жүйесін бейімдеу;
- педагогтар мен білім алушылардың ЖИ-грамоттылығын дамыту;
- цифрлық теңсіздікпен күрес.

Қазақстандағы мектеп білімінде генеративті жасанды интеллектіні (генЖИ) енгізу перспективалары

Жоғарыда аталған қиындықтар білім беру саласын дамытуда генеративті жасанды интеллектіні (генЖИ) реттелмеген түрде пайдаланудың айтарлықтай тәуекелдері бар екенін көрсетеді. Шетелдік зерттеушілердің пікірінше, генЖИ-ді қолдану білім беру жүйесін өзгертетіндіктен, ол адамның негізгі қасиеттеріне – шығармашылық, сыни ойлау және эмпатияға – зиян келтіруі мүмкін және мағыналы адами қарым-қатынасты алгоритмдік шешімдермен алмастыру қаупін тудырады (McNulty, 2024).

Оқу үдерісінде генеративті жасанды интеллектіні (генЖИ) пайдаланудың теріс салдарын болдырмау үшін педагогтерге оқушыларға жасанды интеллектіні дұрыс, этикалық және қауіпсіз қолдану жолдарын түсіндіру орынды. Сондай-ақ, білім беру ұйымдарына оқу үдерісінде жасанды интеллектіні қолдануға қатысты реттеуші нормаларды енгізу қажет.

Біріншіден, тиісті институционалдық нормаларды әзірлеу маңызды деп саналады. Мектептерде **генеративті жасанды интеллектіні (генЖИ) қолдануды реттейтін нақты нұсқаулықтар мен ережелер қажет**, бұл оқушыларда технологияларға деген этикалық көзқарасты және рұқсат етілетін әрі тыйым салынған әрекеттерді түсінуді қалыптастыру үшін маңызды (Song, 2024). ГенЖИ-ді қолдануды реттеу оқу үдерісінде жасанды интеллектінің зор әлеуетін қауіпсіз әрі тиімді пайдалануға және

⁴³ UK Department for Education. Use Cases for Generative AI in Education: User Research Report. 2024.

https://dera.ioe.ac.uk/id/eprint/40811/1/Use_cases_for_generative_AI_in_education_user_research_report.pdf

осы технологиялардың білім беру саласына беретін мүмкіндіктерін барынша арттыруға бағытталуы тиіс.

Қазіргі уақытта Қазақстанда орта білім беру деңгейінде оқу үдерісінде жасанды интеллектіні (ЖИ) қолдануға қатысты бірыңғай реттеуші нормалар жоқ. Айта кету керек, жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру деңгейінде Академиялық адалдық лигасы академиялық қызметте жасанды интеллектіні пайдалану бойынша міндетті емес (ұсынымдық сипаттағы) нұсқаулықты бекіткен⁴⁴.

Екіншіден, мектептерді ChatGPT және басқа да сервистер арқылы жасалған плагиат жағдайларын уақтылы анықтау үшін **жасанды интеллект негізінде генерацияланған контентті анықтайтын құралдармен** қамтамасыз ету маңызды. Сонымен қатар, педагогтердің осындай құралдарды тиімді пайдалану дағдыларын дамыту қажет.

Үшіншіден, **оқушылар мен педагогтердің жасанды интеллект саласындағы сауаттылығын дамыту** орынды деп есептеледі. Егер жақын болашақта генеративті жасанды интеллект (генЖИ) еңбек нарығында және жалпы өмірде одан әрі кеңінен қолданылады деп болжайтын болсақ, онда оқушылардың онымен жұмыс істеуге үйренуі, нұсқаулықтар (prompt) құру дағдыларын меңгеруі, ЖИ-ден не күтуге болатынын және не күтпеу керектігін түсінуі – мұның бәрі **олардың цифрлық құзыреттерін дамытудың тағы бір қыры** ғана. Бұдан бөлек, өнімділік құралы ретінде генЖИ педагогтер мен оқушыларға бұрын мүмкін болмаған көптеген нәрселерді жасауға мүмкіндік береді: көбірек мәтін жазу, көп уақытты талап ететін суреттерді жасау және жақсарту және т.б. (ЭЫДҰ, 2023).

ЭЫДҰ сарапшыларының пікірінше, ұзақ мерзімді перспективада білім беру өз тәсілін өзгертіп, қуатты жасанды интеллект (ЖИ) жүйелерімен тиімді өзара әрекеттесу үшін қажетті дағдыларды дамытуға көбірек назар аударуы қажет. Атап айтқанда, бұл **дәстүрлі дағдылар мен жаңа, анағұрлым әртүрлі және икемді дағдылардың үйлесімін** талап етеді, соның ішінде:

- жүйелік ойлау;
- қайшы пікірлерді бағалау және талдау;
- ЖИ жүйелерін басқару және бақылау;
- ЖИ көмегімен алынған нәтижелерді тексеру және түсіндіру.

В результате набор компетенций, необходимых учащимся в ближайшие 10–20 лет, может значительно отличаться от того, чему

⁴⁴ [https://adaldyq.kz/news/rukovodstvo-po-ispolzovaniyu-iskusstvennogo-intellekta-\(ii\)-v-akademicheskoy-sredy](https://adaldyq.kz/news/rukovodstvo-po-ispolzovaniyu-iskusstvennogo-intellekta-(ii)-v-akademicheskoy-sredy)

школы обучают сегодня, что потребует глубокой трансформации учебных программ, педагогических подходов и методов оценивания (OECD, 2023).

Нәтижесінде, алдағы 10–20 жылда оқушыларға қажет болатын құзыреттер жиынтығы қазіргі мектептер үйретіп жатқан білімдерден айтарлықтай ерекшеленуі мүмкін, бұл оқу бағдарламаларының, педагогикалық тәсілдер мен бағалау әдістерінің терең трансформациясын талап етеді (OECD, 2023).

Осы бағытта ел бойынша келесі нәтижелерді атап өтуге болады. Атап айтқанда, **білім мазмұнына жасанды интеллект элементтерін интеграциялауды** көздейтін Мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандартына (МЖМБС) өзгерістер енгізу бойынша жұмыс жүргізілді (оқушыларда сыни ойлау, ақпараттық және компьютерлік сауаттылықты қалыптастыру арқылы). Атап айтқанда, ЖИ бойынша құзыреттер негізгі орта білім берудің Мемлекеттік жалпыға міндетті стандартында ақпараттық-технологиялық, метапәндік және негізгі құзыреттерді дамытуға бағытталған кең мақсаттардың бір бөлігі ретінде қамтылған. Олар білім беру салалары арқылы, ақпараттық-технологиялық және зерттеу дағдыларына, сондай-ақ білімді практикалық қолдануға басымдық бере отырып, енгізілген.

ҚАЗАҚСТАН МЕКТЕПТЕРІНДЕ АКАДЕМИЯЛЫҚ АДАЛДЫҚТЫ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ БОЙЫНША ӘДІСТЕМЕЛІК ҰСЫНЫСТАР

Осы әдістемелік ұсыныстардың негізін академиялық адалдықты қамтамасыз етуге арналған тұжырымдамалық тәсілдер мен үлгілер әзірленген ғылыми зерттеулер құрайды. Атап айтқанда, келесі ғылыми үлгілерді атап өту қажет: AWI тұжырымдамалық үлгісі (Wangaard және Stephens, 2011), академиялық адалдықтың 4P үлгісі (Hossain, 2022), академиялық адалдықтың мультисистемалық үлгісі (McCabe және басқалар, 2012), Bertram Gallant және Drinan-ның төрт кезеңді үлгісі (2008), Caldwell-дің он кезеңді үлгісі (2010). Әрбір үлгіге қысқаша талдау 4-кестеде ұсынылған.

4-кесте. Шетелдік ғылыми зерттеулерге сәйкес мектептерде академиялық адалдықты қамтамасыз етуге арналған тұжырымдамалық тәсілдер мен үлгілер

Тұжырымдамалық үлгінің / тәсілдің атауы	Сипаттамасы
Концептуалдық AWI үлгісі (Wangaard және Stephens, 2011)	Achieving with Integrity (AWI) тұжырымдамалық үлгісі (Wangaard және Stephens, 2011) — мектептерде академиялық адалдықты ілгерілетуге бағытталған және төрт өлшем мен екі жұмыс бағытын қамтитын үлгі. Бірінші бағыт – академиялық адалдықты бүкіл мектеп деңгейінде дамыту, ал екінші бағыт – оқу үдерісі шеңберінде, сынып деңгейінде этикалық мінез-құлықты жақсарту үшін әдістерді қолдану. AWI үлгісінің өлшемдері: Негізгі құндылықтар (Core Values). AWI үлгісі кез келген жағдайда негізгі құндылықтарды (адалдық, сенім, құрмет, жауапкершілік, күш-жігер және білім) сақтауды көздейді. Бұл мектептерге академиялық адалдық мәдениетін қалыптастыруға көмектеседі. Мектептің маңызды міндеті – осы құндылықтарды нақты түсіндіру және мектеп қауымдастығын оларды білім беру үдерісінің барлық салаларында ұстануға ынталандыру. Комитеттер және міндеттемелер (Committees and Commitments). Бұл өлшем мектептерде академиялық адалдық бойынша комитеттердің және ар-намыс кодекстерінің жұмыс істеуін қамтиды. Академиялық адалдық мәдениетін қалыптастыру үшін мектептегі барлық мүдделі тараптардың белсенді қатысуы

	қажет. Сондықтан бұл үдерісті барлық қатысушылардың мүддесін білдіретін тиімді топ басқаруы тиіс. 3. Мәдениет және қауымдастық (Culture and Community). Бұл өлшем оқушылар, педагогтер, ата-аналар және әкімшілік арасында ортақ нормаларды, мақсаттар мен құндылықтарды қалыптастыру стратегияларын әзірлеуге бағытталған. Негізгі мақсат – академиялық адалдық мәдениетін нығайтуға бағытталған түрлі бастамаларды іске асыру арқылы мектеп қауымдастығының қатысуы мен қолдауын қамтамасыз ету. 4. Оқу бағдарламалары және оқыту (Curriculum and Instruction). Бұл өлшемнің негізгі аспектілері – тиімді оқыту, педагогикалық үдерісті қолдау және әділ бағалау. Бұл академиялық адалдық қағидаттарын оқу үдерісіне енгізуді көздейді. Осылайша, AWI үлгісі мектеп қауымдастығының барлық мүшелерін тарту арқылы академиялық адалдық мәдениетін дамытуға бағытталған кешенді тәсілді ұсынады және осы үдерісті жүзеге асыру үшін құрылымдалған стратегияларды қамтамасыз етеді.
Академиялық адалдықтың 4P үлгісі (Hossain, 2022)	Hossain (2022) ұсынған академиялық адалдықтың 4P үлгісі – жүйелі тәсілге негізделген және мектеп білім беру жүйесінде академиялық адалдық мәдениетін қалыптастыруға бағытталған тұжырымдама. Үлгінің өзегінде сауаттылық ұғымы тұр, ал тұтас тұжырымдама орта мектеп оқушылары арасында академиялық адалдықты дамытуға арналған кешенді тәсілді ұсынады. 4P атауы үлгінің төрт негізгі компонентін білдіреді: адамдар (People), саясат (Policy), даярлық (Preparation) және тәжірибе (Practice). 1. Адамдар (People). Бұл компоненттің негізгі мақсаты – педагогтер мен оқушыларға бағытталған тұрақты академиялық адалдық саясатын құру, сондай-ақ барлық мүдделі тараптарды (мектеп қауымдастығы мүшелерін) топтар, комитеттер және оқу материалдары арқылы үдерісте белсенді қатыстыру. 2. Саясат (Policy). Бұл аспект мектептерде академиялық адалдық қағидаттарына негізделген оң мәдениетті қалыптастыру үшін тиімді нормативтік ережелер мен рәсімдерді енгізуді көздейді.

	3. Даярлық (Preparation). Бұл компонент білім беру ортасында академиялық адалдықты жоспарлау, құжаттау және ілгерілету үдерістеріне байланысты. Осы кезеңде мектептер өздерінің педагогикалық тәсілдері мен ресурстарын академиялық адалдық тұжырымдамасына сәйкестендіруге ұмтылады. 4. Тәжірибе (Practice). Бұл өлшем академиялық адалдықтың оқыту және бақылау аспектілеріне бағытталған. Мұнда педагогтер негізгі рөл атқарады, олар арнайы әзірленген оқу және әдістемелік интервенциялар арқылы оқушылардың академиялық сауаттылығы мен адалдығын дамытуға көмектеседі.
Академиялық адалдықтың мультисистемалық үлгісі (McCabe және басқалар, 2012)	McCabe және авторлар (2012) ұсынған академиялық адалдық мәдениетін қалыптастыру үлгісі этикалық қауымдастық құруға негізделген және академиялық адалдықты ілгерілетуге, академиялық адал емес әрекеттердің алдын алуға, сондай-ақ білім беру үдерісіне қатысушылар (өкімшілік, педагогтер және оқушылар) арасындағы ынтымақтастықты нығайтуға бағытталған. McCabe және басқалардың (2012) пікірінше, академиялық адалдық мәдениетін тиімді қалыптастыру үшін білім беру ұйымы шеңберіндегі формалды және бейформалды жүйелердің өзара әрекеттесуін ескеру қажет. Бұл үлгі академиялық адалдықтың тұрақты мәдениетін қалыптастыру мақсатында осы екі жүйені үйлестіруді ұсынады. • Формалды жүйелерге өкімшілік басшылық, іріктеу жүйесі, құндылықтар, саясат, кодекстер, бейімдеу және оқыту бағдарламалары, көтермелеу жүйесі, басқару құрылымы және шешім қабылдау үдерісі жатады. • Бейформалды жүйелерге рөлдік модельдер, бейресми нормалар, дәстүрлер, аңыздар мен оқиғалар кіреді. Үлгінің табысты болуының негізгі факторы – үйлесімділік, яғни формалды және бейформалды жүйелер білім беру ұйымының бірыңғай стратегиясына біріктіріліп, өзара толықтырып тұруы қажет.
Bertram Gallant және Drinan (2008) ұсынған төрт кезеңді үлгі	Bertram Gallant және Drinan (2008) үлгісі ұйым ішіндегі өзгерістер институционалдандыру теориясына негізделетінін көрсетеді. Бұл теория бойынша кез келген өзгеріс бастамадан басталып, кейін оны енгізу, тұрақтандыру және жаңа нормаларды бекітумен жалғасады. Үлгінің кезеңдері:

	1. Мәселені мойындау және міндеттемелер қабылдау (Recognition and Commitment). Бұл кезеңде академиялық адалсыздық мәселесі анықталып, білім беру ұйымы деңгейінде өзгерістер қажеттілігі туралы түсінік қалыптасады. 2. Шешімдер әзірлеу (Response Generation). Мәселе анықталғаннан кейін әкімшілік тек реактивті шараларға ғана емес, құрылымдық өзгерістерге бағытталған жүйелі шешімдерді әзірлейді. 3. Шешімдерді іске асыру (Response Implementation). Бұл кезеңде тек академиялық адалсыздықтың алдын алуға емес, сонымен қатар адалдыққа негізделген мінез-құлықты қолдауға ерекше назар аударылады. 4. Институционалдандыру (Institutionalization). Қорытынды кезеңде академиялық адалдық білім беру үдерісіне толық ендірілген тұрақты нормаға айналады және оқу, оқыту, зерттеу қызметін бағыттады. Bertram Gallant және Drinan (2008) үлгісі академиялық адалдық мәдениетін қалыптастыру жүйелі және стратегиялық тәсілді талап ететінін, ал плагиатпен күресу секілді жекелеген шаралар жеткіліксіз екенін көрсетеді.
Десятиэтапная модель Caldwell (2010)	Caldwell (2010) әзірлеген он кезеңді үлгі — мектептерде академиялық адалдық мәдениетін қалыптастыруға арналған нақты және кезең-кезеңімен жүзеге асырылатын жоспар. Бұл үлгі интегративті зерттеу шолуы негізінде жасалып, академиялық адалдықты жүйелі түрде енгізуді көздейді. Caldwell келесі 10 қадамды ұсынады: 1. Нақты мақсат пен миссияны анықтау; 2. Педагогтерге бағыт беру және оқыту; 3. Қолданыстағы саясатты түсіндіру және нақтылау; 4. Бұзушылықтарды қараудың шынайы (реалистік) үдерісін енгізу; 5. Оқушыларда жауапкершілік сезімін қалыптастыру; 6. Оқушыларға білім беру үдерісі мен нормаларды сақтау ісінде көбірек құқықтар мен мүмкіндіктер беру; 7. Барлық мүдделі тараптармен тұрақты диалог орнату; 8. Этика мәселелерін қамтитын оқу бағдарламасын жетілдіру; 9. Нормалардың сақталуын бақылау және нәтижелерді құжаттау; 10. Қорытынды бағалау және нәтижелер туралы ақпаратты тарату.

	Caldwell атап өткендей, бұл үлгінің сәтті жүзеге асуы білім беру үдерісіне барлық қатысушылардың белсенді қатысуына тікелей байланысты.
--	---

Дереккөз: 1) Wangaard, D. B., & Stephens, J. M. (2011). Creating a culture of academic integrity: A toolkit for secondary schools. Search Institute Press; 2) Hossain, Z. (2022). Ethical literacy education in K-12 using the 4P academic integrity literacy model [Paper presentation]. In International Association for School Librarianship Conference (IASL2022), South Carolina; 3) McCabe DL, Butterfield KD, Treviño LK (2012). Cheating in college: Why students do it and what educators can do about it. JHU Press; 4) Caldwell C. (2010). A ten-step model for academic integrity: a positive approach for business schools. J Bus Ethics 92(1):1–13. <https://doi.org/10.1007/s10551-009-0144-7>; 5) Bertram Gallant T, Drinan P (2008) Toward a model of academic integrity institutionalization: Informing practice in postsecondary education. Can J Higher Educ 38(2):25–43 (<https://eric.ed.gov/?id=EJ815066>); 6) OpenAI. (2024). ChatGPT (версия GPT-4, февраль 2025) [Large language model]. <https://chat.openai.com/> Ғылыми үлгілерді талдау үшін пайдаланылды.

Әдістердегі айырмашылықтарға қарамастан, жоғарыда көрсетілген үлгілерді салыстырмалы талдау олардың ортақ сипаттарын анықтады.

Бірінші. Академиялық адалдықтың нақты, егжей-тегжейлі саясаттары. Әрбір тұжырымдамалық үлгі академиялық адалдық мәдениетін қалыптастырудың маңызды кезеңі ретінде академиялық нормаларды әзірлеу, түсіндіру және енгізуді қарастырады. Мысалы, McCabe және басқалар (2012) үлгісі нақты жазылған кодекстерді, құндылықтар жүйесін және бақылау тетіктерін қамтиды.

Екінші. Барлық мүдделі тараптарды *(әкімшілік, педагогтер, оқушылар, ата-аналар, жергілікті қауымдастық)* қамтитын жүйелі, жан-жақты тәсіл. Барлық тұжырымдамалық үлгілер академиялық адалдық мәдениетін күрделі және көпдеңгейлі жүйе ретінде қарастырады, ол әртүрлі аспектілерді: білім беру саясатын, оқытуды, мектеп қауымдастығы мүшелерінің қатысуын, мониторингті және кері байланысты біріктіруді талап етеді. Мектепішілік арнайы комитеттер, міндеттемелер, нормалар және қауымдастық мәдениеті арқылы барлық стейкхолдерлердің үйлестірілген әрекеттерінің маңыздылығы ерекше атап өтіледі.

Үшінші. Академиялық адалдықты оқу үдерісінің мазмұнына енгізу. Барлық үлгілер адал емес академиялық мінез-құлықты бақылау мен жазалаумен қатар, оқушылар мен педагогтерді академиялық адалдыққа оқыту қажеттігін көрсетеді. Әсіресе, академиялық адалдық қағидаттарын оқу бағдарламалары мен педагогикалық тәжірибеге интеграциялау маңыздылығына ерекше назар аударылады.

Төртінші. Адал мінез-құлықты бақылау, мониторинг және ынталандыру. Академиялық адалдықты қамтамасыз ету үшін тек ережелер орнату жеткіліксіз – олардың сақталуын жүйелі түрде бақылап отыру және адал әрекеттерді ынталандыру қажет. Мысалы, Caldwell

(2010) үлгісінде мониторинг, құқықбұзушылықтарды тіркеу және нәтижелерді талдау қарастырылған. Бұл тәсіл академиялық адалдық нормаларының сақталуын қамтамасыз ету үшін тұрақты бақылау және адал мінез-құлықты қолдау шараларының қажеттілігін көрсетеді.

Осылайша, төменде ұсынылған Қазақстан мектептеріне арналған ұсынымдар қарастырылған тұжырымдамалық үлгілерге негізделген, сондай-ақ академиялық адалдық саясатын мектептерде жүзеге асыру бойынша отандық және халықаралық тәжірибелерді ескереді. Ұсынымдар орта білім беру ұйымдарында академиялық адалдықты қамтамасыз етудің бірыңғай тәсілдерін әзірлеуге және барлық мүдделі тараптардың (әкімшілік, педагогтер, оқушылар, ата-аналар, қауымдастық) қатысуын қамтамасыз етуге бағытталған.

Атап айтқанда, төмендегі мәселелерге ерекше назар аударылады:

- генеративті жасанды интеллектінің (генЖИ) жылдам дамуы жағдайында институционалдық ортаны құру;
- академиялық адал мінез-құлық қағидаттарын оқу үдерісіне енгізу;
- адал мінез-құлықты ынталандыру және қолдау жүйесін дамыту;
- мектептің академиялық адалдық саясатын іске асыру тиімділігін бақылау және бағалау жүйесін құру.

Әдістемелік ұсыныстар: Мектептерде академиялық адалдықты қамтамасыз ету бойынша институционалдық ортаны қалыптастыру

Мектепте академиялық адалдық мәдениетін дамыту – бұл тек ресми құжаттарды қабылдаумен шектелмейтін, күрделі және көпқырлы үдеріс. Бұл үдеріс адалдық, сенім, құрмет және әділдікке негізделген мектеп ортасын тұрақты түрде дамытуды талап етеді және оқу үдерісінің барлық қырларын қамтиды. Академиялық адалдыққа негізделген орта құруға ұмтылатын орта білім беру ұйымының ең басты міндеті – тиісті институционалдық негізді қалыптастыру. Осы мақсатта мектеп барлық мектеп қауымдастығы мүшелері (әкімшілік, педагогтер, оқушылар, ата-аналар) арасында академиялық адалдыққа қатысты нақты келісілген ортақ түсінік қалыптастыруы, мектептегі академиялық адалдықты дамытуға кедергі келтіретін бар қиындықтар мен тосқауылдарды талдауы, бірыңғай мектепішілік академиялық адалдық саясатын әзірлеуі, оқушылардың түпнұсқалық жұмыстарын қолдау үшін технологиялар мен құралдарды пайдалануы, сондай-ақ академиялық адалдық бойынша

тұрақты түрде оқыту жұмыстарын жүргізуі, үздік тәжірибелерді көрсетуі және енгізуі қажет.⁴⁵.

Мектептің академиялық адалдық саясатын әзірлеу

Ең алдымен, мектеп қауымдастығының барлық мүшелері қабылдайтын және қолдайтын академиялық адалдықтың бірыңғай анықтамасын әзірлеу қажет. Ол үшін академиялық адалдық ұғымын педагогтермен, мектеп басшыларымен және білім алушылармен бірлесіп талқылауды ұйымдастыру ұсынылады..

Талқылау барысында академиялық адалдықтың жалпыға танылған халықаралық стандарттарына (мысалы, Халықаралық академиялық адалдық орталығы) және ұлттық деңгейде нормативтік түрде бекітілген ұғымдарға (мысалы, Мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарты – МЖМББС) сүйену орынды. Сонымен қатар, академиялық адалдықтың анықтамасын білім алушылардың жас ерекшеліктеріне және мектеп пәндеріне сәйкес бейімдеу қажет. Академиялық адалдықтың бірыңғай анықтамасы мен оның сыныптағы көріністері айқындалғаннан кейін, бүкіл мектеп бойынша академиялық адалдық мәдениетін қалыптастыру жолдары нақты түсінікті болады.

Академиялық адалдықты енгізу барысында жиі кездесетін проблемаларды талдау академиялық адалдықты бұзудың алдын алуға және оны қолдаудың тиімді стратегияларын әзірлеуге мүмкіндік береді. Сонымен қатар, барлық академиялық адалдық бұзушылықтарын қамту үшін жасанды интеллект негізінде жасалған контентті дұрыс пайдаланбау сияқты қазіргі заманғы үрдістерді ескеру маңызды.

Академиялық адалдықты түсіну бойынша бірыңғай көзқарас қалыптасып, бар кедергілер мен қиындықтар ескерілгеннен кейін, келесі қадам – бүкіл мектеп бойынша академиялық адалдықты қамтамасыз етуге арналған саясатты немесе бірыңғай стандарттарды әзірлеу болып табылады.

Мектептің стратегиялық құжатына келесі элементтерді енгізу маңызды:

- МЖМББС және басқа нормативтік құқықтық актілерге сәйкес келетін академиялық адалдықтың анықтамасы;
- академиялық адалдықты бұзудың түрлері;
- академиялық адал мінез-құлықтың ережелері мен стандарттары (оның ішінде оқу мақсатында ЖИ пайдалану бойынша

⁴⁵ Turnitin. Academic integrity essentials. 2024. <https://go.turnitin.com/en-us/ebook/academic-integrity-essentials>

«адалдық ережелері»), сондай-ақ оларды бұзған жағдайда қолданылатын салдары. Атап айтқанда, құжатта цифрлық технологиялар мен әлеуметтік желілерді жауапты пайдалану, түпнұсқалық жеке және топтық жұмыстарды орындау жауапкершілігі, әдебиеттер тізімін және дереккөздерге сілтемелерді рәсімдеу ережелері, қалыптастырушы және жиынтық бағалау, сондай-ақ сыртқы бағалау кезінде этикалық мінез-құлық сақтау туралы ақпарат қамтылуы тиіс.

– академиялық адалдықты бұзу жағдайларын (жекелеген, қайталанатын немесе жүйелі) қарау тәртібі / алгоритмі, сондай-ақ ықтимал жауапкершілік деңгейлері.

Академиялық адал мінез-құлықтың құндылықтарын бекіту үшін әзірленген саясатты мектептің стратегиялық құжаттарына: мектепті дамыту бағдарламасына (МДБ), мектепшілік бақылау жоспарына (МБЖ) және басқа да құжаттарға енгізу маңызды. Сонымен қатар, осы құжаттың негізгі ережелерін педагогтерге, білім алушыларға және ата-аналарға түсіндіру мақсатында ақпараттық сүйемелдеуді (ақпараттық парақшалар, нұсқаулықтар, мектеп сайтына жариялау және т.б.) қамтамасыз ету қажет.

Білім беру үдерісінің барлық қатысушыларын мектептің осы стратегиялық құжатымен таныстыру қажет. Осы мақсатта, мысалы, білім алушылар үшін келесі мазмұнда қол қою үлгісін қолдануға болады: *«Мен мектептің академиялық адалдық саясатын толық түсінемін және қабылдаймын. Саясат маған оқылып, толық түсіндірілді, және мен оның мазмұнын толық түсіну үшін барлық сұрақтарымды қою мүмкіндігіне ие болдым. Осы жердегі қолтаңбам арқылы мен академиялық адалдықты бұзуға не жататынын толық білетінімді және [мектеп атауы] білім беру үдерісінде осы қағидаларды бұзған жағдайда қандай салдарларға әкелетінін түсінетінімді растаймын»⁴⁶.*

Сонымен қатар, академиялық адалдық саясатын үнемі қайта қарап, оны жылдам өзгертін үрдістер мен жаңа сын-тегеуріндерге бейімдеп отыру маңызды. Академиялық адалдық бойынша шетелдік мектептердің стратегиялық құжаттарының үлгілері 3-қосымшада ұсынылған. Орта білім беру ұйымдары осы үлгілерді өздерінің академиялық адалдық бойынша мектеп саясатын әзірлеу барысында бейімдеп пайдалана алады.

Сонымен бірге, академиялық адалдық бойынша мектеп саясаты құрылымдарының салыстырмалы талдауы (5-кесте) көрсеткендей, ЭЫДҰ

⁴⁶ Адаптировано из: DeForest Area School District, WI, USA.
https://www.deforest.k12.wi.us/cms_files/resources/ACADEMIC%20HONESTY.pdf

елдеріндегі мектептерде, сондай-ақ ІВ стандарттары бойынша жұмыс істейтін отандық мамандандырылған мектептерде стратегиялық құжаттарда академиялық адал мінез-құлықтың негізгі ұғымдары, білім беру үдерісіне қатысушылардың міндеттері, адалдықтың сақталуын тексеру тетіктері және басқа да маңызды аспектілерге қатысты нақты әрі егжей-тегжейлі анықтамалар қамтылған.

Сонымен қатар, бұл құжаттарда алдын алу шараларын жүзеге асыру, жасанды интеллектті (ЖИ) және дереккөздерге сілтеме жасауды этикалық тұрғыда қолдану ережелері, академиялық адалдықты бұзу мысалдары мен оларды қарау рәсімдері, сондай-ақ академиялық адалдықты қамтамасыз етудегі әрбір білім беру үдерісіне қатысушының рөлі туралы егжей-тегжейлі ақпарат пен түсіндірмелер берілген.

Өз кезегінде, Қазақстанның жалпы білім беретін мектептерінде академиялық адалдық бойынша саясаттар жоғарыда аталған аспектілерді қамтығанымен, олар жалпы сипатқа ие.

5-кесте. Академиялық адалдық бойынша мектептің стратегиялық құжатының құрылымы (ережелер, саясат, кодекс, стандарттар және т.б.) отандық және шетелдік мектептерде

Ел	Құжат
Қазақстан, жалпы білім беретін мектеп	1. Жалпы ережелер • Ереженің мақсаттары мен міндеттері • Академиялық адалдық пен бағалау жұмыстарының анықтамалары • Мектеп қауымдастығының барлық мүшелері (оқушылар, педагогтер, әкімшілік) үшін ережелерді сақтау міндеттілігі • Ережелерді жалпы танысу үшін орналастыру 2. Академиялық адалдық қағидаттары • Адалдық, авторлық құқықты құрметтеу, ашықтық, оқушылардың құқықтары мен бостандықтарын құрметтеу, теңдік 3. Мектеп қауымдастығы мүшелерінің құқықтары мен міндеттері • Оқушылардың құқықтары (ережелермен танысу, негізсіз айыптаудан қорғалуы) • Оқушылардың міндеттері (академиялық адалдықты сақтау, сенімді дереккөздерді пайдалану, дереккөздерге сілтеме жасау) • Ата-аналардың, педагогтердің және әкімшіліктің міндеттері

	4. Академиялық адалдықты бұзудың түрлері - Плагият, сөз байласу, алдау, деректерді қолдан жасау, ақпарат пен құрылғыларды заңсыз пайдалану, бір жұмысты бірнеше рет тапсыру және т.б. 5. Ережелерді бұзу жағдайында шараларды қолдану тәртібі - Қалыптастырушы және жиынтық бағалау кезінде бұзушылықтарды анықтау рәсімдері - Бұзушылық болған жағдайда әрекеттер (акт жасау, оқушымен әңгіме жүргізу, ата-аналарды хабардар ету)
Қазақстан, мамандандырылған мектеп (IB)	1. Жалпы ережелер - Саясатқа кіріспе, оның құқықтық негізі және мақсаттары. - Негізгі ұғымдардың түсіндірмесі (академиялық адалдық, зияткерлік меншік, Халықаралық бакалавриат (IB) және т.б.). 2. Академиялық адалдық қағидаттары - Негізгі қағидаттардың толық түсіндірмесі: адалдық, авторлық құқықты тану, ашықтық, құқықтар мен теңдікті құрметтеу. - Қағидаттарға негізделген мінез-құлықты көрсететін IB білім алушысының бейініне сілтеме. 3. Мектеп қауымдастығы мүшелерінің құқықтары мен міндеттері - Оқушылардың құқықтары: саясатпен танысу, пікір білдіру еркіндігі және негізсіз айыптаудан қорғалу. - Оқушылардың, ата-аналардың және қызметкерлердің академиялық адалдықты сақтау міндеттері. - Міндеттерге дұрыс дәйексөз келтіру, сенімді дереккөздерді пайдалану және басқа адамның жұмысын өзінікі ретінде ұсынудан бас тарту жатады. 4. Бұзушылық түрлері - Академиялық адалдықты бұзудың әртүрлі түрлері: плагиат, сөз байласу, көшіріп алу, бағалар немесе деректерді қолдан жасау, жауаптарды әділетсіз жолмен алу, ақпарат немесе құрылғыларды дұрыс пайдаланбау және т.б. - Әрбір бұзушылықтың нақты мысалдары және оның салдары. 5. Бұзушылықтарды қарау рәсімі - Қалыптастырушы және жиынтық бағалау кезінде бұзушылықтарды анықтау рәсімдері.

	• Мұғалімдер, кураторлар және әкімшілік тарапынан күдік немесе бұзушылық анықталған кезде орындалатын кезең-кезеңімен әрекеттер. • Бұзушылықтардың ықтимал салдары, соның ішінде жұмысты жою, тәртіптік шаралар және әрі қарай тергеу. 6. Мұғалімдердің, әкімшіліктің және ата-аналардың рөлі • Мұғалімдердің академиялық адалдық мәселелерінде оқушыларды оқыту және қолдау рөлі. • Әкімшіліктің саясаттың орындалуын қамтамасыз ету және тәртіптік шараларды үйлестіру рөлі. • Үйде академиялық адалдықты қолдау және оқушылардың ережелерді түсінуін қамтамасыз ету бойынша ата-аналардың міндеттері. 7. Құралдар мен ЖИ (жасанды интеллект) пайдалану • Оқу жұмысы барысында ЖИ құралдарын этикалық пайдалану жөніндегі нұсқаулық, соның ішінде ЖИ жасаған контентке дұрыс сілтеме жасау. 8. Қосымшалар • Қосымша 1: Академиялық адалдықты бұзу фактілерін тергеу рәсімі. • Қосымша 2: Академиялық адалдықты қамтамасыз ету бойынша мектеп әкімшілеріне арналған нұсқаулық. • Қосымша 3: Сыныпта академиялық адалдықты сақтау және қолдау бойынша мұғалімдерге арналған нұсқаулық. • Қосымша 4: Академиялық адалдық бойынша білім алушылардың міндеттері. • Қосымша 5: Академиялық адалдықты қолдаудағы ата-аналар мен заңды өкілдердің рөлі. • Қосымша 6: ЖИ құралдарын этикалық пайдалану жөніндегі нұсқаулық. • Қосымша 7: Тергеу және академиялық адалдықты бұзу фактілерін құжаттау үдерісі. • Қосымша 8: АРА дәйексөз стилі бойынша нұсқаулық.
Сингапур, IB мектептер	1. Кіріспе • Саясаттың мақсаты • Саясаттың қолданылу аясы 2. Академиялық адалдыққа принциптік көзқарас • Академиялық адалдықтың анықтамасы • Академиялық адалдықтың маңыздылығы

	• Білім беру үдерісіне қатысушылардың күтілімдері мен міндеттері 3. Мектеп қауымдастығының күтілімдері мен міндеттері • Мектеп басшылығының міндеттері • Бағдарлама үйлестірушілері • Педагогикалық және педагогикалық емес қызметкерлер • Оқушылар • Ата-аналар мен заңды өкілдер 4. Оқушылар тарапынан академиялық адалдықты бұзу немесе мектептегі адалдық қағидаттарын сақтамауды тергеу • Тергеу үдерісінің шолуы • Мектептегі адалдық қағидаттарын сақтамау • Оқушылардың академиялық адалдықты бұзуы 5. Қосымшалар • Қосымша 1: Мектептегі адалдық қағидаттарын сақтамау • Қосымша 2: Оқушылардың академиялық адалдықты бұзуы • Қосымша 3: Плагиат • Қосымша 4: Тергеу үшін өтініш үлгілері
АҚШ, 33 мектептің талдауы негізінде әзірленген академиялық адалдық саясатының үлгісі	1. Саясаттың мақсаты • Академиялық адалдық саясатының мақсатын сипаттау, оның мектеп қауымдастығының барлық мүшелері үшін маңыздылығы, жоғары мінез-құлық стандарттары мен білім беру мақсаттарын сақтау үшін қоғам мүддесін қолдау. 2. Негізгі құндылықтар туралы мәлімдеме • Осы саясатпен қолдау табатын негізгі құндылықтар: академиялық адалдық, құрмет, сенім, жауапкершілік, әділдік және тұтастық. 3. Осы адалдық саясатын қолдайтын анықтамалар мен ұғымдар • Адалдық, адал ниет, құрмет, жауапкершілік, парафраз жасау, дәйексөз келтіру сияқты ұғымдардың нақты анықтамалары және олардың академиялық адалдықпен байланысы. 4. Академиялық адалдықты бұзудың анықтамалары • Академиялық адалдықты бұзудың әртүрлі түрлерінің (алдау, өтірік айту, ұрлық, құжаттарды қолдан жасау, бір жұмысты бірнеше рет тапсыру, плагиат) анықтамалары және әрбір түрге нақты мысалдар.

	5. Мектептің Академиялық адалдық комитетінің міндеттері - Академиялық адалдық саясатын қамтамасыз етудегі мектептің Академиялық адалдық комитетінің рөлі және мектеп қауымдастығының барлық мүшелерін тарту бойынша жұмысы. 6. Мектеп қауымдастығы мүшелерінің жауапкершілігі - Оқушылардың, мұғалімдердің, әкімшіліктің және ата-аналардың міндеттері: академиялық адалдықты сақтау, Адалдық кодексін (Honor Code) қабылдау, саясатты әзірлеуге қатысу және кері байланыс беру. 7. Адалдық кодексі (Honor Code) - Академиялық адалдықтың негізгі қағидаларын қамтитын негізгі кодексті қабылдау: адалдық, құрмет, сенім, жауапкершілік, әділдік және тұтастық. Мектептің жоғары оқу стандарттарына қол жеткізуін қолдау. 8. Адалдық анты (Honor Pledge) - Әр оқу жылының басында оқушылар мен олардың ата-аналарының адалдық антын қабылдау рәсімі, академиялық адалдық қағидаларын сақтауға міндеттемелерін растау. 9. Адалдық кеңесі (Honor Council) - Адалдық кеңесінің рөлі, құрамы, қызметтері, құпиялылық ережелері, міндеттері. Кеңес Адалдық кодексін бұзу фактілерін қарастырады және тәртіптік шаралар бойынша ұсынымдар береді. 10. Бұзушылықтарды қарау рәсімі - Адалдық кодексін бұзған жағдайларды қарау үдерісі және істерді Адалдық кеңесіне жолдау. Тыңдау рәсімінің сипаттамасы, оқушылардың қорғану құқығы, фактілерді анықтау және салдарын белгілеу тәртібі. 11. Бұзушылықтар үшін салдарлар - Адалдық кодексін бұзғаны үшін қолданылатын ықтимал салдарлар тізімі, бірінші, екінші және одан кейінгі бұзушылықтар үшін жаза деңгейлері. 12. Апелляция - Адалдық кеңесінің шешімдеріне апелляция беру тәртібі, сондай-ақ апелляцияны қарау кезеңдері мен шарттары. 13. Адалдық саясатын қайта қарау - Адалдық саясатын жыл сайын қайта қарап, жаңарту және жетілдіру. Бұл үдеріс педагогтер мен
--	---

	оқушылардан кері байланыс жинауды және жекелеген ережелерді қайта қарауды қамтуы мүмкін. 14. Қосымша • Қосымша ақпарат (мысалы, плагиат анықтамасы; бұзушылық мысалдары мен салдары; дәйексөз келтіру, парафраз жасау және дереккөздерге сілтеме стратегиялары бойынша ұсынымдар және т.б.).
--	---

Дереккөз: 1) КММ «М.Мәметова атындағы №28 мектеп-лицейі». Білім алушылардың академиялық адалдықты сақтау ережелері. 2020. <http://28.alschool.kz/otkrytyj-organ/zhemorlya-arsy-kres/7165-pravila-sobljudenija-akademicheskoy-chestnosti-uchaschimisja.html>; 2) «Назарбаев Зияткерлік мектептері» дербес білім беру ұйымының «Астана қаласындағы Назарбаев Зияткерлік мектебі» және «Астана қаласындағы Халықаралық мектеп» филиалдарында білім алушылардың академиялық адалдықты сақтау ережелері. 2022. <https://nisa.edu.kz/wp-content/uploads/2024/02/Политика-академической-честности-2023-1.pdf>; 3) Hwa Chong International School, Singapore. IB-Academic-Integrity-Policy. 2023. <https://www.hcis.edu.sg/wp-content/uploads/2023/02/IB-Academic-Integrity-Policy.pdf>; 4) The School For Ethical Education. USA. Model Secondary School Honor Policy. https://www.ethicsed.org/uploads/8/9/6/8/89681855/syn_of_policy_council_plag.pdf

Осылайша, орта білім беру ұйымдарына мектептің академиялық адалдық саясатын әзірлеу барысында жоғарыда аталған тәжірибелерді қолдану орынды. Мысалы, құжатты төмендегі құрылымға сәйкес әзірлеуге болады (7-сурет).

**7-сурет. Қазақстан Республикасының орта білім беру ұйымдары үшін
академиялық адалдық саясатын көрсететін мектептің стратегиялық құжатының
үлгілік құрылымы**

1 КІРІСПЕ

- Академиялық адалдық саясатының мақсаты мен міндеттері
- Саясаттың қолданылу аясы

2 АКАДЕМИЯЛЫҚ АДАЛДЫҚ ПРИНЦИПТЕРІ

- Академиялық адалдықтың анықтамасы
- Академиялық адалдықтың маңыздылығы
- Процесс қатысушыларынан күтулер: мектеп әкімшілігі, педагогтер, оқушылар және ата-аналар

3 МЕКТЕП ҚАУЫМДАСТЫҒЫНЫҢ КҮТІЛІМДЕРІ МЕН МІНДЕТТЕРІ

- Академиялық адалдық бойынша мектеп бірлестігінің (комитеті / кеңесі) рөлі мен міндеттері
- Мектеп басшылығының рөлі мен міндеттері
- Педагогтердің рөлі мен міндеттері
- Оқушылардың құқықтары мен міндеттері
- Ата-аналар мен заңды өкілдердің рөлі мен міндеттері

4 АКАДЕМИЯЛЫҚ АДАЛДЫҚТЫ БҰЗУ ТҮРЛЕРІ

- Плагиат
- Ынтымақтасып әрекет ету
- Алаяқтық
- Жалған құжат жасау
- Көшіріп жазу
- Деректерді қолдан жасау
- Ақпарат пен құрылғыларды заңсыз пайдалану және т.б.
- Жауаптарды адал емес жолмен алу және басқа да бұзушылықтар

5 БҰЗУШЫЛЫҚТАРДЫ ҚАРАСТЫРУ ТӘРТІБІ

- Формативті және жиынтық бағалау кезінде бұзушылықтарды анықтау рәсімдері
- Педагогтер мен әкімшілік үшін бұзушылықтарды күдікті деп тану немесе анықтау кезіндегі қадамдық әрекеттер
- Бұзушылықтар үшін ықтимал салдарлар: жұмысты жарамсыз деп тану, тәртіптік шаралар және т.б.

6 ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ (ЖИ) ҚҰРАЛДАРЫН ПАЙДАЛАНУ

- Оқу үдерісінде ЖИ құралдарын этикалық тұрғыдан пайдалану
- ЖИ көмегімен жасалған контентті дәйектеу (сілтеме жасау) ережелері

7 АКАДЕМИЯЛЫҚ АДАЛДЫҚ САЯСАТЫН ҚАЙТА ҚАРАУ

- Саясатты жыл сайын қайта қарау
- Саясатты өзекті ету және жетілдіру мақсатында педагогтер мен білім алушылардан кері байланыс жинау

8 ҚОСЫМША

- Плагиаттың анықтамасы, бұзушылық мысалдары және салдары
- Дәйектеу, парафраз жасау, дереккөздерді көрсету стратегияларын үйрету бойынша ұсыныстар және т.б.

Академиялық адалдық бойынша арнайы мектептік комиссиялар / кеңестер құру

Мектептің академиялық адалдық саясаты құжатында орта білім беру ұйымдарының қалауына қарай **академиялық адалдық / этика мәселелері жөніндегі арнайы мектептік бірлестіктердің / кеңестердің / комитеттердің** (бұдан әрі – комитет) жұмыс істеуін көздеу орынды. Бұл комитеттің қызметі мектептің академиялық адалдық саясатын іске асыруға және басқаруға, соның ішінде академиялық адалдықты бұзу жағдайларын қарауға бағытталуы тиіс.

Халықаралық тәжірибені талдау көрсеткендей, мұндай мектептік бірлестіктердің құрамына тек әкімшілік пен педагогтер ғана емес, сондай-ақ білім алушылар, олардың ата-аналары және мектеп қауымдастығының басқа да мүдделі өкілдері мен көшбасшылары енгізіледі. Академиялық адалдық мәдениеті оның қағидаттары нақты және әділ түрде жүзеге асырылған кезде ғана тиімді болады.

Мектепте әзірленген академиялық мінез-құлық ережелері комитет тарапынан **барлық қатысушыларға бірдей және әділетті түрде қолданылуы тиіс**. Академиялық құқықбұзушылық жасаған білім алушылар да, өз қызметінде адал емес басқарушылық көрсеткен педагогикалық қызметкерлер де мектеп саясатына сәйкес жауапкершілікке тартылуы керек, қызметтік мәртебесіне немесе әлеуметтік жағдайына қарамастан.

Сонымен бірге, комитеттің қызметі тек жазалау шараларына бағытталмауы тиіс. Академиялық адалдықты бұзу себептерін түсіну және болашақта қайталануын болдырмау үшін әртүрлі факторларды (оқу ортасы, жас ерекшеліктері, білім алушылар арасындағы қарым-қатынастар және т.б.) ескеру маңызды.

Сондай-ақ, комитет тарапынан сабақтарда, БЖБ, ТЖБ және басқа да бағалау түрлерінде академиялық адалдықты бұзу жағдайлары бойынша деректерді жүйелі түрде мониторингтеу қажет. Бұл мектептегі академиялық адалдық мәдениетін дамытуға бағытталған стратегияның тиімділігін талдауға мүмкіндік береді.

Осыған байланысты, мектептің академиялық адалдық бойынша комитеті / кеңесінің негізгі міндеттерімыналар болуы тиіс:

- Мектептің академиялық адалдық саясатын, рәсімдерін және ережелерін әзірлеу және іске асыру;
- Академиялық адалдық мәдениетін нығайтуға бағытталған іс-шаралар мен бастамаларды ұйымдастыру;

- Оқушылар мен педагогтер арасында академиялық адалдық саясатының орындалуын қолдау;
- Академиялық адалдықты бұзу жағдайларын әділ және дәйекті қарау.

Осы міндеттерге қол жеткізу үшін мектепте білім алушылар мен педагогтерді тарта отырып, әртүрлі іс-шараларды ұйымдастыру маңызды.

Мысалы, академиялық адалдық жөніндегі мектеп комитеті сыныптағы академиялық адалдықты дамытуға бағытталған оқыту әдістері мен тәсілдері туралы педагогтер арасында тәжірибе алмасу іс-шараларын өткізе алады. Бұл педагогтердің академиялық адалдық қағидаттарын сабақ барысында тиімді енгізуіне ықпал етеді.

Сонымен қатар, білім беру процесіне қатысушылар арасында сауалнама жүргізу мектептегі академиялық адал мінез-құлықты қамтамасыз ету бойынша жағдайды тереңірек түсінуге көмектесетін тиімді құрал бола алады. Мысалы, білім алушылар арасында сауалнама өткізу арқылы көшіру себептерін, академиялық адалдыққа қатысты көзқарастарын және басқа да маңызды аспектілерді анықтауға болады.

Сонымен бірге, академиялық адалдық туралы оқушылардың хабардарлығын арттыру үшін мектеп комитеті келесі жұмыстарды ұйымдастыра алады:

- Оқушыларға арналған "Құрмет кодексін" әзірлеуге қатысу;
- Сынып сағаттарына арналған арнайы іс-шаралар өткізу;
- Академиялық адалдықты насихаттайтын ақпараттық буклеттер, флаерлер, плакаттар, карточкалар және басқа да ақпараттық материалдар әзірлеу;
- Осы тақырыпта бейнероликтер дайындау және тарату.

Бұл жұмыс мектеп қауымдастығының барлық мүшелерін академиялық адалдық қағидаттарымен таныстыруға және оларды тәжірибеде қолдануға көмектеседі.

Оқушылар мен педагогтерге арналған "Құрмет кодекстерін" әзірлеу

Бұған дейін атап өтілгендей, кейбір елдердің мектептері мен жоғары оқу орындарында оқушылар арасында "Құрмет кодексін" қабылдау тәжірибесі кең таралған. Бұл құжат академиялық адал мінез-құлықтың қағидаттары мен стандарттарынан тұратын жиынтық болып табылады.

Егер академиялық адалдық саясаты – бұл академиялық адалдықты қамтамасыз етуге арналған кең әрі нақты рәсімдер, ережелер мен бұзушылықтар үшін қолданылатын салдарды қамтитын құжат болса, "Құрмет кодексі" – осы саясаттың маңызды бөлігі.

Құрмет кодексі – бұл адалдық, әділдік, жауапкершілік және құрмет сияқты негізгі құндылықтарды қамтитын қағидаттар мен мінез-құлық стандарттарының жиынтығы. Ол көбіне қысқа, түсінікті және қолжетімді құжат болып табылады, оны оқушылар мен педагогтер орындауға міндеттенеді.

Бұл құрал академиялық адалдықты сыныпта және мектепте ортақ құндылық ретінде қалыптастыруда тиімді екенін ғылыми тұрғыда дәлелдеген. "Құрмет кодексін" әзірлеу үшін әдетте мектептегі академиялық адалдық жөніндегі арнайы бірлестік / кеңес / комитет жауап береді, олар: Оқушыларды академиялық адал мінез-құлық қағидаттарын бірлесе әзірлеуге белсенді түрде тартады; Мектептегі ортақ қағидаттар мен құндылықтарды белгілейді және бекітеді; Құжатты сынып және мектеп деңгейінде енгізуді ұйымдастырады.

Отандық мектептер бұл тәжірибені өз қалаулары бойынша бейімдей алады. "Құрмет кодексін" әзірлеу барысында білім алушылардың белсенді қатысуы маңызды, өйткені бұл құжаттың тек формалды сипатқа ие болуына жол бермеу қажет. Мұғалімдер оқушылардан "академиялық адалдық дегеніміз не, ол қандай жағдайда сақталады немесе бұзылады" деген сұрақтарға өз ойларын айтуды сұрағанда, білім алушылар академиялық адалдықтың мәнін жақсырақ түсініп, оны сыныпта қалай жүзеге асыру керектігі жөнінде ортақ түсінік қалыптастырады. Сынып құндылықтарын, академиялық адалдықтың қандай түрде көрінуі (немесе көрінбеуі) тиіс екенін және ережелер бұзылған жағдайда қандай әрекеттер жасалатынын бірлесіп талқылау арқылы оқушылардың бұл үдеріске қатысуы артады және академиялық адалдық дағдыларын жақсы меңгеруіне ықпал етеді⁴⁷.

Мысалы, сынып жетекшісі сыныпта намыс кодексін қалыптастыру және қолдау бойынша түрлі әрекеттерді (6-кесте) пайдалана алады, бұл оқушылармен бірлесе отырып тиімді қағидалар жиынтығын жасауға мүмкіндік береді.

⁴⁷ Turnitin.2021. Building an honor code: Tips for institutions and educators. https://marketing-tii-statamic-assets-us-west-2.s3-us-west-2.amazonaws.com/marketing/building_an_honor_code-tips_for_institutions_and_educators.pdf

6-кесте. Сыныпта «Құрмет кодексін» әзірлеу: 4 кезеңнен тұратын бірлескен жұмыс

1-КЕЗЕҢ. АКАДЕМИЯЛЫҚ АДАЛДЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАРЫН АНЫҚТАУ		
Мақсаты	Негізгі аспектілер	Нәтиже
Оқушылар академиялық адалдықтың не екенін анықтауы, сондай-ақ жалпыға танылған анықтамаларға сәйкес адалдық, сенім, әділдік, құрмет, жауапкершілік және батылдық сияқты негізгі құндылықтарды белгілеуі тиіс	1. Оқушылар жеке ойланып, академиялық адалдық олардың түсінігінде нені білдіретінін жазады. Бұл үшін педагог келесі сұрақты қоюына болады: • «Сенің ойыңша, академиялық адалдық дегеніміз не?» 2. Сыныпта оқушылардың барлық жауаптары мен идеялары талқыланады, сондай-ақ адалдық, әділдік сияқты құндылықтар айқындалады. 3. Педагог талқылауды осы құндылықтардың оқу әрекеттерімен және жеке қарым-қатынастармен байланысын анықтауға бағыттайды. Ол үшін келесі сұрақтарды қоюға болады: • «Бұл құндылықтар біздің сынып және/немесе мектеп үшін неге маңызды?» • «Бұл құндылықтар сен үшін жеке өзіңе неге маңызды?»	Бұл кезең сыныпта академиялық адалдық туралы ортақ түсінік қалыптастырудың негізін қалайды. Сынып бірлесе отырып, "Құрмет кодексінің" негізін құрайтын негізгі құндылықтарды анықтайды.
2-КЕЗЕҢ. ҚҰНДЫЛЫҚТАРДЫ ТӘЖІРИБЕДЕ ҚОЛДАНУ		
Мақсаты	Негізгі аспектілер	Нәтиже
Оқушылар белгілі бір құндылықтардың сыныптағы практикалық жағдайларда қалай іске асырылатынын зерттейді.	1. Оқушылар бұл құндылықтардың сыныпта, сыныптастарымен және педагогтермен қарым-қатынастарында, сондай-ақ оқу жұмысында қалай көрініс табатыны туралы ойланады. 2. Топтарда осы құндылықтарды сақтау және бұзу мысалдары талқыланады. Ол үшін педагог келесі сұрақтарды қоюына болады:	Бұл кезең оқушыларға теориялық түсініктен практикалық қолдануға өтуге көмектеседі, сондай-ақ академиялық адалдықтың күнделікті оқу әрекетінде қалай көрінетінін түсініп, оны саналы түрде қабылдауға мүмкіндік береді.

	• «Бұл құндылықтар оқу үдерісінде қалай көрінуі және сақталуы тиіс: — сенің сыныбыңда? — оқу жұмысы барысында? — мұғалімдер мен сыныптастармен қарым-қатынаста?» 3. Мұғалім әр топтан осы құндылықтардың әр контексте нені білдіретінін 2-3 минут ішінде түсіндіріп беруін сұрайды. Одан кейін сыныппен жалпы талқылау өткізіліп, ортақ келісімге келу жұмысы жүргізіледі. 4. Осы құндылықтардың әр контексте нені білдіретінін талқылағаннан кейін мұғалім топтарға келесі сұрақтарды ұсынады: • «Біз бұл құндылықтарды тиімді қолданғанда, ол қалай көрінеді?» • «Бұл құндылықтарды елемегенде, ол қалай көрінеді?» • «Құндылықтар сақталмаған жағдайда не істеу керек?» 5. Оқушылар топтарда осы сұрақтарды талқылағаннан кейін, педагог бүкіл сыныптық талқылау ұйымдастырады және ортақ ұстанымға келу жұмыстарын жалғастырады.	
--	---	--

3-КЕЗЕҢ. МІНДЕТТЕМЕ ҚАБЫЛДАУ (ҚҰРМЕТ КОДЕКСІН ӨЗІРЛЕУ)

Мақсаты	Негізгі аспектілер	Нәтиже
Оқушылар сынып үшін "Құрмет кодексі" алдыңғы кезеңдерде талқыланған құндылықтар мен тәжірибелер негізінде	1. Оқушылар мұғаліммен бірге 1 және 2-кезеңдерде талқыланған құндылықтар мен практикаларды қайталап шығады. Бұл сыныптың "Құрмет кодексі" бірлесіп құру үшін қажет. 2. Оқушылар құндылықтар туралы мәлімдемелерді, академиялық адалдық саясатын бұзу шекаралары мен салдарын, кодексті	Оқушыларды "Құрмет кодексі" жасауға тарту олардың осы құжатты орындауға деген жауапкершілік пен қатыстылығын арттырады. Бірлескен жұмыс кодекстің оқушылар үшін маңызды және

бірлесіп әзірлейді.	сақтау және бұзу мысалдарын қамтитын "Құрмет кодексін" әзірлеуге өз үлестерін қосады. 3. Педагог сыныпқа бірнеше нұсқаны жасауға көмектеседі, кері байланыс беріп, ұсыныстар айтады. 4. Құжаттың соңғы нұсқасы әзірленгенге дейін бұл жұмыс жалғасады. Қорытынды "Құрмет кодексі" нақты, қысқа және сыныптың ортақ құндылықтары мен практикаларын көрсетуі тиіс.	өміршең болуын қамтамасыз етеді.
---------------------	---	----------------------------------

4-КЕЗЕҢ. АКАДЕМИЯЛЫҚ АДАЛДЫҚ МӘДЕНИЕТІН ҚОЛДАУ

Мақсаты	Негізгі аспектілер	Нәтиже
"Құрмет кодексінің" оқу жылы бойы тиімді жұмыс істеуін және академиялық адалдық мәдениетін қалыптастыруға ықпал етуін қамтамасыз ету.	1. Педагог "Құрмет кодексін" сынып өмірінің белсенді бөлігі етуі тиіс. Ол барлық тапсырмаларды орындау кезінде үнемі талқыланып, ескеріліп отыруы қажет. Ол үшін әр тапсырма бойынша кодекс тармақтарының қалай байланысатынын талқылауға уақыт бөлу маңызды. 2. Педагог оқушылардың кодекс тармақтарын қалай түсінетінін және ол олардың академиялық адалдықты қалай ұстануына әсер ететінін тұрақты түрде талқылайды. Бұл үшін келесі сұрақтарды қоюға болады: • Біздің сыныпта "Құрмет кодексі" қалай жұмыс істейді деп ойлайсыңдар? • Бұл кодекс әр тапсырма бойынша күтілетін нәтижелерді түсінуге қалай көмектесті? • Кодексте сендер байқаған кемшіліктер бар ма? • Кодекстің жұмысына қатысты қандай да бір алаңдаушылықтарың бар ма? • Біз "Құрмет кодексін" қалай жақсарт аламыз? • Кодекс тармақтарының бір бөлігін қайта түсіндіру немесе	Тұрақты тексеру және талқылау жұмыстары "Құрмет кодексінің" оқу жылы бойы тиімді сақталуын және оқушылардың назарында болуын қамтамасыз етеді. Бұл кезең "Құрмет кодексі" мен академиялық адалдықтың үнемі дамып отыруының маңыздылығын көрсетеді. Үнемі жүргізілетін талқылаулар мен жаңартулар кодексті сыныптың оқу мәдениетінің "тірі" және маңызды бөлігі ретінде сақтауға мүмкіндік береді және адалдыққа деген берік міндеттемені қалыптастырады.

	<i>қайта қарау қажет деп ойлайсыңдар ма?</i> 3. Педагог оқушылардың жауаптарын мұқият талдап, қажет болған жағдайда сыныптың "Құрмет кодексіне" немесе оны түсіндіру және қолдану тәсілдеріне өзгерістер енгізеді.	
--	--	--

Дереккөз: Turnitin, 2021. Building and maintaining a classroom honor code: A 4-part collaborative activity. https://marketing-tii-statamic-assets-us-west-2.s3-us-west-2.amazonaws.com/marketing/building_and_maintaining_a-classroom_honor_code-a_4-part_collaborative_activity.pdf

Мынаны атап өту маңызды: "Құрмет кодексі" тиімді жұмыс істеуі үшін қалыптастырушы бағалау тәжірибелері академиялық адалдықтың маңыздылығын түсінуді және саналы түрде қабылдауды дамытуға бағытталуы тиіс. Педагогтер мен оқушылар арасындағы тұрақты әңгімелер мен бірлескен тәжірибелер "Құрмет кодексін" табысты іске асырудың негізгі факторы болып табылады. Төменде шетелдік мектептерде қолданылатын "Құрмет кодексінің" үлгісі келтірілген, оны отандық білім беру ұйымдары өз қалауларына қарай бейімдей алады (8-сурет).

8-сурет. Мектептің «Құрмет кодексінің» үлгісі (АҚШ)

Бұл Құрмет кодексінің мақсаты – мектеп қауымдастығының барлық мүшелеріне академиялық адалдықтың мәні мен маңыздылығын жеткізу және оқу үдерісінде жоғары мінез-құлық стандарттарын сақтау бойынша қауымдастық мүдделерін білдіру.

Мектеп өзара сенім мен зияткерлік адалдық рухын жүзеге асырады, ол оқу процесінің табиғатына тән негізгі ұстаным болып табылады және мектеп қауымдастығы мүшелерінің ортақ құндылықтарының ең жоғары көрінісі болып саналады.

Құрмет кодексінде көрініс тапқан негізгі құндылықтар мыналарды қамтиды:

- Академиялық адалдық – келесі әрекеттер арқылы көрініс табады: білім алушылар басқа адамдардың идеялары мен еңбектерін дұрыс дәйексөз келтіреді; емтихандар мен тапсырмаларды орындау кезінде тек өз жұмыстарын ұсынады және рұқсат етілмеген көмекке жүгінбейді; басқа адамдарға рұқсат етілмеген көмек көрсетпейді; зерттеу немесе оқу жетістіктерінің нәтижелерін нақты және шынайы ұсынады.

- Басқаларға және оқу үдерісіне құрмет көрсету, ол академиялық адалдықтың белгісі болып табылады.

- Басқаларға деген сенім, яғни олардың академиялық адалдық қағидаларын сақтайтынына сенім арту, бұл мектеп қауымдастығын құрудағы маңызды күш болып табылады.

- Жауапкершілік, яғни барлық қатысушылардың оқу тапсырмаларын орындау және оларға дайындалу барысында өздерінің ең үздік нәтижелерін көрсету міндеттемесі.

- Әділдік және теңдік, әрбір білім алушының зияткерлік адалдықты бұзумен байланысты әділетсіздіктен еркін оқу ортасында болуын қамтамасыз ету.

- Мектеп қауымдастығының барлық мүшелерінің тұтастығы, яғни академиялық адалдыққа адалдық таныту және шынайы, адал оқуға ұмтылуды қолдау.

Бұл Құрмет кодексі академиялық адалдық саласындағы мінез-құлықтың күтілетін стандарттарын айқындайтын Академиялық адалдық саясатының мазмұнын қысқаша сипаттайды.

Академиялық адалдық саясаты біздің мектептің ресми сайтында жарияланған. Адалдық кеңесі – Құрмет кодексінің сақталуын қадағалауға жауапты мектептік орган. Мектебіміздің педагогикалық және білім алушылар қауымдастығы Құрмет кодексін бұзуды қабылдамайды және оған төзбейді.

Источник: The School For Ethical Education. Honor code examples.

<https://www.ethicsed.org/uploads/8/9/6/8/89681855/honorcodeexamples.pdf>

Кодекс Құрмет кодексіне сондай-ақ "адалдық анты" деп аталатын арнайы мәлімдемелер енгізілуі мүмкін, олар оқу жұмысының барлығы академиялық адалдық қағидаттарын сақтау арқылы орындалатынын растайтын ауызша немесе жазбаша міндеттемелер болып табылады. Көп жағдайда адалдық анты білім алушылар тарапынан қолмен жазылады және оқу жылының басында оқушының және оның ата-анасының / заңды өкілінің қолы арқылы расталады.

Осындай мәлімдемелердің мысалдары:

- *«Мен бұл тапсырманы орындау барысында көмек алған жоқпын және ешкімге көмектескен жоқпын. Бұл жұмыс толықтай менің өз еңбегім екенін растаймын»;*
- *«Маған өзара құрмет, адалдық және әділдік атмосферасын қолдау және нығайту жауапкершілігі жүктеледі. Қысымға қарамастан, менің жеке адалдығым осы қағидаттарды және болашақтағы жетістігімді сақтау үшін басты құндылық болып қалады. Құрметсіз – менде ештеңе жоқ»⁴⁸;*
- *«Мен біздің мектептің оқушысы ретінде жоғары деңгейдегі құрмет пен адалдықты сақтауға міндеттенемін. Мен Құрмет кодексін түсінемін және оны орындаймын, өйткені ол мектебімізде адал білім алуға ықпал етеді. Мен өтірік айтпаймын, алдамаймын, плагиат жасамаймын және мұндай әрекеттерге қатысы бар адамдарға көмектеспеймін. Құрмет кодексін бұзған сыныптастарымды өз қателіктерін мойындап, мұғалімге немесе Құрмет кеңесіне жүгінуге шақырамын»⁴⁹;*
- *«Осы мектептің оқушысы ретінде мен келесілерді растаймын: рұқсат етілмеген жағдайда тесттер мен бағалау тапсырмалары (оған дейін, орындау кезінде және одан кейін) кезінде көмек сұрамаймын және бермеймін; барлық сыртқы дереккөздерге сілтеме жасаймын және тек өз жұмысым үшін ғана мойындауға ие боламын; басқаларды, олардың меншігін және өзімді құрметтеймін; өзгелерге қатыгездік жасамаймын»⁵⁰;*
- *«Мен мектептің миссиясы мен көзқарасын өзімнің өмірлік ұстанымым ретінде қабылдаймын. Мен адалдық, үздік болуға ұмтылу, мейірімділік, бастамашылдық және адалдық сияқты мектеп құндылықтарын қолдаймын. Мен мектеп ережелерін*

⁴⁸ Langley Honor Code. <https://langleyhs.fcps.edu/academics/honor-code>

⁴⁹ The School For Ethical Education. Honor pledge examples. <https://www.ethicsed.org/uploads/8/9/6/8/89681855/honorpledgeexamples.pdf>

⁵⁰ Там же.

орындаймын және мектептің жақсы атын мектеп ішінде де, одан тыс жерде де сақтаймын; мектептің абыройы мен беделін арттырамын. Мен өзімді және басқаларды құрметтеймін – мектеп қауымдастығының әрбір мүшесі қамқорлық пен құрметке лайық. Мен өз оқуымды да, басқалардың оқуын да бұзбаймын – әрбір оқушының білім алуға, әрбір мұғалімнің білім беруге құқығы бар. Мен өзін-өзі тануға, өзін-өзі басқаруға, әлеуметтік жауапкершілікке, қарым-қатынасты басқаруға және жауапты шешім қабылдауға ұмтыламын»⁵¹.

Мектептерде академиялық адалдықты қамтамасыз ету бойынша әдістемелік ұсынымдар: жасанды интеллект (ЖИ) жағдайында өзгеріп жатқан білім беру кеңістігіне мектептердің бейімделуі

Білім беруде жасанды интеллектіні (ЖИ) қолдану оқыту мен оқытуды жетілдіру үшін үлкен мүмкіндіктер ашады. Алайда, ЖИ құралдары білім беру үдерісіне кеңінен енгізілген сайын, олар академиялық адалдықты қамтамасыз ету тұрғысынан белгілі бір қиындықтар да туғызады. Білім беру ұйымдары академиялық адалдықтың негізгі құндылықтарын бұзбай, ЖИ мүмкіндіктерін тиімді пайдалану үшін нақты күтілімдерді белгілеп, этикалық мінез-құлықты ілгерілетіп және ЖИ-ді жауапкершілікпен қолдануы қажет. ЖИ артықшылықтары мен тәуекелдерін тиімді үйлестіру үшін ұйымдарға ЖИ саласындағы сауаттылық пен этикалық мәселелерді оқу үдерісіне интеграциялау қажет, сонымен бірге ашықтық пен жауапкершілікке негізделген адалдық мәдениетін қалыптастыруы маңызды.

«Жасанды интеллект дәуіріндегі академиялық адалдық» бөлімінде атап өтілгендей, технологиялардың дамуы жағдайында туындайтын сын-қатерлерге қарсы тұру үшін оқу үдерісінде генеративті ЖИ-ді дұрыс, этикалық және қауіпсіз пайдалану маңызды. Егер білім алушылар ЖИ қолданудың этикалық салдары мен тәуекелдерін түсінбесе, олар бұл құралдарды байқамай теріс пайдалануы мүмкін. ЖИ жасаған контентті қолданудың артуы академиялық адалдықтың негізгі құндылықтары ретінде сын тұрғысынан ойлау мен шығармашылықты сақтау қажеттігін ерекше көрсетеді. Технологиялар білім алушылардың зияткерлік еңбегін толықтырып, бірақ оны алмастырмауы тиіс.

⁵¹ Yuan Ching Secondary School. Singapore. <https://www.yuanchingsec.moe.edu.sg/about-ycss/student-conduct-code/>

Бұл мәселені шешу үшін оқу үдерісінде генеративті ЖИ-ді пайдалануды реттейтін нақты қағидалар мен ережелерді әзірлеу қажет. Осы мақсатта аталған аспект Қазақстан Республикасының орта білім беру ұйымдары үшін академиялық адалдық саясатын көрсететін мектептің стратегиялық құжатының ұсынылатын үлгілік құрылымына енгізілді (7-сурет).

Мектептің академиялық адалдық саясатына жасанды интеллект (ЖИ) жағдайында академиялық адалдықты қорғаудың негізгі қағидаттарын енгізу ұсынылады. Атап айтқанда, құжатта оқу жұмыстарында ЖИ-ді қолданудың рұқсат етілетін шекараларын көрсету маңызды, яғни қашан және қандай жағдайда бұл құралдарды пайдалануға болатынын нақты белгілеу қажет.

Сонымен қатар, келесі тұжырымдарды бейімдеу орынды:

- Білім алушылардың бағалау жұмыстары өз бетімен орындалуы тиіс.
 - Білім алушылардың ЖИ-ді дереккөз ретінде көрсетпей немесе оны өз еңбегінің орнына қолдануы – академиялық адалдықты бұзу болып табылады.
- Атап айтқанда, ЖИ арқылы жасалған мәтінді дереккөзге сілтемесіз көшіру немесе оны перефраз жасау – тыйым салынған, сондай-ақ тапсырманы орындауда ЖИ-ді өз бетінше жұмыс істеудің орнына қолдануға болмайды.
- Білім алушылар мен педагогтер ЖИ-ді дұрыс пайдаланбаудың тәуекелдері мен салдарын түсінуі тиіс.
 - Егер ЖИ құралдары қолданылса, бұл міндетті түрде және дұрыс көрсетілуі қажет.
 - Егер ЖИ-ді қолдану дереккөзін көрсетпестен орын алғанына күдік туындаса, мұғалімдер тиісті шаралар қабылдауға міндетті⁵².

Айта кету керек, ЖИ-ді оқу-тәрбие үдерісінде қолдануға арналған ұсынымдарды тек мектеп деңгейінде ғана емес, сондай-ақ өңірлік және ұлттық деңгейде де әзірлеу орынды. Басқа елдердегі ұлттық ұсынымдардың үлгілері 4 және 5-қосымшаларда көрсетілген.

Сонымен қатар, әдіскерлерге, педагогтерге және мектеп басшыларына білім алушылардың академиялық адалдыққа ықпал ететін келесі ЖИ-құзыреттіліктерін дамытуға назар аудару қажет: ЖИ технологияларын қолданудың этикалық шекараларын білу және сақтау (атап айтқанда, оқу тапсырмаларында ЖИ құралдарын

⁵² Joint Council for Qualifications. AI Use in Assessments: Protecting the Integrity of Qualifications. Guidance for Teachers & Assessors. 2023. https://www.jcq.org.uk/wp-content/uploads/2024/07/AI-Use-in-Assessments_Feb24_v6.pdf

қолданудың рұқсат етілген және тыйым салынған тәсілдерін білу, ЖИ-ге сілтеме жасау ережелерін түсіну); ЖИ-дің мүмкіндіктері мен тәуекелдерін түсіну (мысалы, ЖИ арқылы жасалған мәліметтердегі бұрмаланған, бейтарапсыз немесе дұрыс емес ақпаратты, сондай-ақ құпиялылықтың бұзылу қаупін ажырата білу); және басқа құзыреттер (7-кестеде көрсетілген).

7-кесте. Білім алушылардың ЖИ-құзыреттіліктерін дамыту бойынша педагогтерге арналған ұсынымдар

Педагогтерге, мектеп басшыларына және әдіскерлерге арналған ұсынымдар	Мысалы
- Оқушыларға генеративті ЖИ (ChatGPT және т.б.) дегеніміз не және оның қалай жұмыс істейтінін түсіндіру	• Оқушыларға генеративті ЖИ технологиялары туралы базалық білім беру, оның мүмкіндіктері мен шектеулері, қателіктер мен галлюцинациялар қаупі, сондай-ақ оқу мен жеке мақсаттарда дұрыс қолданылмау тәуекелдері туралы ақпарат беру. • ЖИ дәстүрлі оқытудың орнына емес, оны толықтыру үшін қолданылатынын түсіндіру. Мысалы, оны жазу дағдыларын жетілдіру құралы ретінде немесе жаңа тақырыпты зерттеуді бастауға көмектесетін ресурс ретінде пайдалануға болады.
- Оқушыларға оқу тапсырмаларында ЖИ құралдарын қолданудың рұқсат етілген және тыйым салынған тәсілдерін көрсету	• Калькулятор сияқты кез келген оқу құралы секілді, ЖИ-ді де этикалық және этикалық емес жолдармен пайдалануға болатынын оқушыларға түсіндіріңіз. ЖИ-ді қолдану өздігінен академиялық адалдықты бұзу болып саналмайды. Маңыздысы — оны қалай қолданатынымыз. • ЖИ-ді жауапты және тиімді қолдану бойынша нақты ережелер белгілеңіз. Мысалы, педагог ChatGPT құралын ойтудыру (идеялар жинау), сұрақтарды нақтылау үшін пайдалануға рұқсат беруі мүмкін, бірақ сонымен қатар білім алушыдан өз сұрауын (prompt) және ЖИ берген жауабын қоса тапсыруды талап етуі мүмкін. Алайда, ЖИ-ді тапсырманы орындау үшін әділетсіз пайдаланса, бұл — алдау түрі болып есептеледі. • Генеративті ЖИ (ChatGPT және т.б.) көмегімен жасалған контентке жазбаша жұмыста дұрыс сілтеме жасауды көрсету. Мысалы, Назарбаев Зияткерлік мектептерінің ІВ бағдарламасы бойынша академиялық адалдық саясатына сәйкес, ЖИ-ден алынған ақпаратқа сілтеме жасағанда, құралдың атауын, жауап алынған күнді

	көрсету, сондай-ақ жауаптың көшірмесін немесе экран суретін қоса беру қажет екені көрсетілген⁵³. • Маңыздысы – оқушыларға түсіндіру, егер ЖИ дұрыс қолданылып, оған сілтеме жасалса да, бірақ жұмыс білім алушының дербес ойлауын көрсетпесе, онда мұндай жұмыс толық есепке алынбайды және бағасының төмендеуіне әкелуі мүмкін⁵⁴.
- ЖИ және деректер контекстінде "ықпалдылық" (bias) деген не екенін түсіндіріп, қолжетімді мысалдар арқылы оның ЖИ жүйелері мен олардың нәтижелеріне қалай әсер ететінін көрсету. - Генерацияланған деректердегі ықпалдылықты, қайшылықтарды, бейтарапсыздықты және қате ақпаратты қалай анықтау керектігін үйрету. - ЖИ қолданудағы құпиялылық мәселелерін көрсетіп, оларды шешу жолдарын түсіндіру.	• Оқушыларға түсіндіру керек, атап айтқанда: - ЖИ шынайы емес немесе негізсіз ақпаратты жасауға қабілетті; - ЖИ жауаптары сенімді көрінгенімен, қате болуы мүмкін; - ЖИ жалған сілтемелер жасап, деректерді бұрмалауы мүмкін. • ЖИ-дің деректер жинағындағы ықпалдылық (bias) салдарынан туындаған нақты мәселелер мен олардың ауыр зардаптарын көрсететін мысалдар келтіру. • ЖИ қолдану кезінде құпиялылықты қамтамасыз ету тәжірибесімен бөлісу үшін ЖИ саласының мамандарын ашық сабаққа шақыру. • Практикалық тапсырмалар, зерттеулер мен жобалар ұйымдастыру: - Оқушыларға деректер жиынтығындағы ықпалдылықты, қайшылықты немесе бейтарапсыздықты бағалау және анықтауды қамтитын интерактивті тапсырмалар ұсыну. • Оқушылардың сыни ойлауын дамыту үшін ашық сұрақтар, ауызша және шығармашылық тапсырмалар мен жобалар беру арқылы күрделі тапсырмаларды ЖИ-ге сүйенбей өздігінен орындауға ынталандыру.

Дереккөз: келесі мәліметтер негізінде: 1) EdTech Digest, 2024. Teaching Students to Embrace AI Responsibly.

<https://www.edtechdigest.com/2024/02/26/teaching-students-to-embrace-ai-responsibly/#:~:text=Media%20and%20information%20literacy%3A%20In,and%20reliability%20of%20content%2C%20think>; 2) H. Chen. AI in Education: Enhancing Learning While Safeguarding Integrity – A Balanced View. 2024.

<https://www.linkedin.com/pulse/using-ai-education-cheating-balanced-view-preface-haydn-chen-75z7c>;

3) Center for Democracy & Technology. Students' Use of Generative AI: The Threat of Hallucinations. 2023. <https://cdt.org/insights/students-use-of-generative-ai-the-threat-of-hallucinations/>

Тағы бір ұсыныс педагогтердің плагиатты және ЖИ арқылы жасалған контентті анықтауға арналған құралдарды қолдануының маңыздылығына қатысты болды. Бұл бағытта тегін және ақылы көптеген

⁵³ Академиялық адалдықты сақтау ережелері

«Назарбаев Зияткерлік мектептері» дербес білім беру ұйымының «Астана қаласындағы Назарбаев Зияткерлік мектебі» және «Астана қаласындағы Халықаралық мектеп» филиалдарының білім алушылары үшін 2022 жыл. Сілтеме: <https://nisa.edu.kz/wp-content/uploads/2024/02/Политика-академической-честности-2023-1.pdf>

⁵⁴ Joint Council for Qualifications. AI Use in Assessments: Protecting the Integrity of Qualifications. Guidance for Teachers & Assessors. 2023. https://www.jcq.org.uk/wp-content/uploads/2024/07/AI-Use-in-Assessments_Feb24_v6.pdf

сервистер бар екенін атап өткен жөн, атап айтқанда: GPTZero, Turnitin Zero, CopyLeaks, Writer AI Detector және басқа да құралдар.

Болашақ және қазіргі педагогтердің плагиатты және ЖИ арқылы жасалған контентті анықтау құралдарын қолдану дағдыларын дамыту қажеттігін педагогикалық бағыттағы жоғары оқу орындарының білім беру бағдарламалары мен мұғалімдердің біліктілігін арттыру курстарының мазмұнына енгізу маңызды.

Сонымен қатар, педагогтерді даярлау және олардың біліктілігін арттыру аясында келесі бағыттар бойынша жалпы цифрлық және ЖИ-грамоталықты, сондай-ақ академиялық адалдық саласындағы сауаттылықты дамытуға баса назар аудару орынды:

- Академиялық адалдық қағидаттарын жалпы түсіну;
- Сабақ мазмұнына және оқу-тәрбие үдерісіне академиялық адалдық нормаларын енгізу тәсілдері;
- Академиялық адалдықты бұзу жағдайларын анықтаған кезде нақты әрекеттер алгоритмі;
- Бастапқы дереккөздермен жұмыс істеу дағдылары;
- Қайшылықты мәлімдемелерді бағалау және талдау;
- ЖИ жүйелерінің жұмысын басқару және бақылау;
- ЖИ арқылы алынған ақпаратты талдау және түсіндіру әдістері;
- Генеративті ЖИ пайда болу жағдайында білім алушылардың жұмыстарын бағалау әдістері;
- Бағалау тапсырмаларын әзірлеу және кері байланыс беру үшін генеративті ЖИ-ді қолдану (қолда бар мүмкіндіктерін және тәуекелдерін ескере отырып, мысалы: субъективтілікті азайту, уақыт үнемдеу vs. білім алушылардың жеке ерекшеліктері мен қажеттіліктерін елемеу, шамадан тыс тәуелділік және сенім, педагогикалық дағдылардың төмендеуі);
- ЖИ көмегімен көшіру қаупін азайтатын ашық және шығармашылық тапсырмаларды әзірлеу.

Сонымен қатар, плагиатқа қарсы жүйелерден басқа, педагогтер плагиатты анықтау үшін қолмен тексеру әдістерін де қолдана алады. 8-кестеде осындай тәсілдердің мысалдары ұсынылған.

8-кесте. Білім алушылардың жұмыстарын ЖИ арқылы жасалған контентке қолмен тексеру бойынша педагогикалық тәсілдер

Плагиатты қолмен тексеру тәсілдері	Сипаттамасы
Жазу стилін салыстыру	ЖИ арқылы жасалған контентті анықтаудың тиімді тәсілдерінің бірі — ағымдағы тапсырманы білім алушы бұрын тапсырған жұмыстармен салыстыру. Әр оқушының өзіне тән жазу стилі бар, ол уақыт өте келе дамығанымен, оның сөз таңдауы, сөйлем құрастыру ерекшеліктері мен сөздік қоры арқылы айқын көрінеді. Егер жаңа жұмыс оқушының әдеттегі стилінен күрт ерекшеленсе, бұл ЖИ қолданудың белгісі болуы мүмкін. Сонымен қатар, ЖИ генерациялаған мәтіндерде адам еңбегіне тән табиғи сәйкессіздіктер болмайды. ЖИ жазған мәтіндерде қателер, әсіресе ұсақ қателер (жазу қателері, сөйлем құрылымындағы ауытқулар) кездеспейді, ал осындай қателер адам жазған мәтінге тән ерекшелік және жұмыстың шынайылығын көрсететін белгі болуы мүмкін.
"Бос" контекстсіз жауаптарды іздеу	ЖИ арқылы жасалған мәтіндер көбінесе жалпы, әмбебап сипатта болады, бірақ нақты оқу контекстімен әлсіз байланысты болуы мүмкін және сабақта қарастырылған материалдарға сілтемелерді қамтымайды. Сондықтан жұмыстарды талдау кезінде олардың нақты сабақ тақырыбына, талқыланған материалдарға және жеке мысалдарға сәйкестігіне ерекше назар аудару маңызды. Егер жұмыс тақырыппен, сыныптағы пікірталастармен немесе оқушының жеке тәжірибесімен байланыспаса, бұл ЖИ құралын қолданудың ықтимал белгісі болуы мүмкін.
Мәтін құрылымын талдау	ЖИ арқылы жасалған мәтіндер кейде стандартты немесе аздап шаблонды құрылымға ие болады, яғни ойдың дамуы мен мазмұнының берілуі тым реттелген, алдын ала дайындалған сипатта болуы мүмкін. Мұндай жағдайда мұғалім оқушыдан өз жұмысын өз сөздерімен қайта айтып беруін немесе осы тақырып бойынша ауызша талқылау жүргізуін сұрай алады. Егер оқушы өз жұмысын түсіндіре алмаса немесе тақырыпты ашуда қиналса, бұл мәтіннің ЖИ көмегімен жасалғанын көрсетуі мүмкін.
Қолданылған дереккөздерді талдау	Мұғалім жазбаша тапсырмалар берген кезде оқушылардан сенімді дереккөздер мен дәлелдер келтіруді сұрай алады, ал генеративті ЖИ мұны әрқашан дұрыс орындай алмауы мүмкін.
Нақтылайтын сұрақтар	Мұғалім оқушыдан бірнеше нақтылайтын сұрақтар қоя алады, мысалы: • «Бұл идеяға қалай келдің?» • «Осы абзацта не айтқың келді, түсіндірші?»

	Егер оқушы өз жұмысындағы негізгі ойларды түсіндіре алмаса, бұл мәтіннің сыртқы, яғни өзіне тиесілі емес дереккөзден алынғанына негізді күдік туғызады. Сонымен қатар, жаратылыстану-математика бағытындағы пәндер мұғалімдері оқушыларға есепті шешудің аралық қадамдарын көрсетуге тапсырма бере алады. Бұл тәсіл оқушының ойлау үдерісін, логикасын көруге мүмкіндік береді, тек соңғы нәтижеге ғана сүйенбеуге жағдай жасайды.
ЖИ-ден (ChatGPT) "көшіру" арқылы тапсырмаларды тексеру	Мұғалім өзі беретін тапсырманы ChatGPT көмегімен орындап көре алады. Егер ЖИ бұл тапсырманы оңай орындай алса, онда мұғалімге тапсырманың форматын қайта қарау туралы ойлануға негіз бар. Тапсырманы өзгерту қажет болмаса да, ЖИ жауабын талдау пайдалы болуы мүмкін: • ЖИ қалай "ойлайтынын" түсінуге көмектеседі; • Оқушылар тарапынан болуы мүмкін бұзушылықтар кездесетін тұстарды анықтауға мүмкіндік береді; • ЖИ берген жауаптардағы үлгілерді ескеріп, тапсырманы орындауға нақты нұсқаулар мен талаптар қосуға негіз береді.

Дереккөз: 1) Professional Learning Board. How to Identify AI Content in the Classroom, 2023.

<https://professionallearningboard.com/how-to-identify-ai-content-in-the-classroom/#:~:text=Ask%20follow%20Dup%20questions%3A%20Once,that%20require%20in%20depth%20explanations.>; 2) Steven M. Baule. 6 tips to detect AI-generated student work. 2023.

<https://www.ecampusnews.com/ai-in-education/2023/09/05/detect-ai-generated-text/>; 3) Teachers pay teachers. ChatGPT for Educators. <https://www.teacherspayteachers.com/Product/ChatGPT-for-Educators-9246135>

Мектептерде академиялық адалдықты қамтамасыз ету бойынша әдістемелік ұсынымдар: оқу үдерісіне академиялық адал мінез-құлық қағидаттарын енгізу

Академиялық адалдық саясаты тек мектептің стратегиялық құжатында нақты көрсетіліп қана қоймай, сонымен қатар оны оқыту және бағалау үдерістеріне интеграциялау маңызды. Сонымен қатар, жалпы білім беру сапасын арттыру да өзекті, себебі зерттеулер көрсеткендей, кейбір білім алушылар академиялық дағдылары мен сауаттылығы жеткілікті дамымағандықтан, тапсырмаларды орындау кезінде байқаусызда плагиатқа жол беруі мүмкін (Adam, 2016; del Mar Pàmies және т.б., 2020; Morris, 2016; Sutherland-Smith, 2008).

Академиялық адал мінез-құлық құндылықтарын ілгерілету үшін педагогтерге осы құндылықтарды сабақ мазмұнына, бағалау және оқыту әдістері мен тәсілдеріне енгізу маңызды. 9-кестеде педагогтерге

арналған оқу үдерісіне академиялық адалдық қағидаттарын енгізу бойынша жалпы ұсынымдар келтірілген.

9-кесте. Оқу үдерісіне академиялық адалдық қағидаттарын енгізу бойынша педагогтерге арналған ұсынымдар

Ұсынымдар	Сипаттамасы
Мектептің академиялық адалдық ережелерін сақтау және этикалық мінез-құлықтың жеке үлгісін көрсету	Педагогтердің академиялық адалдық мәдениетін сақтауы білім алушылардың осы мәселеге деген көзқарасына тікелей әсер етеді. Мұғалімнің іс-әрекеті мен ұстанымы білім алушылар үшін үлгі болуы тиіс, сол арқылы олар академиялық адалдықтың шынайы өмірде қаншалықты маңызды екенін түсінеді. Сондықтан барлық педагогтер мектептің академиялық адалдық саясатына сәйкес ортақ түсінікке ие болуы және сынып пен мектепте этикалық мінез-құлыққа қатысты барлық ережелер мен нұсқаулықтарды толық сақтауы қажет. Педагогтер сабақ барысында, әсіресе бағалау жүргізу, үй тапсырмасын тексеру, тақырыпты түсіндіру, электрондық журналдарды толтыру кезінде академиялық адалдық ережелерін ұстануы тиіс. Сондай-ақ академиялық бұзушылықтар анықталған жағдайда қолданылатын іс-әрекет алгоритмін меңгеру маңызды.
Оқушыларда академиялық адал мінез-құлық дағдыларын дамытуға жағдай жасайтын қолайлы орта қалыптастыруға баса назар аудару, ал "жазалауға" бағытталмау	Педагогтердің академиялық адалдық мәдениетін қолдау жұмысы тек сыныптағы академиялық адал емес мінез-құлықты анықтаумен шектелмеуі тиіс. Ең алдымен, оқушылар тарапынан академиялық бұзушылықтарға әкелетін әртүрлі себептерді талдау маңызды. Мысалы, бұл себептер мыналар болуы мүмкін: • нағыз және шынайы жұмыс жасау үшін жеткілікті білім мен дағдылардың болмауы; • академиялық бұзушылықтың не екенін толық білмеу; • оқытудың сапасына және бағалау құралдарына қанағаттанбау; • бағалау мақсаттары мен критерийлері туралы жеткіліксіз хабардар болу; • академиялық бұзушылықтар үшін жауапкершіліктің болмауы және т.б. Академиялық бұзушылықтардың ықтимал себептерін түсіну мұғалімдерге оқыту және бағалау стратегияларын әзірлеу кезінде ескерілуі тиіс.
Академиялық мінез-құлық мәдениетін оқу-тәрбие үдерісіне енгізу	Академиялық адалдық мәдениетін қалыптастыру оқу-тәрбие үдерісіне этикалық дилеммаларды енгізу және оларды сыныпта талқылау арқылы жүзеге асырылуы мүмкін. Мысалы, академиялық адалдықты бұзу жағдайларының нақты мысалдарын талқылауға, сондай-ақ адал еңбектің болашақта — оқуда және кәсіби өмірде — беретін артықшылықтарын талдауға болады.

	Тапсырмалар бойынша жұмыс кезінде этикалық және бейэтикалық мінез-құлық мысалдарын қолдану маңызды (мысалы: қандай әрекет көшіру (списывание) болып табылады, ақпарат көзін қашан және қалай көрсету қажет). Академиялық адалдық тақырыбы сабақ жоспарларына енгізілуі, нақты оқу тақырыптарына байланысты мысалдар арқылы қарастырылуы тиіс. Сонымен қатар, педагогтердің сабақтарда академиялық адалдықты енгізу мәселесі бойынша бірлескен жұмысын (горизонталды немесе вертикалды жоспарлау) ұйымдастыру маңызды. Бұл тәсіл білім алушылардың академиялық бұзушылықтың не екенін және оның салдарын түсінуін қамтамасыз етеді. Соның нәтижесінде, білім алушылар алдағы оқу немесе кәсіби қызмет үшін қажетті академиялық мінез-құлық негіздерін қалыптастырады. Сынып ішіндегі бағалау рәсімдері де академиялық адалдық мәдениетін нығайту құралы бола алады, өйткені мұғалім осы арқылы оқушыларға жан-жақты кері байланыс беруге мүмкіндік алады.
Дереккөздермен жұмыс істеудің практикалық және техникалық дағдыларын үйрету	Педагогтерге мектептің академиялық адалдық саясатының практикалық аспектілерін оқушыларға түсіндіру маңызды. Мысалы: • тапсырмаларды орындау үшін сенімді және дәлелді дереккөздерді таңдау; • дәйексөздер, сілтемелер, пайдаланылған әдебиеттер тізімін рәсімдеу ережелері; • Интернеттен алынған деректер мен ЖИ құралдарын (мысалы, ChatGPT) үй тапсырмасын орындау барысында пайдалану ережелері және шектеулері. Мысал ретінде, педагогтер оқушыларға ЖИ арқылы жасалған мәтіндердің жиі қайталанатын, стандартты және жоғары баға алу үшін жеткіліксіз сапада болатынын түсіндіруі қажет. Сондықтан егер білім алушылар ЖИ құралдары арқылы жасалған деректерді (көшіру немесе перефраз жасау арқылы) пайдаланса, онда міндетті түрде ЖИ құралдарына дұрыс сілтеме жасауға тиіс. Осы тұрғыдан педагогтердің оқушылар жұмыстарының түпнұсқалығын тексеру үшін арнайы бағдарламалық жасақтаманы қолдануы да маңызды.

Дереккөз: Morris & Ruskin, 2015; Macdonald & Carroll, 2006; Stephens, 2016; Bertram Gallant, 2017 зерттеулерінің негізінде

Академиялық адалдық құндылықтарын пәндік мазмұнға интеграциялау

ЭЫДҰ сарапшылары мектепте академиялық адал мінез-құлықты дамыту үшін адалдықтың жалпы құндылықтарын оқу бағдарламасының мазмұнына интеграциялауды ұсынады.

Атап айтқанда, қоғамдық-гуманитарлық пәндерге (тарих, әдебиет, тілдер және т.б.) мектепте және қоғамда адал мінез-құлықтың маңыздылығын ашатын тақырыптарды енгізу ұсынылады.

Оқу үдерісінде келесі дағдыларды дамыту қажет:

- этикалық ойлау (іс-әрекеттің моральдық салдарын талдау);
- күрделі жағдайларда жауапты шешім қабылдай білу;
- адалдық мәселелері бойынша өз ұстанымын дәлелдей білу және негіздеу дағдылары және т.б. (ЭЫДҰ, 2018).

Академиялық адалдық тақырыбын барлық білім беру салаларының мазмұнына енгізу маңызды.

Мысалы:

- **Тіл және әдебиет:** дәйексөз келтіру этикасын талдау, түпнұсқалық эссе жазу.
- **Тарих:** бастапқы дереккөздермен жұмыс, сілтемелерді дұрыс рәсімдеу.
- **Математика:** есептерді дербес шешу кезінде адалдықты сақтау.
- **Жаратылыстану ғылымдары:** зертханалық жұмыстарды жазу кезінде ақпарат көздерін көрсету.

Сондай-ақ, мұғалімдерге оқушыларды дұрыс дәйексөз келтіру және сілтеме жасау практикалық дағдыларына үйрету орынды. Бастауыш сынып оқушыларын бастапқы кезеңде пайдаланған дереккөздер туралы ашық айтуға үйрету маңызды (мысалы: «Мен бұл мәліметті осы кітаптан алдым», «Мен бұл ақпаратты осы сайттан таптым»және т.б.).

Балалардың жас ерекшеліктерін ескере отырып, келесі дағдыларды дамытуға арналған жаттығуларды енгізу қажет:

- перефраз жасау;
- қысқаша мазмұндау;
- сенімді ақпарат көздерін іріктеу (10-кестеде көрсетілген).

Сонымен қатар, қоғамдық-гуманитарлық пәндер сабақтарында педагогтер бірлесіп библиографиялар, әдебиеттер тізімдерін құрастыруды, иллюстрация, статистика және басқа деректер авторларын көрсетуді жаттықтыра алады.

10-кесте. Парафраз жасау, жинақтау және дәйексөз келтіру дағдыларын дамытуға арналған тапсырма үлгісі

Тапсырманың мақсаты	→ Білім алушыларды әртүрлі дереккөздерден алынған ақпаратпен дұрыс жұмыс істеуге үйрету. → Парафраз жасау, жинақтау және дәйексөз келтіру дағдыларын қалыптастыру. → Басқа авторлардың идеяларын қолданғанда, авторын көрсетудің маңыздылығын түсіндіру.
Жұмыс барысы	1-қадам. Мәтінмен жұмыс Педагог білім алушыларға Қазақстанның табиғи ресурстары туралы қысқаша мәтін таратады (мысалы, «Қазақстандағы пайдалы қазбалар кен орындары» тақырыбы бойынша). Талқылау басында бұл мәтін авторлық еңбек екені және оны қолдану кезінде міндетті түрде дереккөзді көрсету керектігі ерекше атап өтіледі. Мәтін үлгісі: <i>«Қазақстан алуан түрлі табиғи ресурстарға бай. Олардың ішінде мұнай, көмір және уран қоры ерекше маңызды, бұл елді әлемдік нарықтағы жетекші жеткізушілердің біріне айналдырады. Осы ресурстарды өндіру ел экономикасы үшін маңызды болғанымен, ауа мен судың ластануы сияқты экологиялық мәселелер туындатады.»</i> (Дереккөз: География оқулығы, 8-сынып). 2-қадам. Парафраз жасау және дәйексөз келтіру Білім алушыларға келесі тапсырмалар ұсынылады: 1. Осы мәтіннің негізгі ойын өз сөздеріңізбен жазыңыз (парафраз жасаңыз). 2. Түпнұсқадан қандай негізгі сөздерді сақтап қалғаныңызды белгілеңіз. 3. Жауаптың соңында дереккөзді көрсетіңіз. Жауап үлгісі: <i>Қазақстанда мұнай, көмір және уранның мол қоры бар, бұл елдің экономикасы үшін маңызды, бірақ олардың өндірілуі қоршаған ортаға зиян келтіреді (География оқулығы, 8-сынып).</i> 3-қадам. Қателерді талдау (топтық жұмыс) Педагог білім алушыларға 3-4 «парафраз» үлгісін таратады, олардың арасында дұрыс және қате орындалған мысалдар болады. Топта талдау: • Қай мәтін түпнұсқаға тым жақын көшірілген және сілтемесіз берілген? • Қай жерде дереккөз көрсетілмеген? • Қай мәтінде түпнұсқаның мағынасы бұрмаланған?

Бұл жұмыс парафраз жасау мен дәйексөз келтіру ережелерін түсінуге көмектеседі және академиялық адалдық дағдыларын дамытады.

Талдау үлгісі:

Парафраз жасау үлгісі	Дұрыс/Дұрыс емес	Неге?
«Қазақстан көп мұнай мен көмір өндіреді, бұл экономика үшін жақсы»	Дұрыс емес	Экологиялық салдар туралы айтылмаған. Сілтеме жоқ.
«Қазақстан уран, мұнай және көмірге бай. Бірақ бұл экологияға зиян келтіреді (География оқулығы, 8-сынып)»	Дұрыс	Мазмұны сақталған, сілтеме қосылған.

4-қадам. Сыныптағы талқылау

Оқушылар келесі сұрақтарды талқылайды:

- Неліктен ақпарат көзін дұрыс көрсету маңызды?
- Парафраз жасау мен көшірудің айырмашылығы неде?
- Егер авторды көрсетпесең, қандай салдар болуы мүмкін?

Сабақтың ҚОРЫТЫНДЫСЫ:

- Барлық оқушылар бөтен сөздерді сілтемесіз көшіру — академиялық адалдықты бұзу екенін түсінеді.
- Оқушылар парафраз жасауды және ақпарат көзін дұрыс рәсімдеуді үйренеді.

Дереккөз: 1) Turnitin. Academic integrity lesson seeds. 2020.

<https://www.turnitin.com/lessons/academic-integrity-lesson-seeds>; 2) OpenAI. (2024). ChatGPT (нұсқасы GPT-4, 2025 жылғы ақпан) [Үлкен тілдік модель]. <https://chat.openai.com/> Тапсырма үлгілерін бейімдеуге пайдаланылды.

Адал бағалау рәсімдерін және өзін-өзі реттейтін оқытуды дамыту

Бағалау жүйесінде емтихандар білім алушылардың үлгерімін бағалаудың негізгі элементі болып саналатын жағдайда, ал тапсырмалар жалпы балды арттыру үшін ғана берілетін болса, академиялық адалдықты бұзудың басқа түрлері, әсіресе плагиат, көбінесе назардан тыс қалады.

Сондықтан адал бағалау рәсімдерін және өзін-өзі реттейтін оқытуды дамыту қажет. Педагогтер сенімді, білім алушыларды оқытуға және белсенді қатысуына ықпал ететін бағалау формаларын әзірлеуге назар аударуы тиіс. Бағалау әдістері мен тәсілдерін жетілдіру білім алушылардың пәнге деген қызығушылығын арттыруға, олардың шығармашылық және сыни ойлау дағдыларын дамытуға бағытталуы тиіс.

Педагогтер академиялық бұзушылықтардың алдын алу үшін оқу мақсаттарымен тығыз байланысты және тек соңғы нәтижені ғана емес,

жұмысты орындау үдерісін де бағалайтын тапсырмалар әзірлей алады (Anwar және т.б.). Мысалы, әдеттегі тесттер мен жабық сұрақтардың орнына ашық сұрақтар қойылған тапсырмаларды қолдануға болады. Мұндай жағдайда білім алушылар тапсырмаларға дайындалуға мәжбүр болады, өйткені жауап беру үшін жоғары деңгейлі ойлау дағдылары қажет болады, ал көшіріп алу немесе сырттан көмек алу мүмкін болмайды (Samanta, 2018).

Ғалымдар арасында этикалық бағалау ұғымы көбінесе келесі тұжырымдамалармен байланыстырылады: академиялық адалдықты бұзуға мүмкіндік бермейтін тапсырмаларды әзірлеу немесе қайта қарау, жоғары үлестік салмағы бар емтихандардан (high-stakes exams) бас тарту, және сапалы формативті және суммативті бағалау мүмкіндіктерін қамтамасыз ету (Macdonald & Carroll, 2006; Morris, 2016; Morris, 2018; Sutherland-Smith, 2008).

Сыныптағы бағалау сапасын арттыру үшін педагогтерге шынайы (аутентті) және түпнұсқалық ойлауды талап ететін тапсырмалар әзірлеу маңызды. Формативті бағалау тәжірибелеріне басымдық беріп, құрылымдалған және уақтылы кері байланыс беру қажет, бұл оқушыларға қателерін түзетуге және жоғары оқу нәтижелеріне қол жеткізуге мүмкіндік береді (11-кесте). Сонымен қатар, Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясының әдістемелік базасында бағалау және оқыту бойынша әзірлемелер бар, олар педагогтер үшін пайдалы болуы мүмкін (6-қосымша).).

11-кесте. Аутентті және өзін-өзі реттейтін бағалау мен оқытуды енгізу бойынша ұсынымдар

Ұсынымдар	Негіздеме	Іске асыру тәсілдері
Білім алушылардың өміріндегі педагогикалық қатысуды арттырыңыз	Мұғалімдерін сыйлайтын және өздерін мектеппен байланыстыратын оқушылар академиялық адалдықты бұзатын әрекеттерге сирек барады. Сыныпта өзін көрінетін, бағаланатын сезінетін	✓ Оқушыларда сыныпта бірлік сезімін қалыптастырыңыз: қолдау көрсететін оқу ортасын құру арқылы; оқу кезеңінің соңына дейінгі күтілетін оқу нәтижелерін нақты айту арқылы; оқушыға бағытталған белсенді оқыту және бағалау әдістерін қолдану арқылы. ✓ Сыныпта сенім атмосферасын қалыптастырыңыз, білім алушыларға тапсырмаларды дұрыс орындау немесе академиялық адалдықты бұздан қалай аулақ болу керектігі туралы сұрақтар қоюға мүмкіндік беру үшін.

	оқушылардың оқу үлгерімі айтарлықтай жақсарады ⁵⁵ .	
Мектеп оқушылары арасында саналы көзқарас пен оқуға мотивацияны қалыптастыруға назар аударыңыз	Оқушыларға нақты мысалдар келтіріп, оқу тапсырмаларын орындау олардың шынайы өмірде қалай пайдалы болатынын түсіндіру маңызды. Сондай-ақ, тапсырмаларды адал орындаудың маңыздылығын түсіндіру қажет.	✓ Оқушыларға нақты өмірде қолдануға болатын тәжірибеге бағытталған тапсырмалар беріңіз. ✓ Сабақ барысында мәтінді талдау, қорытындылау, парафраз жасау және дәйексөз келтіру бойынша практикалық жаттығуларды енгізіңіз. ✓ Білім алушыларға академиялық адалдықты бұзудың не екенін (плагиат, көшіру, бөгде дереккөздерді сілтемесіз пайдалану және т.б.) нақты түсіндіріңіз. Оқушылардың неге адал болу керектігін түсінетініне көз жеткізіңіз⁵⁶. ✓ Бағаны жалғыз жетістік өлшеміне айналдырмаңыз. Керісінше, оқу үдерісіне, білім алу жолына назар аударыңыз, тек нәтижеге емес. ✓ Білім алушылардың оқуға қызығушылығын арттырыңыз, олардың тапсырмаларды жеңіл жолмен емес, шын мәнінде білім алу арқылы орындауына жағдай жасаңыз. ✓ Академиялық адалдық бұзылған жағдайда дереу әрекет етіңіз. Егер білім алушы академиялық адалдық қағидаларын бұзса, бұл туралы бірден түсіндіріп, қатесін түзетуге көмектесу қажет.
Көшіру мүмкіндігін азайтатын оқу тапсырмаларын әзірлеңіз	Аутентті бағалауды қолдану академиялық адалдықты қолдауға және бұзушылықтарды азайтуға айқын ықпал етеді (Bertram Gallant, 2017; Morris, 2016a). Керісінше, әлсіз және бірсарынды	✓ Көшіру немесе көшіріп алу өте оңай болатын оқу тапсырмаларынан аулақ болу маңызды. Мысалы: көркем шығарманың қысқаша мазмұнын жазу, жалпы тақырыпқа арналған ақпараттық эссе, стандартты математикалық есептер немесе тесттер. ✓ Оқушыларға көшіруді қиындату үшін тапсырмалардың әртүрлілігін қамтамасыз етіңіз. Мысалы: шығармашылық және зерттеу жобалары, талдауды қажет ететін тапсырмалар, ауызша тапсырмалар мен ашық жауаптарды талап ететін жұмыстар. ✓ Өзіндік жұмыс элементтері бар тапсырмаларды әзірлеңіз. Мысалы: оқушылар өз ойларын ұсынатын, мәселені

⁵⁵ <https://www.turnitin.com/blog/how-feeling-seen-in-the-classroom-helps-to-improve-student-learning-outcomes>

⁵⁶ https://camosun.libguides.com/ld.php?content_id=36107996

	бағалау әдістері оқушылардың академиялық адалдықты бұзуына көбірек жағдай жасайды.	талдайтын немесе тек дайын ақпаратты қайталамай, оқу материалдарына негізделген шешім ұсынатын тапсырмалар. ✓ Интернетте оңай табылатын дайын тапсырмалар банкін суммативті бағалауда пайдаланудан бас тартыңыз, осылайша көшіру қаупін азайтасыз.
Әр тапсырма бойынша бағалау критерийлері мен күтілетін нәтижелерді нақты анықтаңыз	Бұл оқушыларға мұғалім қандай нақты нәтижелерді күтетінін түсінуге көмектеседі.	✓ Әр жұмыс бойынша білім алушыларға қандай нәтиже күтетініңізді, қандай бағалау критерийлерін қолданатыныңызды түсіндіріңіз ⁵⁷. ✓ Жоғары деңгейлі дағдыларды бағалауға, оқушыларды оқу мақсаттарына сай бағыттауға, өзін-өзі бағалауға және кері байланыс алуға көмектесетін тиімді құрал — рубрика. ✓ Рубрика құру бірнеше кезеңнен тұрады: бағалау мақсатын анықтау; бағалау критерийлерін белгілеу; орындау деңгейлерін айқындау; әр деңгейге сипаттама беру.⁵⁸ ✓ Сыныпта ауызша пікірталастарды, өзін-өзі және өзара бағалауды дамыту: Мысалы, оқушылардан бір-бірінің жұмыстарын ауыстырып, өзара бағалауын сұраңыз. Бұл тәсіл оқушыларға бағалау критерийлерін жақсы түсінуге және академиялық адалдық мәдениетін қалыптастыруға көмектеседі.
Конструктивті кері байланысты уақтылы және жүйелі түрде беріңіз	Зерттеулер көрсеткендей, оқушыларға конструктивті кері байланыс берілген кезде, олар тек баға алған қатарластарына қарағанда екі есе жылдам үйренеді.	✓ Кері байланыс конструктивті болуы үшін ол келесі талаптарға сай болуы керек: уақтылы; нақты және түсінікті; пайдалы (оқушы оқу жолында қандай келесі қадам жасайтынын түсінуі тиіс, кері байланысқа жауап ретінде не істеу керектігін білуі керек). ✓ Кері байланыс міндетті түрде нақты қателерді көрсететін, жақсарту бойынша ұсыныстар беретін және кем дегенде бір жағымды пікір айтатын болуы қажет ⁵⁹⁶⁰. ✓ Тұрақты кеңестер өткізіңіз, қосымша оқу материалдарын беріңіз және тапсырмалардағы түсініксіз тұстарды түсіндіріңіз. Бұл оқушылардың білімнің жеткіліксіздігінен

⁵⁷ Strom, P. S., & Strom, R. D. (2007). Cheating in middle school and high school: The expectation to pass. Educational Forum, 71(2), 104-116.
<https://doi.org/10.1080/00131720709335096>

⁵⁸ <https://www.turnitin.com/blog/what-are-rubrics-and-how-do-they-affect-student-learning>

⁵⁹ <https://www.turnitin.com/blog/going-beyond-good-job-4-ways-to-rethink-student-feedback>

⁶⁰ <https://www.turnitin.com/blog/the-importance-of-feedback-loops-within-the-writing-process>

		қателесуі мен академиялық адалдықты бұзу қаупін азайтады.
--	--	---

Дереккөз: Turnitin, Camosun College материалдары және Strom, P. S., & Strom, R. D. (2007) зерттеулерінің негізінде.

Сонымен қатар, этикалық бағалауды келесі әдістер мен тәсілдер арқылы дамытуға болады:

- тапсырмаларды біртіндеп күрделендіру (scaffolding);
- рефлексия: білім алушылар өз қателерін талдайды, біліміндегі олқылықтарды түсінеді және өз тәсілін түзетеді;
- өзін-өзі және өзара бағалау: білім алушылар өздерін және өзгелерді бағалауды үйренеді, объективтілік пен жауапкершілікті дамытады.

Атап айтқанда, scaffolding (қолдау көрсету) келесі элементтерді қамтуы мүмкін:

- күрделі тапсырманы, оқу материалын, ұғымды немесе дағдыны бөліктерге немесе кезеңдерге бөлу, аралық кері байланыс беру;
- тапсырманың әртүрлі бөліктерін орындау үшін қажетті ойлау процесін көрсету;
- тапсырмаға тән пәндік терминологияны алдын ала түсіндіру;
- тапсырмаға жауап дайындау кезінде пайдалануға болатын түсінікті дамытуға, интерпретацияны сипаттауға немесе пікірлерді сыни бағалауға бағытталған сұрақтар қою;
- бағалау стандарттарына сай келетін орындалған тапсырма үлгілерін көрсету және түсіндіру;
- жауапты жоспарлау үшін визуалды схемалар мен графикалық ұйымдастырушыларды қолдану⁶¹.

Осылайша, педагогтер үшін оқу үдерісі барысында академиялық адалдықты бұзу қаупін төмендетуге бағытталған жалпы стратегияларды ұстану маңызды: қолдау мен ынталандыру атмосферасын құру; аутентті және этикалық бағалауға назар аудару; тапсырмалар мен бағалау критерийлерін нақты тұжырымдау; жұмысты адал орындауға ынталандыру (12-кесте).

⁶¹ Australia, Queensland Curriculum & Assessment Authority. Strategies for ensuring authenticity. https://www.qcaa.qld.edu.au/downloads/aciq/general-resources/assessment/ac_strategies_ensuring_authenticity.pdf

12-кесте. Оқу үдерісінде академиялық адалдықты бұзу қаупін азайту бойынша педагогтерге арналған жадынама

Ұсынымдар	Сипаттама
Қолдау мен ынталандыру атмосферасын құру	✓ Оқушылар мұғалімді қолжетімді, ашық, сұхбаттасуға дайын тұлға ретінде қабылдайтынына көз жеткізіңіз. ✓ Білім алушыларға өз қателерін түсінуге көмектесу үшін формативті кері байланыс беріңіз. ✓ Қайта тапсыру немесе тапсырманың сәтсіз орындалу себептері туралы рефлексия жазу мүмкіндігін ұсыныңыз. ✓ Бағалау үшін "ауыстырылған сынып" (flipped classroom) әдісін қолдану мүмкіндігін қарастырыңыз.
Аутентті және этикалық бағалауға назар аудару	✓ Білім алушыларға негізгі дағдыларды артық қысымсыз жаттықтыру үшін төмен үлестік немесе формативті мини-тесттерді қолданыңыз. ✓ Көшіру мүмкіндігін азайту үшін тапсырмаларды түрлендіріңіз (мысалы, тақырыптарды немесе есептерді өзгерту), сондай-ақ тапсырмаларды біртіндеп күрделендіріңіз (scaffolding). ✓ Тапсырманы орындау барысында оқушылар арасында қандай өзара әрекетке рұқсат етілетінін түсіндіріңіз. ✓ Тапсырмаларды оқушылар топта орындап, бірақ жұмыс нәтижесі бойынша жеке тест тапсыратындай етіп құрылымдауға болады. ✓ Рефлексия, өзін-өзі және өзара бағалау арқылы оқушылардың проактивтілігін дамытыңыз.
Тапсырмалар мен бағалау критерийлерін нақты тұжырымдау	✓ Тапсырманы орындаудағы күтілетін нәтижелер мен бағалау критерийлерін нақты түсіндіріңіз, ол үшін қолданыңыз: - нақты тұжырымдалған оқу мақсаттары мен күтілетін нәтижелерді; - нақты сипатталған бағалау критерийлері бар детальді рубрикаларды; - бағалау стандарттарын түсіну үшін жақсы және әлсіз орындалған жұмыс үлгілерін.
Жұмысты адал орындауға ынталандыру	✓ Оқушыларға тапсырманы орындау болашақта – мектепте, кәсіби қызметте немесе шынайы өмірде – табысқа жетуге қалай көмектесетінін түсіндіріңіз. ✓ Академиялық адалдықтың олардың кәсіби және жеке дамуы үшін неге маңызды екенін ерекше атап көрсетіңіз.
Академиялық алаяқтықтың алдын алудың қосымша тәсілдері	✓ Жауапқа түсіндірме сұраңыз: Мысалы, жазбаша тапсырманы тапсырғаннан кейін білім алушы өз жұмысын ауызша түсіндіріп, не және неге орындағанын айтып беруі тиіс.

Дереккөз: Anwar, R., Kalra, J., Ross, M., Smith, D., & Vogel, V. (күні белгісіз). Encouraging academic integrity through intentional assessment. BC Campus, Open Educational Resource. <https://pressbooks.bccampus.ca/encourageacademicintegrity/chapter/general-strategies-and-tips/> негізінде бейімделген./

Оқытушылардың академиялық адалдық мәдениетін ілгерілету бойынша өзіндік рефлексиясы аясында өз жетістіктері мен қиындықтарын бағалау үшін чек-листі қолдануға болады (13-кесте).

13-кесте. Білім алушыларда академиялық адалдық мәдениетін дамыту бойынша педагогтерге арналған чек-лист

Қызмет бағыты	Чек-лист
Оқыту	☐ Мен өз пәнімді оқыту барысында мектептің академиялық адалдық саясаты / ережелері / қағидалары туралы білім алушыларға хабарладым және үнемі еске саламын. ☐ Мен өз пәнімді оқыту үдерісін аяқтағаннан кейін күтілетін оқу нәтижелерін білім алушыларға (ауызша және жазбаша түрде) нақты түсіндірдім. ☐ Мен білім алушыларды тек ережелерді сақтауға ғана емес, сонымен қатар олардың болашақ оқуына және мансабына маңыздылығын түсінуге үйретемін. ☐ Бағалау мазмұны менің пәнімнің оқу мақсаттарына сәйкес келеді. ☐ Мен академиялық адалдық тақырыбын сабақтарыма енгіздім және оны оқу үдерісінің бір бөлігі еттім. ☐ Мен әр тапсырма түрі үшін күтілетін нәтижелерді жиі қайталап отырамын және адал және адал емес мінез-құлықтың не екенін нақты түсіндіремін. ☐ Мен білім алушыларды талқылауға, сұрақ қоюға және өз көзқарастарын дәлелдеуге белсенді қатысуға ынталандырамын, бұл оқу үдерісіне жауапкершілікті және ынтымақтастықты арттыруға көмектеседі. ☐ Мен сыныпта адалдық пен этикалық мәселелерге қатысты сұрақтарды ашық талқылауды қолдаймын. ☐ Мен білім алушыларды дереккөздерге дұрыс сілтеме жасауға, сілтемелерді рәсімдеуге, плагиаттан аулақ болуға және сыртқы ресурстарды дұрыс пайдалануға үйретемін. ☐ Мен білім алушыларға тапсырмаларды орындау кезінде онлайн-ресурстар мен жасанды интеллект құралдарын адал қолдануды үйретемін.
Тапсырмаларды әзірлеу	☐ Мен әр тапсырма түрі бойынша академиялық адалдықты бұзуға не жататыны туралы нақты мысалдар келтіремін. ☐ Мен білім алушыларға тапсырмаларды өз бетінше орындаудың маңыздылығын және академиялық адалдықты бұзған жағдайда болатын салдарларды түсіндіремін. ☐ Мен күрделі тапсырмаларды білім алушылар оларды кезең-кезеңімен орындай алатындай бөліктерге бөлемін. ☐ Мен көшіру қаупін азайту үшін әртүрлі форматтағы тапсырмаларды қолданамын (ауызша, жобалық, топтық және зерттеу жұмыстары, кейс-стади, өзіндік рефлексия элементтері бар тапсырмалар және т.б.).

	☐ Мен Интернетте қолжетімді дайын тапсырмалар мен тесттерді пайдаланудан аулақпын, осылайша оқушылардың көшіруіне жол бермеймін. ☐ Мен білім алушыларға жұмыстарын сапалы орындауға мүмкіндік беру үшін жеткілікті уақыт беремін. ☐ Мен есте сақтауға емес, қолдану, бағалау және талдау дағдыларын қажет ететін (жоғары деңгейлі ойлау дағдылары) тапсырмаларды беремін. ☐ Мен білім алушыларды түсінбеген жағдайда міндетті түрде сұрақ қоюға және тапсырма бойынша нақтылауға ынталандырамын.
Бағалау	☐ Мен білім алушылардың сыни ойлауын және өз бетінше жұмыс істеуін дамытуға бағытталған бағалау әдістерін қолданамын. ☐ Мен білім алушыларға үнемі кері байланыс беремін, олардың дұрыс және қате тұстарын көрсетемін, осылайша олар өз дағдыларын жақсартып алады. ☐ Егер білім алушылар өз жұмыстарын жақсарту үшін күш салса, мен оларға тапсырманы қайта тапсыруға немесе түзетуге мүмкіндік беремін. ☐ Мен білім алушылардың білімін және дағдыларын жан-жақты бағалау үшін бағалаудың әртүрлі түрлерін (ауызша сұрау, жобалар және т.б.) қолдануға тырысамын. ☐ Мен білім алушыларды сыни ойлау дағдыларын дамытуға ынталандыру үшін кеңейтілген (жан-жақты) кері байланыс беремін. ☐ Мен білім алушыларға өздерінің күшті және әлсіз жақтарын жақсы түсіну үшін өзін-өзі және өзара бағалау әдістерін үнемі қолданамын. ☐ Мен білім алушылардың өз жұмыстарын тиімді бағалап, алынған кері байланыс негізінде түзетуі үшін өзін-өзі реттеу дағдыларын дамытуға тырысамын. ☐ Мен білім алушыларға үй тапсырмасын адал орындаудың олардың жеке академиялық өсуі үшін маңыздылығын түсіндіремін, бұл тек баға алу үшін емес екенін айтамын.
Білім алушыларды қолдау	☐ Мен білім алушыларға академиялық адалдықтың маңыздылығын түсінуге көмектесемін. ☐ Мен білім алушыларға академиялық адалдық ережелерін бұзудың салдары туралы алдын ала түсіндіремін. ☐ Мен білім алушыларға олардың сұрақтарына жауап беруге және қиын тапсырмаларды түсіндіруге әрқашан дайынмын. ☐ Мен білім алушыларға академиялық адалдық ережелерін бұзбай тапсырманы қалай орындауға болатыны жөнінде нақты нұсқаулар беремін. ☐ Мен білім алушыларды көмек сұрауға, сұрақ қоюға, өздерінің түсінбеушіліктерін ашық айтуға ынталандырамын.

	☐ Мен білім алушыларға сенімді және қолдау көрсететін оқу ортасын қамтамасыз етуге тырысамын. ☐ Мен білім алушылармен бірлесе отырып, туындаған мәселелерді талқылауға және шешуге ашықпын. ☐ Мен білім алушылардың оқу процесіне белсенді қатысуын, олардың пікірлері мен ұсыныстарын тыңдауды маңызды деп есептеймін.
--	--

Дереккөз: 1) Camosun Research Guides. Academic Integrity Instructor Checklist.

https://camosun.libguides.com/ld.php?content_id=36550554; 2) OpenAI. (2024). ChatGPT (нұсқасы GPT-4, ақпан 2025) [Large language model]. <https://chat.openai.com/>

Мектептерде академиялық адалдықты қамтамасыз ету бойынша әдістемелік ұсынымдар: адал мінез-құлықты қолдау және ынталандыру жүйесін дамыту

Академиялық адалдық мәдениетін қалыптастыру — бұл тек бұзушылықтар үшін жазалауға емес, оқу үдерісінде тәрбиелік және алдын алу бағыттарына негізделген білім беру тәсілін қолдану деген сөз (Bertram Gallant, 2017). Бұл тәсіл барлық білім беру үдерісіне қатысушылардың белсенді қатысуын қамтамасыз етеді (Hendershott және т.б., 2000), жалпыға бірдей қабылданған стандарттарға сәйкес келеді (Hudd және т.б., 2009), сондай-ақ кез келген жағдайда академиялық адалдықтың негізгі құндылықтарына берік ұстанымды көрсетеді (ICAI, 2021).

Whitley және Keith-Spiegel (2002) зерттеулеріне сәйкес, тек санкциялар енгізу академиялық адалдықты бұзудың алдын алу үшін жеткіліксіз, әсіресе егер білім алушылар академиялық адалдықтың маңыздылығын толық түсінбесе. Сондықтан оқушылардың оқу процесіне адал және жауапты қарауын қалыптастыру үшін мектепте алдын алу шараларын ұйымдастыру маңызды. Бұл шаралар академиялық адалдық мәдениеті туралы хабардарлықты арттыруға және білім алушылардың адал мінез-құлыққа деген уәжін (мотивациясын) дамытуға бағытталуы тиіс.

Академиялық адалдық мәдениеті туралы хабардарлықты арттыру

Мектептерде академиялық адалдық мәдениеті бойынша жүйелі түрде ақпараттық-түсіндіру жұмыстарын жүргізу қажет, бұл жұмыс білім алушылармен де, олардың ата-аналарымен де тұрақты жүргізілуі тиіс (жадынамалар, ақпараттық буклеттер, ата-аналар жиналыстары, постерлер, мессенджерлер арқылы хабарламалар және т.б.).

Әлемдік тәжірибеде кең таралған тәсілдердің бірі — оқу жылының басында түсіндіру жұмыстарын ұйымдастыру. Мысалы, мұғалімдер оқу жылының алғашқы аптасында білім алушыларды мектептің академиялық адалдық саясаты, академиялық адалдықты бұзудың түрлері, қандай мінез-құлықтың рұқсат етілетіні және рұқсат етілмейтіні туралы таныстырады. Бұл ақпарат оқу жылы бойы жүйелі түрде қайталанып отыруы керек.

Сонымен қатар, сынып сағаттары аясында "оқуда адал болудың маңыздылығы" тақырыбында талқылаулар өткізуге болады. Бұл іс-шаралар білім алушылардың өзіндік рефлексия, өз білімдері үшін жауапкершілік және саналы көзқарасты қалыптастыруға мүмкіндік береді (14-кесте).

14-кесте. Академиялық адалдық және академиялық бұзушылықтардың салдары тақырыбында сынып сағаттарын өткізу бойынша ұсынымдар

Іс-шара	Сипаттама	Күтілетін нәтиже
Сынып сағаттарын талқылау форматында өткізу	Дискуссиялар форматындағы сынып сағаттарының мазмұны келесі сұрақтармен шектелмей, оларды қамтуы тиіс: -«Академиялық адалдық» дегеніміз не және оның қағидаттары қандай? Академиялық адалдықты бұзудың қандай түрлері бар? -Академиялық адалдықтың бұзылуы білім алушылардың болашақтағы оқуы мен өміріне қалай әсер етеді? -Дәрігер, инженер, мұғалім үшін көшіріп алу салдары қандай? -Жасанды интеллектіні дұрыс қолдануды плагиаттан қалай ажыратуға болады? -Жасанды интеллект тарапынан берілген ақпаратты неге өзіңіз тексеріп, түсіну маңызды? -Жасанды интеллектіні дұрыс қолданбау қандай дағдыларды жоғалтуға әкелуі мүмкін?	Оқушылар диалогқа тартылып, олар оқу барысында және одан тыс адалдықтың маңыздылығын түсінуге мүмкіндік алады.
Академиялық адалдықты қамтамасыз ету жөніндегі институционалдық саясаттың шолуы	Сынып сағатын мектеп пен елдің қолданыстағы нормативтік құжаттарын бірге талқылау форматында өткізуге болады. Осыған байланысты мұғалімге келесі әрекеттерді орындау ұсынылады:	Сыныпта ресми стандарттар мен оқушылардан күтілетін мінез-құлықтың түсінігі қамтамасыз етіледі. Оқушылар

	- Оқушыларды академиялық адалдықтың анықтамасымен және НҚА-дағы академиялық адалдық бұзушылықтарымен таныстыру; - Мектептің академиялық адалдыққа қатысты ішкі ережелерін талқылау; - Бұл анықтамалардың практикада нені білдіретінін талқылау.	басқалардың жұмыстарын көшіру, плагиат, көшіріп алу және басқа да адалсыздық формаларын қабылдауға болмайтынын түсінеді.
«Адалдық туралы міндеттемені» қол қою	Оқу жылының басында сынып жетекшісі оқушыларға «адалдық туралы міндеттемені» қол қоюды ұсынуы мүмкін — академиялық адалдық ережелеріне сыныптың көзқарасын көрсететін бейресми жазбаша мәлімдемелер. Мысалы, былай жазылуы мүмкін: «Мектептің академиялық адалдық саясатына сәйкес, мен өзімнің оқу жұмысымда әділ әрекет ететінімді және басқа оқушылар арасында адалсыздыққа қатыспайтынымды растаймын». Сонымен қатар, оқушылар әрбір суммативті бағалаудан / тоқсаннан бұрын академиялық адалдық қағидаттарына адалдығын жазбаша растай алады, мысалы: «Мен БЖБ / ТЖБ орындау барысында ешқандай рұқсат етілмеген көмек көрсеткенім жоқ және алмағаным жоқ». Цифрлық растау мысалы: «<Мектеп атауын енгізіңіз> оқушысы ретінде мен академиялық адалдықтың жоғары стандарттарына сай әрекет етуге міндеттенемін. Әрбір мәлімдеменің жанына дөңгелектерге басу арқылы мен этикалық әрекет етуге және <мектеп атауы> академиялық адалдық саясатын сақтауға уәде беремін:» ○ Мен тапсырмалар өз білімімді көрсету үшін берілетінін түсінемін, басқалардың білімін емес. ○ Мен тапсырманы басқа оқушылармен тек мұғалімнің рұқсатымен орындаймын.	Бұл оқушыларда жеке жауапкершілікті қалыптастыруға және оқу үдерісінде адалдықтың маңыздылығын түсінуге мүмкіндік береді.

	○ Мен барлық сұрақтарға өз сөздеріммен жауап беремін және басқа көздерден мәтінді көшірмеймін. ○ Мен тапсырмаларды орындау кезінде рұқсат етілмеген көздерден (интернет, конспектілер, оқулықтар, басқа адамдар) пайдаланбаймын. ○ Мен жауаптарды немесе контентті басқа оқушыларға тек рұқсат етілген жағдайда ғана жіберемін. ○ Мен академиялық адалдықты бұзу күдігі болса, ол мұғалімдермен қаралатынын және келесі шешімдер қабылданатынын түсінемін.	
«Сынып келісімшартының» әзірлемесі	Для создания «Соглашения класса» классный руководитель: - совместно с учениками обсуждает и формулирует соглашение по применению принципов академической честности в классе. - готовит письменный вариант соглашения и раздает ученикам. - при возникновении нарушений ссылается на это соглашение. «Сынып келісімшартын» жасау үшін сынып жетекшісі: - Оқушылармен бірге академиялық адалдық қағидаттарын сыныпта қолдану бойынша келісімді талқылайды және қалыптастырады. - Келісімнің жазбаша нұсқасын дайындайды және оны оқушыларға таратады. - Бұзушылықтар туындаған жағдайда осы келісімшартқа сілтеме жасайды.	Оқушылар ережелерді қабылдау процесіне тартылып, олардың әрі қарай сақталуын қамтамасыз етеді.
Тақырыптық кейс-стадилерді қолдану	Оқушылар кейстерді топтарда талдап, талқылауға арналған сұрақтарға жауап беріп, содан кейін мәселені және мүмкін шешімдерді бірлесіп түсінуді қалыптастырады. Кейс талқылауын қалай ұйымдастыруға болады? 1-нұсқа: Кіші топтармен жұмыс • Оқушыларды 3–4 адамнан тұратын топтарға бөліңіз.	Оқушылар күрделі жағдайларды сыни тұрғыдан бағалауды үйреніп, талдау және дәйекті талқылау дағдыларын дамытады. Нақты мысалдарды пайдалану оқушыларға

	• Бір кейсті таңдаңыз. • Әр топ берілген сұрақтарға жауап бере отырып, жағдайды талдайды. • Содан кейін топтар өздерінің қорытындыларын ұсынады, пікірлерді салыстырады және мүмкін болатын келіспеушіліктерді талқылайды. 2-нұсқа: Кооперативті оқыту • Оқушылар кіші топтарда жұмыс істейді. • Әр топқа өздерінің кейсі тағайындалады. • Кейстің толық талданып, сұрақтарға жауап бергеннен кейін жаңа топтар құрылады (әрбір қатысушы басқа топтан). • Жаңа топтарда оқушылар өздерінің кейстерімен бөлісіп, негізгі аспектілерді талқылайды. Кейс 1: Кімнің идеясы? (Мектептік реферат) <i>Сипаттама:</i> Ерасыл 8-сыныпта биологиядан реферат жазып, келесі пікірді енгізді: «Митохондриялы ДНҚ беру механизмдерін түсіну жаңа емдеу әдістерін жасауға көмектеседі». Мұғалім таңқалды, себебі бұл ой мектеп бағдарламасының деңгейіне тым күрделі болды. Дереккөздерді тексерген мұғалім бұл идеяны ғылыми мақалалардан алғанын, бірақ дереккөз көрсетілмегенін анықтады. Талқылауға арналған сұрақтар: Неліктен Ерасылдың әрекетін академиялық адалдықты бұзу деп санауға болады? Егер сіз педагог болсаңыз, оның жұмысын қалай бағалайсыз? Мұндай жағдайда қандай шаралар немесе салдарлар қолданылуы мүмкін?	академиялық адалсыздықтың салдарын жақсырақ түсінуге көмектеседі.
--	--	--

	Кейс 2. Жұмысты қайта тапсыру (Өзіндік плагиат) <i>Сипаттама:</i> Жанель өткен жылы 7-сыныпта әдебиет пәнінен эссе жазып, ең жоғары балл алды. 8-сыныпта мұғалім ұқсас тапсырма берді. Уақытты үнемдеу үшін Жанель сол мәтінді қайта тапсырды, мұғалімге бұны айтпай. Талқылауға арналған сұрақтар: Жанель академиялық адалдық қағидаттарын бұзды ма? Неліктен? Мұғалім қайталанған пайдалануды байқамады. Жанель жауапкершілік тартуы керек пе? Егер иә, онда қандай? Егер оқушыда тақырып бойынша дайын жұмыс болса, болашақта не істеу керек? Мұғалімдер осындай кейстерді курстарға жүйелі түрде енгізіп, академиялық адалдықтың түрлі аспектілерін талқылай алады.	
--	---	--

Дереккөз: адаптацияланған: Anwar, R., Kalra, J., Ross, M., Smith, D., & Vogel, V. (күні белгісіз). Академиялық адалдықты мақсатты бағалау арқылы ынталандыру. BC Campus, Ашық білім беру ресурсы. <https://pressbooks.bccampus.ca/encourageacademicintegrity>

Отбасы білім алушыларға академиялық адалдық құндылықтарын нығайтуда айтарлықтай әсер етеді. Сондықтан мектеп басшылығы мен мұғалімдер үшін оқушылардың ата-аналарымен тұрақты түрде өзара әрекеттесу маңызды, мектептің академиялық және этикалық нормаларды сақтау жөніндегі ұстанымдарын жеткізу, сондай-ақ барлық мектеп қауымдастығы мүшелерінен күтілетін міндеттемелерді ашық жариялау қажет.

Ата-аналар осы үдерісте мұғалімдермен серіктестер болуы тиіс. Өз кезегінде, мектептер ата-аналардың тәрбиелік ықпалын үнемі қолдап, оларға отбасында этикалық нормаларды талқылау үшін сұрақтар ұсынуы қажет. Ата-аналар жиналыстарын және басқа да мектеп шараларын өткізу маңызды, оның мақсаты – отбасыға келесі қадамдардың маңыздылығын жеткізу:

Мектептің академиялық адалдық ережелерін зерттеу, академиялық және этикалық мінез-құлықтың нормалары мен академиялық

бұзушылықтарды түсіну (ата-аналардың тарапынан, мысалы, баласының жұмысын тым көп өңдеу сияқты әрекеттерді қоса алғанда);

Оқушының оқу стресі мен шамадан тыс жүктемесін бақылау, мұғалімдермен бірге қажетті қолдау көрсету, бұл көшіріп алудың және плагиаттың ықтималдығын азайтады;

Мектептің академиялық адалдық саясатына белсенді қатысу, өз пікірлері мен кері байланыстарын ұсыну, сондай-ақ мұғалімдер мен мектеп басшыларымен академиялық мінез-құлық мәдениетін насихаттауға арналған шараларға ынтымақтасу;

Оқушыда оқуына жауапкершілікпен қарауды дамыту, мысалы, оқушының тапсырмаларды орындауда қиындықтар туындаған кезде мұғалімге жүгіну қажеттілігін түсіндіру.

Жалпы алғанда, **мектеп басшылығына** мұғалімдер, оқушылар және олардың ата-аналары қатысатын конференциялар, бейне дәрістер, ақпараттық сессиялар, семинарлар мен тренингтерді үнемі ұйымдастыру маңызды, бұл академиялық және этикалық мінез-құлық дағдыларын практикалық түрде меңгеруге бағытталған. Осы шараларды жүзеге асыру барысында мектеп басшылары академиялық адалдық туралы мұғалімдер, оқушылар мен олардың ата-аналары арасында бірдей түсінік деңгейін қамтамасыз етуі тиіс⁶².

Білім алушылардың оң мотивациясын қалыптастыру

Мектепте академиялық адал оқушыларды қолдайтын орта қалыптастыру маңызды. Мұны жүзеге асыру үшін ішкі мектеп шараларын іске асыру орынды, мысалы:

- Адал мінез-құлықты көтермелеу үшін **марапаттар енгізу** (құрмет грамоталары, сертификаттар және т.б.);

- **Мектептік бастамаларды** дамыту (мысалы, «Академиялық адалдық апталығы»);

- Академиялық адалдық бойынша мектеп ішіндегі **қауымдастықтар құру**.

⁶² Strom, P. S., & Strom, R. D. (2007). Cheating in middle school and high school: The expectation to pass. Educational Forum, 71(2), 104-116. <https://doi.org/10.1080/00131720709335096>

Методикалық ұсыныстар мектептерде академиялық адалдықты қамтамасыз ету: академиялық адалдық саласындағы мектеп саясатын жүзеге асырудың тиімділігін бақылау және бағалау жүйесін құру

Академиялық адалдық мәдениетін қалыптастыруға жүйелі тәсілді қамтамасыз ету үшін мектепте академиялық адалдық саясатын жүзеге асырудың тиімділігін бақылау мен бағалау механизмдерін енгізу қажет. Мониторинг пен бағалаудың жүйесінің негізгі элементтері ретінде келесі тармақтарды атап өтуге болады:

1. Білім алушылардың жұмыстарын тексеру құралдарын пайдалану:

- Жазбаша жұмыстарды тексеру үшін антиплагиат бағдарламаларын қолдану;
- Оқу жылы бойы жазбаша жұмыстарды таңдамалы түрде тексеру;
- Барлық қорытынды суммативті жұмыстарды түпнұсқалығын тексеру міндеттілігі.

2. Білім алушылар мен педагогтар арасында жүйелі сауалнамалар өткізу (Кестелер 15, 16):

- Білім алушылар мен педагогтардың академиялық адалдық мәселелеріне көзқарастарын зерттеу;
- Таралған тәжірибелерді, қиындықтарды және бұзушылықтарды анықтау;
- Академиялық адалдықты қабылдау динамикасын талдау.

3. Академиялық адалдық бұзушылықтарының статистикасын талдау:

- Академиялық адалдықтың бұзылуы жағдайларын ішкі есепке алу;
- Ай сайын анықталған жағдайларды талдау, қайталанатын мәселелер мен «қатерлі аймақтарды» анықтау (тапсырмалар түрлері, пәндер, сыныптар);
- Әкімшілік, мұғалімдер мен ата-аналарға арналған жыл сайынғы есеп дайындау, анықталған мәселелер мен ұсыныстармен;
- Педагогикалық кеңестерде, мектеп жиналыстарында, дөңгелек үстелдерде және басқа шараларда күрделі жағдайларды бірлесіп талқылау.

4. Мониторинг деректеріне негізделген мектептің академиялық адалдық саясатын түзету:

- Айқындалған бұзушылықтар мен білім беру үдерісінің қатысушыларынан алынған кері байланыс негізінде ережелер мен процедураларды жаңарту;
- Алдын алу шараларын қосымша әзірлеу (ақпараттық науқандар, тренингтер, түсіндіру жұмыстары);
- Академиялық адалдықты ескере отырып, оқу жұмыстарын бағалау механизмдеріне өзгерістер енгізу.

Осылайша, академиялық адалдықты қамтамасыз ету үшін тиімді саясатты қалыптастыру тек ашық және тұрақты мониторинг жүйесінің болуы жағдайында мүмкін, бұл объективті деректер алуға, оларды талдауға және негізделген басқару шешімдерін қабылдауға мүмкіндік береді. Ашық мониторинг жүйесі мұғалімдер мен оқушылар арасындағы сенімді атмосфераны қалыптастыруға, көшіріп алу, плагиат және басқа да академиялық адалдық бұзушылықтарының санын азайтуға, сондай-ақ мектептегі оқыту сапасын арттыруға ықпал етеді.

15-кесте. Академиялық адалдық бойынша білім алушылар үшін сауалнама мысалы

I БӨЛІМ: Жеке ақпарат						
1. Аты-жөні (қалауы бойынша): _____						
2. Жасы (толық жылдар): _____						
3. Жынысы:						
☐ Ер						
☐ Әйел						
4. Сынып: _____						
5. Қала немесе ауылдық жер:						
☐ Қала						
☐ Ауыл						
II БӨЛІМ: Академиялық адалдық және плагиат туралы ақпарат						
Әрбір мәлімдеме үшін бір жауапты таңдаңыз (☒ белгісін қойыңыз).						
№	Мәлімдеме	Толығымен н келісемін	Келісемі н	Сенімді емеспі н	Келіспеймі н	Толығымен келіспеймі н
1	Басқа адамның идеяларын немесе ойларын дереккөзін көрсетпей	☐	☐	☐	☐	☐

	пайдалану плагиат болып табылады.					
2	Плагиат — бұл этикалық тұрғыдан дұрыс емес әрекет.	☐	☐	☐	☐	☐
3	Плагиат — бұл академиялық адалдықты бұзу болып табылады.	☐	☐	☐	☐	☐
4	Егер сөздерді аздап өзгерткен болсаңыз, дереккөзге сілтеме жасау қажет емес.	☐	☐	☐	☐	☐
5	Басқа оқушылардың, интернеттің, кітаптардың жауаптарын көшіріп алу — бұл бұзушылық болып табылады.	☐	☐	☐	☐	☐
6	Дереккөздерге сілтемелерді дұрыс рәсімдемеу — бұл да плагиат болып табылады.	☐	☐	☐	☐	☐
7	Жасанды интеллектіні (мысалы, ChatGPT) тапсырмалард	☐	☐	☐	☐	☐

8	ы орындау үшін мұғалімнің рұқсатынсыз пайдалану — бұл бұзушылық болып табылады. Интернет — бұл қоғамдық кеңістік, сондықтан одан көшіру — плагиат емес.	☐	☐	☐	☐	☐
9	Интернеттен суреттер мен мәтіндерді дереккөзді көрсетпей пайдалану — бұл авторлық құқықты бұзу болып табылады.	☐	☐	☐	☐	☐

III БӨЛІМ: Фальсификация және басқа да бұзушылықтар туралы ақпарат
 Әрбір сұраққа бір жауапты таңдаңыз (☑).

№	Сұрақ	Иә	Жоқ
1	Жұмыстағы деректерді өзгерту немесе ойдан шығару — бұл фальсификация ма?	☐	☐
2	Қолтаңбаларды немесе анықтамаларды жасанды түрде жасау — бұл бұзушылық па?	☐	☐
3	Жасанды интеллектіні дереккөзді көрсетпей пайдалану — бұл бұзушылық па?	☐	☐
4	Жұмыста фейк дереккөздерін пайдалануға бола ма?	☐	☐
5	Фальсификация әрқашан әдейі жасала ма?	☐	☐

IV БӨЛІМ: Плагиат және фальсификация себептері

Әрбір мәлімдеме үшін бір жауапты таңдаңыз (☑).

№	Себеп	Толығымен келіспеймін	Келіспеймін	Сенімді емеспін	Келісемін	Толығымен келісемін
1	Дереккөздерді дұрыс қалай рәсімдеу керектігін білмеймін.	☐	☐	☐	☐	☐
2	Уақыт жетпейді.	☐	☐	☐	☐	☐
3	Жаман баға алуымнан қорқамын.	☐	☐	☐	☐	☐
4	Тапсырманы түсінбеймін.	☐	☐	☐	☐	☐
5	Өз күшіме сенімсіздік.	☐	☐	☐	☐	☐
6	Отбасы мен достар тарапынан қысым көрсету.	☐	☐	☐	☐	☐
7	Барлық адам осылай жасайды деп ойлаймын.	☐	☐	☐	☐	☐
8	Мұғалімдер дұрыс жасауды түсіндірмейді.	☐	☐	☐	☐	☐

V БӨЛІМ: Этикалық ұстанымдар («иә» немесе «жоқ» деп белгілеңіз)

№	Мәлімдеме	Иә	Жоқ
1	Егер досым немесе сыныптасым мен үшін жұмысымды жазып берсе, бұл бұзушылық болып табылмайды.	☐	☐
2	Біз топта тапсырмалармен алмасамыз, жүктемені азайту үшін.	☐	☐
3	Егер басқа адамның ақпаратын пайдалансаң, авторды көрсету міндетті емес.	☐	☐
4	Дереккөзді көрсетпей материалдарды пайдалануда ештеңе жаман емес.	☐	☐
5	Интернеттен суреттерді авторды көрсетпей пайдалануға болады.	☐	☐
6	Егер сөзбе-сөз келтірмесең, дереккөзден ақпарат алуға болады.	☐	☐
7	Егер дереккөз тақырыпты жақсы түсіндірсе, сөзбе-сөз көшіріп жазуға болады.	☐	☐
8	Басқа адамның мәтініндегі сөздерді орындарын ауыстырып, оны өзінікі деп көрсету қалыпты жағдай.	☐	☐
9	Басқа адамның идеясын өзгертіп, оны өзінікі деп көрсету қалыпты жағдай.	☐	☐

Дереккөз: 1) Bashir, Firdosa & Dar, Mohammad. (2023). ICT Fuelled Academic Dishonesty: Awareness Among Post-Graduates Students Master of Education Under the Supervision of. 10.13140/RG.2.2.23589.68320.

https://www.researchgate.net/publication/377241494_ICT_Fuelled_Academic_Dishonesty_Awareness_Among_Post-Graduates_Students_Master_of_Education_Under_the_Supervision_of; 2) Hossain, Z., Çelik, Ö. & Hertel, C. Academic integrity and copyright literacy policy and instruction in K-12 schools: a global study from the perspective of school library professionals. Int J Educ Integr 20, 4 (2024). <https://doi.org/10.1007/s40979-024-00150-x>

16-кесте. Педагогтерге арналған академиялық адалдық бойынша сауалнама мысалы

1-бөлім. Жалпы ақпарат

- Сіздің пәніңіз: _____
- Педагогикалық жұмыс өтілі:
 - ☐ 3 жылға дейін
 - ☐ 3-7 жыл
 - ☐ 8-15 жыл
 - ☐ 15 жылдан артық
- Сіз жұмыс істейтін сыныптар деңгейі:
 - ☐ 1-4 сыныптар
 - ☐ 5-9 сыныптар
 - ☐ 10-11 сыныптар

4. Сіздің мектебіңіз: _____

5. Қала/ауыл:

▫ Қала

▫ Ауыл

2-бөлім. Академиялық адалдықты түсіну

Әрбір мәлімдеме үшін бір жауапты таңдаңыз:

№	Мәлімдеме	Келісемін	Негізінен келісемін	Бейтарап	Негізінен келіспеймін	Келіспеймін
1	Академиялық адалдық білім алушылардың жауапты мінез-құлықтарын қалыптастыруда маңызды.	☐	☐	☐	☐	☐
2	Маған білім алушыларға академиялық адалдықтың не екенін қалай түсіндіру керектігі түсінікті.	☐	☐	☐	☐	☐
3	Академиялық адалдықтың бұзылуы (қайталау, плагиат) жиі кездеседі.	☐	☐	☐	☐	☐
4	Мен мектептің академиялық адалдық саясатымен таныспын.	☐	☐	☐	☐	☐
5	Мен академиялық адалдықты білім алушылармен талқылауды маңызды деп санаймын.	☐	☐	☐	☐	☐

3-бөлім. Оқыту және бағалау практикасы

Келесі практикаларды қаншалықты жиі қолданатыныңызды белгілеңіз:

№	Практика	Әрқашан	Жиі	Кейде	Сирек	Ешқашан
1	Білім алушылармен академиялық адалдықтың маңызы туралы әңгімелесулер өткіземін.	☐	☐	☐	☐	☐
2	Білім алушыларға плагиаттың не екенін және одан қалай аулақ болу керектігін түсіндіремін.	☐	☐	☐	☐	☐
3	Жұмыстарды бірегейлікке тексеремін (мысалы, интернет немесе арнайы бағдарламалар арқылы).	☐	☐	☐	☐	☐
4	Жеңіл көшіріп алуға болмайтын тапсырмаларды қолданамын (жобалар, шығармашылық жұмыстар, ауызша жауаптар).	☐	☐	☐	☐	☐
5	Тапсырманы адал орындамауға күдік туған жағдайда әңгімелесулер жүргіземін.	☐	☐	☐	☐	☐

4-бөлім. Адалдыққа жатпайтын мінез-құлықты жиілікпен бақылау

Өз тәжірибеңізде келесі жағдайлармен қаншалықты жиі кездесесіз?

№	Жағдай	Өте жиі	Жиі	Кейде	Сирек	Ешқашан
1	Сабақтарда немесе бақылау жұмыстарында көшіріп алу.	☐	☐	☐	☐	☐
2	Сыныптастарынан үй тапсырмасын көшіріп алу.	☐	☐	☐	☐	☐
3	Дайын жауаптарды интернеттен іздеу және дереккөзді көрсетпей пайдалану.	☐	☐	☐	☐	☐
4	ЖИ қолдану (ChatGPT және т.б.) тапсырмаларды орындау үшін мұғалімнің рұқсатынсыз.	☐	☐	☐	☐	☐

5	Ата-аналардың, достардың көмек көрсетуі дербес жұмыстарды орындау барысында.	☐	☐	☐	☐	☐
Бөлім 5. Академиялық адалдықты бұзудың себептері (сіздің пікіріңізше): □ Жақсы баға алу үшін бәріне бару □ Нашар баға алу қорқынышы □ Академиялық адалдықтың не екенін түсінбеу □ Өздігінен жұмыс істеу дағдыларының болмауы □ Ата-аналардың қысымы □ Уақыттың жетіспеушілігі (жүктеме, шаршау) □ Дереккөздерді дұрыс ресімдеу (цитаталар, әдебиеттер тізімі) дағдыларының болмауы □ Оқытуға деген мотивацияның болмауы □ Басқа (көрсетіңіз): _____						
Бөлім 6. Педагогтардың қажетті қолдауы Оқушылардың академиялық адалдығын жақсырақ бақылауға көмектесетін не нәрсе? (бірнеше нұсқаны таңдауға болады) □ Академиялық адалдық туралы мектеп кодексін әзірлеу және енгізу □ Педагогтар үшін әдістемелік нұсқаулықтар □ Педагогтар үшін тренингтер, семинарлар, біліктілікті арттыру курстарын өткізу □ Оқушылар үшін сабақтар, сынып сағаттарын өткізу □ Жұмыстардың бірегейлігін тексеру қызметтерін пайдалану □ Әкімшілік тарапынан қолдау □ Академиялық адалдық тақырыбында ата-аналар жиналыстарын өткізу □ Академиялық адалдық жөніндегі мектеп кеңесін / комитетін құру □ Академиялық адалдықты бұзудың типтік жағдайлары мен дұрыс мінез-құлық мысалдарын әзірлеу □ Басқа (көрсетіңіз): _____						

Дереккөз: 1) Bashir, Firdosa & Dar, Mohammad. (2023). ICT Fuelled Academic Dishonesty: Awareness Among Post-Graduates Students Master of Education Under the Supervision of. 10.13140/RG.2.2.23589.68320.
https://www.researchgate.net/publication/377241494_ICT_Fuelled_Academic_Dishonesty_Awareness_Among_Post-Graduates_Students_Master_of_Education_Under_the_Supervision_of; 2) Hossain, Z., Çelik, Ö. & Hertel, C. Academic integrity and copyright literacy policy and instruction in K-12 schools: a global study from the perspective of school library professionals. Int J Educ Integr 20, 4 (2024).
<https://doi.org/10.1007/s40979-024-00150-x>; 3) OpenAI. (2024). ChatGPT (версия GPT-4, февраль 2025) [Large language model]. <https://chat.openai.com/>

ҚОРЫТЫНДЫ

Академиялық адалдық — бұл білім беру процесінде адалдық, сенім, әділдік, құрмет және жауапкершілік сияқты мінез-құлық формаларында көрінетін академиялық құндылықтарға адал болу. Академиялық адалдық — мектеп білімінің сапасын қамтамасыз ету және білім алушыларда негізгі этикалық нормаларды және өмірлік дағдыларды қалыптастыру үшін ең маңызды шарт болып табылады. Ақпараттық технологиялар мен генеративті жасанды интеллекттің жылдам таралу жағдайында, білім беру ортасында адалдыққа қатысты мәселелер ерекше өзекті болуда.

Қазақстан мектептерінде академиялық адалдық мәдениетін қалыптастыру кешенді тәсілді талап етеді, ол бұзушылықтардың алдын алу мен білім беру процесінің барлық қатысушыларының этикалық стандарттарға саналы көзқарасын дамытуға бағытталған. Академиялық адалдық саясатын енгізу мектеп қоғамдастығының барлық мүшелерінің – әкімшіліктің, мұғалімдердің, оқушылар мен ата-аналардың жүйелі жұмысын талап етеді.

Бұл жұмыстың маңызды бағыттары мыналар болып табылады:

- **Академиялық адалдық** бойынша нақты мектеп саясатын әзірлеу және енгізу, ол принциптерді, ережелерді, қолдау шараларын және жауапкершілікті қамтиды.
- **Академиялық адалдық** мәселелерін оқу және тәрбиелеу бағдарламаларына интеграциялау, соның ішінде білім алушыларға дереккөздерді дұрыс пайдалану, сілтеме жасау, сыни ойлау және тәуелсіз жұмыс дағдыларын қалыптастыру.
- **Педагогтарды академиялық адалдық** мәдениетін дамытуға дайындау, соның ішінде этикалық оқыту мен бағалауға, әртүрлі бағалау формаларын әзірлеуге, сондай-ақ антиплагиаттық және цифрлық құралдарды пайдалануға қатысты олардың құзыреттіліктерін дамыту.
- **Академиялық адалдық** бұзушылықтарын бақылау және талдау механизмдерін әзірлеу және пайдалану, оның ішінде тұрақты сауалнамалар, анкета жүргізу, бұзушылықтар статистикасын талдау, мектеп саясатын кейіннен түзету мақсатында.
- **Білім алушылардың** ата-аналарымен жүйелі жұмыс жүргізу, академиялық адалдықтың маңыздылығын түсінуге бірыңғай көзқарас қалыптастыру, олардың адал білім беру ортасын қолдаудағы рөлін түсіндіру.
- **Қолдаушы мектеп ортасын** қалыптастыру және адалдық, жауапкершілік, құрмет және әділдік құндылықтары тек жарияланбай, шынайы жүзеге асырылатын моральдық климатты қалыптастыру.

Осылайша, білім беру процесінің барлық қатысушыларының кешенді жұмысы нәтижесінде академиялық адалдық мәдениетін қалыптастыруға болады, ол сапалы, әділ және тиімді білім берудің негізі болады. Академиялық адалдық саясатын іске асыруға бірыңғай тәсілдер енгізу және оны сақтау үшін жағдайлар жасау тек мектеп білімінің сапасын арттыруға ғана емес, болашақта адал, жауапкершілікті және әділ мінез-құлыққа қабілетті азаматтар ұрпағын қалыптастыруға мүмкіндік береді.

ҚОСЫМША

Қосымша 1

Turnitin плагиатының спектрі 2.0: 12 түрі көшірмеленген жұмыстар

 Түпнұсқа ойлау Біреу түпнұсқа идеялардан тұратын өз жұмысы болып табылатын тапсырмаларды тапсырған кезде көрсетілген дереккөздерге негізделген.	 Білім алушылардың өз байланысы білім алушылардың жеке бағалауға арналған тапсырма бойынша бірлескен жұмысы.	 Сөзбе-сөз плагиат Көшіруге дереккөзді дұрыс көрсетпестен мазмұнды қойыңыз.	 Өзін-өзі плагиат Бұрын жарияланған немесе тапсырылған жұмысты дереккөзді дұрыс көрсетпей қайта пайдалану.	 Мозаикалық плагиат Өз жұмысыңызға бірнеше көздерден алынған сөз тіркестері мен мәтіндерді «жасау», сөйлемдерді тырнақсыз немесе дереккөзді көрсетпей өзгерту.	 Бағдарламалық мәтінді өзгерту Плагиатты тексеруді айналып өту мақсатында басқа біреудің мазмұнын пайдалану және оны бағдарламалық құралдармен (мәтіндік парафразаторлар, машиналық аударма жүйелері) өңдеу.	 Келісімшарттық алаяқтық Тапсырманы орындау үшін үшінші тарапты тарту (ақысыз, ақылы немесе қызметке айырбастау) және бұл жұмысты өзіңіздікі ретінде ұсыну.
 Күтпеген плагиат Дереккөздің дұрыс дәйексізін немесе дизайнын ұмытып кету немесе байқаусызда парафразалау.	 Парафраза арқылы Плагиат Авторлықты тиісті түрде көрсетпестен дереккөзден идеяларды қайталау.	 Плагиат компьютерлік код Түпнұсқа автордың рұқсатынсыз және нұсқауынсыз бастапқы кодты көшіру немесе бейімдеу.	 Көздермен байланысты Плагиат Дереккөздер туралы дұрыс емес немесе толық емес ақпарат беру, оларды табу мүмкін емес.	 Мәтінді қолмен өзгерту Мәтінді өзгерту, плагиатты тексеру үшін бағдарламалық жасақтаманы алуды мақсаты.	 Деректер плагиаты Деректерді бұрмалау немесе ойдан шығару, сондай - ақ зерттеуші, мекеме немесе баспагер ретінде беделге нұқсан келтіруі мүмкін басқа адамдардың нәтижелерін заңсыз иемдену.	

Сыныпта өзіндік ерекшелікті сақтауға арналған педагогикалық стратегиялар мен технологиялық құралдар

Түпнұсқа емес жұмыстардың түрлері	Нәліктен бұл орын алады	Мұғалімдер не істей алады
Түпнұсқа ойлау	Білім алушылар академиялық адалдықты түсінген және өз идеяларын дамытуда қолдау алған кезде ерекше жұмыстар жасайды.	Түпнұсқа ойлау-бұл оқу процесінде қалыптасатын дағды, ал тәрбиешілер оқушыларға білім мен өсуге тұрақты мүмкіндіктер беру арқылы оны дамытуға көмектеседі. Өзіндік ойлау дағдылары академиялық табыстың кілті болып табылады және оқушыларды жеке және кәсіби жолында сүйемелдейді.
- Күтпеген плагиат - Білім алушылардың сөз байласуы - Парафраза арқылы Плагиат - Сөзбе-сөз плагиат	Білім алушылар академиялық адалдық туралы негізгі білімі болмаса, плагиаттың осы түрлеріне рұқсат бере алады.	Тәрбиешілер Академиялық адалдық туралы хабардарлықты арттыру және жосықсыз мінез-құлық деңгейін төмендету үшін оқу жоспарына дәйексөз, парафраза және дұрыс ынтымақтастық ережелерін тікелей оқытуды қоса алады. Олар сондай-ақ мәтіннің ұқсастығын тексеру үшін құралдарды пайдалана алады, бұл студенттерге академиялық адалдық дағдыларын нығайтуға көмектеседі.
- Компьютерлік код плагиаты - Өзін-өзі плагиат - Көздермен байланысты Плагиат - Мозаикалық плагиат	Білім алушылар плагиаттың осы түрлеріне Академиялық адалдық дағдыларының жетіспеушілігімен немесе қысыммен жүгіне алады.	Тәрбиешілер плагиаттың әртүрлі формаларына неғұрлым өгжей - тегжейлі анықтамалар бере алады, осылайша білім алушылар өздерінің сөздері, жеке зерттеулері немесе идеялардың ерекше құрылымы болса да, бірақ дұрыс дәйексөзсіз-бұл әлі де плагиат болып саналатынын түсінеді. Олар мәтіннің ұқсастығын тексеріп қана қоймай, сонымен қатар мозаикалық және бағдарламалық плагиатты анықтайтын академиялық адалдықтың кешенді құралдарын енгізе алады.
- Мәтінді қолмен өзгерту - Бағдарламалық мәтінді өзгерту - Деректер плагиаты - Келісімшарттық алаяқтық	Білім алушылар этикалық аспектілер немесе ішкі мотивация туралы білімі болмаған кезде жосықсыз мінез-құлықтың осы түрлеріне саналы түрде жүгіне алады.	Тәрбиешілер академиялық алаяқтықтың қасақана түрлері туралы нақты нұсқаулар бере алады, білім алушылардың хабардарлығын арттырады және академиялық адалдықтың сақталуын бақылаудың маңыздылығын көрсетеді. Олар мәтіннің ұқсастығын ғана емес, сонымен қатар мәтінді өзгерту және келісімшарттық алаяқтық сияқты жаңа тенденцияларды ескеретін академиялық адалдықтың заманауи шешімдерін енгізе алады.

Дереккөз: Turnitin, 2017. Plagiarism spectrum 2.0. <https://www.turnitin.com/infographics/the-plagiarism-spectrum>

Қосымша 2

Австралия мектеп оқу бағдарламасының мазмұнындағы этика (9.0 нұсқасы)

Подэлемент	1-ші деңгей (Негізгі)	2-ші деңгей (1-2 жылдар)	3-ші деңгей (3-4 жылдар)	4-ші деңгей (5-6 жылдар)	5-ші деңгей (7-8 жылдар)	6-шы деңгей (9-10 жылдар)
ЭТИКАЛЫҚ ТҰЖЫРЫМДАР МЕН КӨЗҚАРАСТАРДЫ ТҮСІНУ						
Этикалық концепцияларды зерттеу	«Дұрыс» пен «бұрыс» тәрізді этикалық ұғымдардың үлгілерін танып білу.	адалдық пен әділеттілік сияқты этикалық ұғымдарды анықтап, оларға сәйкес іс-әрекеттер мен мінез-құлық үлгілерін сипаттау.	құрмет пен төзімділік сияқты этикалық ұғымдарды анықтап, жағдай немесе контекст іс-әрекет пен мінез-құлыққа қалай әсер ететінін сипаттау.	шындық пен әділеттілік сияқты этикалық ұғымдарды анықтап, сипаттап, көзқарастардың жағдайға немесе контекстке байланысты қалай өзгеретінін түсіндіру.	әртүрлі жағдайлар мен контексттерде адалдық, адалдыққа беріктік және теңдік сияқты этикалық ұғымдардың ұқсастықтары мен айырмашылықтарын талдау.	сенім, еркіндік, құқықтар мен міндеттер сияқты этикалық ұғымдардың әртүрлі жағдайлар мен контексттердегі құндылықтарының жүйелілігін бағалау.

Құндылықтарды, құқықтар мен міндеттерді, сондай-ақ этикалық нормаларды зерделеу.	құндылықтардың, құқықтардың және міндеттердің қазақ тіліндегі мысалдары	Құндылықтарды, құқықтар мен міндеттерді, сондай-ақ ортақ күтілімдерді анықтап, олардың не үшін маңызды екенін түсіндіру.	Құндылықтар, құқықтар мен міндеттер, сондай-ақ ортақ күтілімдердің адамдардың әрекеттері мен шешім қабылдау үдерісіне қалай әсер ететінін сипаттау.	Құндылықтар, құқықтар мен міндеттер, сондай-ақ этикалық нормалар арасындағы өзара байланыс адамдардың этикалық мәселелерге қатысты әрекеттері мен шешімдеріне қалай әсер ететінін сипаттау.	Этикалық мәселелерге жауап беру барысында жеке және қоғамдық құндылықтар, құқықтар мен міндеттер, сондай-ақ этикалық нормалар арасындағы өзара байланысты сипаттау.	Этикалық мәселеге қатысты ұстанымды қалыптастыру кезінде құндылықтардың, құқықтар мен міндеттердің маңыздылығын сипаттау және этикалық нормаларды қорғау мен оларды сынға алу барысындағы рөлін бағалау.
---	---	--	---	---	---	--

Этикалық мінез-құлық пен көзқарастарға әсер ететін факторларды мойындау.	Эмоциялардың мінез-құлыққа қалай әсер ететінінің мысалдарын анықтау	Эмоциялар мен мінез-құлықтың өзара қалай әрекеттесетінін анықтау және олардың сәйкес келетін немесе сәйкес келмейтін жағдайларына мысалдар келтіру.	Эмоциялар әртүрлі жағдайларда мінез-құлық пен шешім қабылдауға қалай әсер ететінін түсіндіру.	Әдеттер мен мінез-құлық адамның мінезін қалай қалыптастыратынын түсіндіру және олардың этикалық көзқарастарға қалай әсер ететінін талдау.	Адалдық, сенім, батылдық және өзімшілдік сияқты әртүрлі қасиеттердің міндеттермен немесе борышпен қалай байланысатынын түсіндіру және олардың этикалық тұрғыдан қолайлы әрекеттерге қалай ықпал ететінін сипаттау.	Жеке, әлеуметтік және жаһандық маңызы бар мәселелерге қатысты қарама-қарсы көзқарастар арасындағы келіспеушіліктің мысалдарын зерделеу және талдау.
--	--	--	--	--	---	--

ЭТИКАЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРГЕ ҚАТЫСТЫ ЖАУАП ҚАЙТАРУ

Этикалық көзқарастар мен ұстанымдарды (тұғырларды) зерделеу	әртүрлі салдарлардың мысалдарын анықтап, олардың адамдардың әрекеттері мен мінез-құлқына қалай әсер етуі мүмкін екенін түсіндіру	қамқорлық, мейірімділік және жанашырлық сияқты құндылықтардың ұқсастықтары мен айырмашылықтарын анықтау	құқықтар мен міндеттемелер, қамқорлық пен құрмет арасындағы айырмашылықтар мен өзара байланыстарды сипаттау, сондай-ақ олардың шешім қабылдау үдерісіне қалай әсер ететінін түсіндіру	ізгіліктерге және міндеттерге негізделген этикалық көзқарастар этикалық шешімдер қабылдау үдерісіне қалай бағыт беретіні туралы сипаттау	әртүрлі этикалық тәсілдердің этикалық көзқарастардың қалыптасуына және этикалық шешімдер қабылдауға қалай ықпал ететінін түсіндіру	этикалық мәселелерге жауап беру және этикалық шешімдер қабылдау барысында әртүрлі этикалық тәсілдерді талдау және қолдану
Этикалық мәселелерді / проблемаларды зерделеу	әңгімелер сияқты мысалдар негізінде әртүрлі этикалық мәселелер мен сұрақтарды анықтау.	Берілген мысал негізінде этикалық мәселелерді талқылау кезінде әртүрлі көзқарастар мен тәсілдерді анықтау.	Адамдардың этикалық мәселе бойынша әртүрлі құндылықтар мен көзқарастарды қолдануын сипаттау үшін мысалдарды пайдалану.	Этикалық көзқарастар немесе этикалық мәселелерге деген тәсілдер әртүрлі жағдайларда қалай ерекшеленетінін сипаттау.	Этикалық мәселелерге жауап беру кезінде құндылықтар, этикалық көзқарастар мен этикалық тәсілдер арасындағы өзара байланысты талдау.	Этикалық мәселелерге жауап беру кезінде этикалық тұжырымдамалар, құндылықтар, көзқарастар мен тәсілдер туралы білімді қолдану.

Этикалық шешімдерді қабылдау және оларды ұғыну	Адамдардың қалауы мен қажеттіліктері, сондай-ақ олардың таңдауы мен әрекеттері арасындағы байланысты анықтау.	Көзқарастар мен құндылықтардың шешім қабылдау процесіне қалай әсер ететінінің мысалдары	Этикалық көзқарастар мен құндылықтарды ескере отырып, шешім қабылдау үдерістерін сипаттау	Белгілі бір мәселе бойынша этикалық шешім қабылдау және оны зерделеу кезінде баламалы этикалық шешімдерді қарастыру	Құндылықтар мен нанымдардың этикалық мәселелерге деген көзқарасқа қалай әсер ететінін ескеру және бұл әсердің нәтижелерге қалай ықпал ететінін талдау.	Этикалық шешімдерді зерделеу және бағалау мақсатында этикалық ұғымдарды, құндылықтарды және этикалық тәсілдерді қолдану кезіндегі біржақтылықты талдау.
---	---	---	---	---	--	---

Дереккөз: Ausatralian Curriculum. <https://v9.australiancurriculum.edu.au/curriculum-information/understand-this-general-capability/ethical-understanding>

Академиялық адалдық жөніндегі мектептің стратегиялық құжатының үлгісі (АҚШ)

Құжаттың мақсаты

Осы Академиялық адалдық саясатының мақсаты – [білім беру ұйымының атауы] барлық мүшелеріне академиялық адалдықтың мәні мен маңызын түсіндіру; оқыту үдерісінде жоғары мінез-құлық стандарттарын сақтауда мектеп қауымдастығының мүдделерін қолдау; сондай-ақ осы стандарттарға сай келмейтіндерді анықтау, алдын алу, жазалау және оқыту.

- Біздің Академиялық адалдық саясаты оқушылардың көшіру немесе плагиат жасау әрекеттерін ақтау үшін келтіретін түрлі себептер мен азғырулар болатынын мойындайды. Мұндай сылтауларға уақыттың жетіспеушілігі, ата-аналардың үміті, қатарластардың қысымы, оқыту сапасына наразылық, пәнге қызығушылықтың болмауы және/немесе бақылау жұмыстарына және емтихандарға нашар дайындық жатады.

- Бұл Саясат мұндай сылтауларды қабылдамайды және бағаға қарағанда адал оқудың құндылығын жоғары қояды, сондай-ақ оқушыларда бар күш-жігерін салып, адал болу қажеттігін түсінуді қалыптастыруды мақсат етеді.

Көшірудің, плагиаттың және адал емес мінез-құлықтың кез келген түрі білім алудың құндылығы мен мағынасын жоққа шығарып, мұғалімдер мен оқушылар, сондай-ақ оқушылардың өзара сенімді қарым-қатынасын бұзады⁶³.

Бұл Академиялық адалдық саясаты мыналарды қамтиды:

- Академиялық адалдықты қолдайтын негізгі құндылықтарымызды бекіту;
- Академиялық адалдық саясатын іске асыруға қатысты анықтамалар;
- Академиялық адалдық комитетінің жауапкершілігі;
- Білім беру қауымдастығы мүшелерінің жауапкершілігі;
- Ар-намыс кодексі және Ар-намыс анты;
- Ар-намыс кеңесінің рөлі, рәсімдері және жұмыс ережелері.

Негізгі құндылықтар

Біздің мектептің миссиясы этикалық мінез-құлықтың жоғары стандарттарын, сондай-ақ академиялық жетістіктерді күтуді қамтиды.

Академиялық адалдық — осы миссияның ажырамас бөлігі. Біз өзімізге және өзгелерге деген құрметті, адал жетістіктерге сенімділікті және білім беру үдерісінің барлық қатысушылары арасындағы оң қарым-қатынасты дамытуға ұмтыламыз.

Біздің Академиялық адалдық саясаты, Ар-намыс кодексі және Ар-намыс анты барлық оқушыларға әділ әрі адал білім беру ортасын сақтау үшін қойылатын нақты

⁶³ Woodside High School, Woodside, CA — Public — <http://www.woodsidehs.org/acadintegpoli.htm>

талаптарды айқындауға бағытталған. Бұл ортада адалдық, күш-жігер және өзгелерге құрмет көрсету басты құндылықтар ретінде бағаланады.

Осы Саясатта көрініс тапқан негізгі құндылықтар:

- **Академиялық адалдық** – ол келесі жағдайларда көрінеді:
 - басқа адамдардың идеялары мен еңбектері дұрыс көрсетілген (дәйексөз келтірілген);
 - оқушылар тапсырмаларды өз бетінше орындап, сыртқы көмексіз тексеруге және бағалауға ұсынады;
 - оқушылар рұқсат етілмеген көмек көрсетпейді;
 - оқушылар өз зерттеулері мен жетістіктерінің нәтижелерін адал баяндайды.
- **Білім беру үдерісіне және оның қатысушыларына құрмет көрсету** – бұл академиялық адалдықтың бір көрінісі.
- **Қауымдастықтың басқа мүшелеріне сенім** – академиялық адалдықты сақтау арқылы дені сау мектеп ортасын және ұйымшыл ұжымды қалыптастырудың маңызды шарты.
- **Жауапкершілік** – әрбір оқушының оқу тапсырмалары мен бақылау жұмыстарына дайындалу мен орындауда бар күшін салуға дайын болуы.
- **Әділеттілік пен теңдік** – әрбір оқушы көшіру немесе зияткерлік алдаудың кез келген түрінен ада адал білім беру ортасында оқу мүмкіндігіне ие болуы тиіс.
- **Мектеп қауымдастығының барлық мүшелерінің тұтастығы** – бұл академиялық адалдыққа саналы түрде берілгендік пен шынайы, адал білім алуға ұмтылысты қолдаудан көрінеді.

Осы Академиялық адалдық саясатын қолдайтын анықтамалар мен терминдер⁶⁴

- Адалдық – шындықты айту, өз жұмысын дәл көрсету және пайдаланылған барлық ақпарат көздерін көрсету.
- Тұтастық – жоғары жеке моральдық қағидаттарға сай әрекет ету, адалдыққа ұмтылысты қолдау және басқалардың өнегелі әрекеттерін ынталандыру.
- Құрмет – әрбір оқу тапсырмасын сенімге ие болудың мүмкіндігі ретінде қарастыру, білім беруді бағалайтын және оқушыларды құрметтейтін қауымдастықты қолдау, өзіңе және өзгелерге құрметпен қарау.
- Жауапкершілік – өз әрекеттері үшін жауап беруге дайын болу, бар күш-жігерді салу, бүкіл қауымдастықтың игілігі үшін әрекет ету және дұрыс шешім қабылдауға батыл болу.
- Парафраз (қайта баяндау) – басқа адамның ойын өз сөздерімен жеткізу, бірақ міндетті түрде бастапқы идея авторын көрсету.
- Сілтемелер мен дәйексөз келтіру⁶⁵: – оқушы өз сөздерін дәлелдеу үшін пайдаланған ақпарат көзін (мысалы, кітап, журнал, ғылыми еңбек) көрсету. Бұл нақты мәтін немесе идеяның, дәйексөздің, деректердің немесе зерттеу нәтижесінің авторын

⁶⁴ Radnor High School, Radnor, PA – Public –

http://radnortsd.schoolwires.com/60020315135951217/lib/60020315135951217/honor_code_07aug30.pdf

⁶⁵ 5Merriam-Webster Online – <http://www.m-w.com/>

мойындау үшін оқырманды басқа дереккөзге бағыттау болуы мүмкін.

Академиялық адалдықты бұзу ұғымдары⁶⁶⁶⁷⁶⁸

Көшіру және тестілеу рәсімдерін бұзу – бұл оқу, сыныптан тыс немесе басқа да қызмет түрлерінде жеке пайда табу мақсатында әділетсіз артықшылық алуға бағытталған әдейі жасалған әрекеттер ретінде қарастырылады. Мұндай бұзушылықтарға мыналар жатады, бірақ олармен шектелмейді:

- Тест немесе емтихан кезінде, сондай-ақ басқа оқушылар тест тапсырып жатқанда рұқсат етілмеген ақпарат алмасу;
- Тест немесе емтихан кезінде басқа оқушылардың жұмысын көшіру;
- Емтиханды немесе тапсырманы орындау кезінде тыйым салынған материалдарды (электрондық құрылғылар, калькуляторлар, телефондар, шпаргалкалар) қолдану;
- Емтиханның жекелеген бөліктерін көшіріп алып, оны бұл тестті әлі тапсырмаған оқушыларға беру;
- Тест, тапсырма немесе жобаның нәтижесін (бағасын) өзгерту немесе түзету, сондай-ақ бағаны өзгертуге көмектесу;
- Мұғалім белгілеген кез келген басқа рәсімдерді бұзу;
- Тапсырмаларды орындау немесе жұмыстарды тапсыру кезінде рұқсат етілмеген ынтымақтастық, соның ішінде (бірақ олармен шектелмей): эсселер, жобалар, зертханалық жұмыстар, есептер, үй тапсырмалары;
- Басқа оқушыларға әдейі қиындық туғызу, мысалы, материалдарды жасыру немесе ресурстарды бүлдіру;
- Бақылау, тест, емтихан, қорытынды немесе басқа да тапсырмаларды рұқсатсыз алу немесе пайдалану;
- Өз тапсырмаларын басқа оқушыларға беру немесе рұқсатсыз басқа біреу үшін тапсырма/тест орындау.

• **Өтірік айту немесе алаяқтық⁶⁹⁷⁰⁷¹** – бұл әдейі жалған ақпарат айту, шындықты бұрмалау немесе адастыру мақсатында әрекет ету. Өтірік ауызша, жазбаша немесе жалған әсер қалдыратын ым-ишара арқылы білдірілуі мүмкін. Оқу қызметіндегі өтірік айтуға қатысты әрекеттерге мыналар жатады, бірақ олармен шектелмейді:

- Деректерді немесе ақпаратты бұрмалау (мысалы, фактілерді ойдан шығару). Бұл мыналарды қамтиды: нақты пайдаланылмаған дереккөзге сілтеме жасау; екінші реттік материалдарға дұрыс емес сілтеме беру (мысалы, оқылмаған дереккөздің библиографиялық мәліметтерін көрсету); пайдаланылмаған дереккөздерді әдебиеттер тізіміне қосу; жалған немесе ойдан шығарылған мәліметтері бар жұмысты дайындау және тапсыру; деректердің шынайы табиғатын, шығу тегін немесе мағынасын әдейі

⁶⁶ American Heritage Dictionary, 3rd Ed.

⁶⁷ W.T. Woodson H.S. Honor Code, Fairfax, VA – Public – <http://ethicsed.org/programs/integrity-works/pdf/WoodsonVA.pdf>

⁶⁸ Montgomery Blair High School, Silver Spring, MD – Public – <http://silverchips.mbhs.edu/inside.php?sid=438>

⁶⁹ Webster's New World Dictionary, 3rd Ed.

⁷⁰ Radnor High School, Radnor, PA – Public –

http://radnortsd.schoolwires.com/60020315135951217/lib/60020315135951217/honor_code_07aug30.pdf

⁷¹ Staples High School, Westport, CT – Public – <http://ethicsed.org/programs/integrity-works/pdf/StaplesCT.pdf>

жасыру немесе бұрмалау; басқа адамның жұмысын, соның ішінде өзге адамдар толығымен немесе ішінара орындаған оқу тапсырмаларын өз атымен тапсыру.

- Мектеп құжаттарындағы **қолтаңбаны қолдан жасау**.
- Мұғалімнің журналы немесе басқа есептік құжаттардағы бағалар мен қатысу белгілерін **өзгерту**.

- **Басқаларда жалған түсінік қалыптастыру** немесе адастыру, оқушы бұл жағдайдың түсінбеушілік туғызатынын біліп немесе білуге тиіс болса да, оны түсіндірмеу немесе түзетпеу.

- **Ұрлық**. Бұл — басқа оқушының немесе мұғалімнің оқу материалдарын рұқсатсыз иемдену немесе пайдалану. Мысалдар: Тест немесе бақылау жұмыстарының көшірмесін ұрлау; Мұғалімнің тапсырма немесе тест жауаптарының кілттерін заңсыз алу; Мұғалімдерге арналған оқулық нұсқаларын ұрлау; Өзгелердің үй тапсырмасын, конспектілерін немесе үлестірмелерін ұрлау.

- **Бір жұмысты бірнеше рет тапсыру**. Мұғалімнің алдын ала рұқсатынсыз және келісімінсіз бір оқу тапсырмасының елеулі бөлігін бірнеше рет тапсыру.

- **Қосалқы қатысу** (қылмысқа қатысу). Жоғарыда аталған әрекеттерге көмектесу немесе басқа оқушы кейіннен өзінікі ретінде тапсыратын жұмысты орындау (мысалы, үй тапсырмасын көшіруге рұқсат ету, біреудің орнына жұмыс дайындау).

- **Кедергі келтіру**⁷²: Басқа оқушылардың оқу тапсырмаларын орындауына әдейі кедергі жасау (мысалы, конспектілерді ұрлау, кітаптан беттерді жыртып алу).

- **Плагиат**⁷³: Басқа адамдардың мәтіндерін, бағдарламаларын, идеяларын, ойларын көшіріп, оларды өз еңбегі ретінде ұсыну.

- Плагиатқа мыналар жатады, бірақ олармен шектелмейді:– Басқа біреудің жұмысын толық немесе жартылай көшіру (мәтіндер, кодтар, жобалар); Жұмысты басқа адамға немесе интернеттегі қызметке (соның ішінде ақылы) тапсырыспен жазғызу; Басқа біреудің деректерін дереккөзді (әдебиет тізімі мен сілтемелерсіз) көрсетпестен пайдалану (Қосымша 1).

Академиялық адалдық комитетінің жауапкершілігі⁷⁴

Академиялық адалдық комитеті (**Academic Integrity Committee, AIC**) осы Академиялық адалдық саясатын басқару және дамыту үшін жауап береді. Комитет білім беру ұйымында академиялық адалдық мәдениетін қалыптастыру мен нығайтуға бағытталған жұмысты қолдайды.

Комитет құрамына мыналар кіреді:

- әкімшілік өкілдері,
- педагогтер,
- білім алушылар,
- ата-аналар және білім беру үдерісіне мүдделі өзге де қатысушылар.

⁷² Council Rock High School, Council Rock, PA – Public – <http://www.crsd.org/5039511188345/site/default.asp>

⁷³ Langley High School, McLean, VA – <http://www.fcps.edu/LangleyHS/honorcode.html>

⁷⁴ The School for Ethical Education, non-profit agency, <http://www.ethicsed.org/programs/integrity-works/index.htm>

Комитет өз құрамын білім беру ұйымының белсенді қауымдастық көшбасшыларын тарту арқылы толықтырып отырады. Академиялық адалдық комитеті өз жұмысын ұйымдастыру және іс-шараларды өткізу бойынша стратегиялық жоспар әзірлейді, оған келесілер кіреді:

- Білім беру қауымдастығын академиялық адалдықты қолдауға ортақ жауапкершілікпен тарту, Комитет жұмысына үнемі қатысу арқылы осы бағыттағы қолдауды қамтамасыз ету;
- Академиялық адалдық саясатының ережелерін жүйелі түрде түсіндіру және жетілдіру арқылы білім беру ұйымының негізгі құндылықтарын сақтау;
- Академиялық адалдықты қолдау мен нығайту үшін ұйым қолданатын саясаттар мен стратегияларды зерттеу және талдау, олардың ұйым миссиясына сәйкестігін бағалау;
- Білім беру ұйымының оқу бағдарламасы білім алушыларда интеллектуалдық меншікке құрметті, тұлғалық дамуды және авторлық құқықты қорғау қажеттігін қалыптастыруға қаншалықты бағытталғанын сараптау.

Академиялық адалдық комитеті өз стратегиялық жоспарын іске асыру мақсатында ай сайын толық құрамда жиналыс өткізеді.

Білім беру қауымдастығы мүшелерінің міндеттері⁷⁵

Әрбір оқушы академиялық адалдықты сақтау үшін келесі қағидаттарды ұстануға міндетті:

- Барлық оқу тапсырмаларын, оқу іс-әрекеттерін және тесттерді адал орындау, көшірудің, өтірік айтудың және ұрлықтың кез келген түрінен аулақ болу;
- Академиялық адалдық саясатын және Ар-намыс кодексін оқып, оларды сақтау, сондай-ақ **жыл сайын Ар-намыс антын қолмен жазып, өз адалдығын растау;**
- Оқу тапсырмасына немесе Академиялық адалдық саясатының ережелеріне қатысты түсініксіз жайттар болса, мұғалімнен нақтылап сұрау;
- Оқу барысында **Академиялық адалдық саясатын және Ар-намыс кодексін жетілдіру үдерісіне қатысу;**
- Оқу тапсырмаларының дербес орындалғанын дәлелдеу үшін зерттеу жазбаларын, жоспарларды, қара сөз нұсқаларын және дереккөздер тізімін жүргізу;
- Қажет болған жағдайда оқу материалын және тапсырмаларды жақсы түсіну үшін мұғалімдерден, ата-аналардан немесе қатарластардан қосымша көмек сұрау.

Әрбір педагог міндетті:

- Ар-намыс кодексін жазбаша түрде таныстырып, оны өз пәні аясында қалай қолдануға болатынын көрсету, сондай-ақ тапсырмаларды орындау ережелерін осы Кодекске сәйкес түсіндіру;
- Білім беру ұйымының құндылықтарын қолдап, **білім сапасы бағадан маңызды екенін үнемі атап өту;**

⁷⁵ Radnor High School, Radnor, PA – Public – http://radnortsd.schoolwires.com/60020315135951217/lib/60020315135951217/honor_code_07aug30.pdf

- Оқушылардың академиялық дамуына және өмірлік дағдыларына сәйкес келетін оқу тапсырмаларын беру;
 - Оқытудың өзіне және сапалы академиялық өнімдер жасауға үйрету, тапсырмаларды орындауға жеткілікті уақыт беру;
 - **Ірі жұмыстарға** (мысалы, тезистер, зерттеу жұмыстары, қара сөз нұсқалары, жоспарлар) аралық тапсыру мерзімдерін белгілеу;
 - **Сабақтан тыс уақытта** оқушылар үшін қолжетімді болып, олардың сұрақтары мен оқу қиындықтарында қолдау көрсету;
 - Бір уақытта көп тапсырма жүктелмеу үшін өзге педагогтермен және пән бірлестіктерімен ынтымақтастықта жұмыс істеу;
 - **Оқу үдерісі мен бағалаудың адалдығын қамтамасыз ету** (мысалы, әртүрлі тест нұсқаларын қолдану, ойлануды қажет ететін сұрақтар, оқушылар арасында жеткілікті арақашықтық сақтау, тест тапсыру үдерісін бақылау);
 - Тестілеу мен бағалау үдерісін оқытудың бір бөлігі ретінде қолдану (мысалы, қателерді талдау, дұрыс жауаптарды түсіндіру);
 - Не оқытатынын және қалай оқытатынын бағалап, талдау жүргізу;
 - Тапсырмаларды орындау кезінде рұқсат етілген көмектің түрлерін түсіндіру (соның ішінде репетиторлардың рөлі, сынып ішіндегі көмек);
 - Оқушылардың жұмыстарын **плагиатқа тексеру**;
 - Өз сыныбында Академиялық адалдық саясатын елеулі бұзу жағдайларын Ар-намыс кеңесіне хабарлап, мұндай жағдайларды қарауға қажетті материалдарды қоса ұсыну.
-

Әрбір әкімші міндетті:

- Ар-намыс кодексі мен Ар-намыс антының мәтінін білім алушыларға, педагогтерге арналған анықтамалықтарда және білім беру ұйымының веб-сайтында жариялауды қамтамасыз ету;
 - Академиялық адалдық саясаты мен Ар-намыс кодексіне қатысты тұрақты пікірталастар мен рефлексия үдерісін қолдау;
 - Ар-намыс кеңесінің жұмысын бақылау және бұзушылықтарды әділ әрі дәйекті қарауды қамтамасыз ету;
 - Барлық бұзушылықтар бойынша **құпия жазбаларды жүргізу**;
 - Бұзушылықтар туралы (дербестендірілмеген түрде) Академиялық адалдық комитетіне хабарлап отыру – оларды талдау және оқыту мақсатында;
 - Академиялық адалдық комитетінің қызметін, соның ішінде **бюджеттік қаржыландыру арқылы қолдау**.
-

Әрбір ата-ана/заңды өкіл міндетті:

- Ар-намыс кодексімен **танысу** және педагогтер бекіткен жекелеген сынып ережелерін сақтау;
- Білім беру ұйымының **құндылықтары мен Академиялық адалдық саясатын қолдау**, сондай-ақ олардың маңызын **баламен талқылап**, бұл қағидалардың оның (оның) оқуына тигізетін әсерін түсіндіру;
- Ар-намыс кодексін **бұзған жағдайда қолданылатын салдардың орынды екенін қолдау** және балаға академиялық адалдықты сақтау қажеттілігінің маңызын түсіндіру.

Ар-намыс кодексі⁷⁶

Осы Ар-намыс кодексінің мақсаты – білім беру қауымдастығының барлық мүшелеріне академиялық адалдықтың мәні мен маңызын түсіндіру, сондай-ақ оқу үдерісінде жоғары мінез-құлық стандарттарын сақтау жолында қауымдастықтың мүдделерін қолдау.

[Сіздің білім беру ұйымыңыздың атауы] оқу үдерісінің негізінде **өзара сенім мен зияткерлік адалдық рухын ұстанады**. Ар-намыс кодексі – білім беру қауымдастығының барлық қатысушыларына ортақ құндылықтардың жоғары деңгейде көрініс табуы болып табылады.

Ар-намыс кодексінің негізінде жатқан негізгі құндылықтар:

- **Академиялық адалдық** — бұл келесі әрекеттерде көрініс табады: оқушылар өзге авторлардың идеялары мен мәтіндеріне дұрыс сілтеме жасайды; тапсырмаларды өз бетінше, сыртқы көмексіз орындайды; өзгелерге ережені бұзуға көмектеспейді, мысалы, өз жұмыстарын көшіруге бермейді; зерттеу нәтижелері мен жетістіктерін адал әрі шынайы түрде көрсетеді.
 - **Білім беру үдерісіне және оның қатысушыларына құрмет** — академиялық адалдықтың маңызды көрінісі ретінде оқу барысына жауапкершілікпен қарау.
 - **Сенім** — әділ және қолдаушы оқу ортасын қалыптастырудың маңызды бөлігі ретінде басқа қатысушыларға сенім арту.
 - **Жауапкершілік** — әр оқушының оқу тапсырмаларын орындауға және дайындалуға барынша күш салуға деген дайындығы.
 - **Әділеттілік пен теңдік** — әр оқушы үшін оқу барысында зияткерлік алдау мен әділетсіздіктен еркін тең мүмкіндіктерді қамтамасыз ету.
 - **Тұтастық** — білім беру қауымдастығының барлық мүшелерінің академиялық адалдықты саналы түрде қолдауы және шынайы білімге ұмтылуы.
-

Бұл Ар-намыс кодексі академиялық саладағы мінез-құлықтың **күтілетін стандарттарын айқындайтын** Академиялық адалдық саясатын жинақтап көрсетеді.

Академиялық адалдық саясаты білім беру ұйымының ресми веб-сайтында орналастырылған.

Білім беру **ұйымының Ар-намыс кеңесі** осы Кодекстің орындалуын қадағалайды.

[Сіздің білім беру ұйымыңыздың атауы] әкімшілігі, педагогтері және білім алушылары Ар-намыс кодексін бұзуға жол бермейді.

⁷⁶ Adapted from Langley High School, McLean, VA – Public – <http://www.fcps.edu/LangleyHS/honorcode.html>

Ар-намыс анты⁷⁷

Ар-намыс анты әр оқу жылының басында әрбір оқушы тарапынан қолмен жазылып, оқушының және ата-анасының (заңды өкілінің) қолы мен күні қойылады. Ант ағылшын тілі пәнінің мұғаліміне алғашқы тапсырма ретінде тапсырылады.

Ар-намыс антының мәтіні:

«Мен [Сіздің білім беру ұйымыңыздың атауы] оқушысы ретінде жоғары деңгейдегі құрмет пен адалдықты сақтауға міндеттімін.

Мен Ар-намыс кодексінің мағынасын түсінемін және оны рухы мен әріптік ережесіне сай орындаймын, өйткені бұл – біздің ұйымымызда шынайы білім алуды қолдаудың негізі.

Мен өтірік айтпаймын, көшірмеймін, плагиатпен айналыспаймын және мұндай әрекет жасайтындарға көмектеспеймін. Ар-намыс кодексін бұзған басқа оқушыларды өз қателігін мұғалімге немесе Ар-намыс кеңесіне мойындауға ынталандырамын.

Мен бұл антымды ар-намыс пен сенім рухында беремін.»

Ар-намыс кеңесі

(Академиялық адалдық саясатын, әсіресе Ар-намыс кеңесінің жұмысын реттейтін ережелерді әзірлеу кезінде білім беру ұйымының әкімшілігі мен Академиялық адалдық комитетіне заң саласының мамандарын тарту ұсынылады.)

Ар-намыс кеңесі – бұл [Сіздің білім беру ұйымыңыздың атауы] шеңберінде академиялық адалдықты қолдауға бағытталған оқушылар мен ересектердің (педагогтер, әкімшілік) маңызды серіктестігі.

Ар-намыс кеңесінде жұмыс істеу – **бұл әрбір мүшеден жоғары жауапкершілік, уақыт пен жеке адалдықты талап ететін маңызды міндет.**

Кеңес отырыстарының құпиялылығы және әрбір қатысушының адал беделі – **міндетті шарт болып табылады.**

Ар-намыс кеңесі – оқушылар мен ересектердің ерікті, сыныптан тыс қызметі. Кеңес – заңды орган емес, оның міндеттері – **ақпараттандыру, қарау, ұсынымдар беру** және [Сіздің білім беру ұйымыңыздың атауы] аясында академиялық адалдықты нығайтуға бағытталған ағартушылық жұмыс жүргізу.

Барлық шешімдердің қорытынды жауапкершілігі және Ар-намыс кодексін бұзу салдарлары үшін **жауапкершілік – білім беру ұйымының әкімшілігіне жүктеледі.**

Ар-намыс кеңесінің жауапкершіліктері^{78,79}

Ар-намыс кеңесі Ар-намыс кодексін бұзу ықтималдығы бар **нақты жағдайларды қарастыру** және әкімшілікке ұсынымдар беру үшін жауапты.

Ар-намыс кеңесі келесі міндеттерді орындайды:

⁷⁷ Adapted from Mainland Regional High School, Linwood, NJ – Public – <http://www.mainlandregional.net/school%20information/honor%20code.html>

⁷⁸ Adapted from Montclair Kimberly Academy, Mont Clair, NJ – Private – <http://www.montclairkimberley.org/home/about/honorcode>

⁷⁹ Adapted from Lexington Catholic High School, Lexington, KY – Private Religious – http://www.lexingtoncatholic.com/honor_council.ht

1. Оқушылар мен педагогтерге Ар-намыс кодексін бұзу туралы **шағымдарын құпия түрде жолдауына** және тыңдау өткізуіне мүмкіндік беретін рәсімдерді қамтамасыз етеді.

2. Болуы мүмкін бұзушылықтар туралы мәліметтерді алдын ала қарау және толық тыңдау қажеттілігін анықтау үшін **Ар-намыс кеңесінің Атқарушы комитетіне жолдайды.**

3. **Атқарушы комитет** барлық қатысушыларды тыңдаудың күні, уақыты және орны туралы хабардар етеді, сондай-ақ оқушы(лар)дан ата-аналарының (заңды өкілдерінің) бұл туралы хабардар екенін растауды талап етеді.

4. Тыңдау барысында Ар-намыс кеңесі өтініш берушіден де, Ар-намыс кодексін бұзды деп күдікке ілінген оқушы(лар)дан да түскен барлық тиісті материалдарды қарайды.

5. Ар-намыс кеңесі Ар-намыс кодексінің бұзылғаны немесе бұзылмағаны туралы шешімді **ұжымдық түрде** (консенсус негізінде) қабылдайды.

6. Егер бұзушылық расталса, кеңес **тиісті салдарлар мен жазалау шараларын** анықтайды.

7. Кеңес анықталған фактілер мен ұсынымдарды білім беру **ұйымының әкімшілігіне жолдайды.**

8. Әкімшіліктің түпкілікті шешімінен кейін кеңес оқушы(лар) мен өтініш беруші(лер)ді шешім мен қабылданған шаралар туралы хабардар етеді.

9. Ар-намыс кеңесі **барлық тыңдаулар бойынша құпия жазбаларды жүргізеді**, олар оқушылар оқуын аяқтаған жылы жойылады.

Құрамы және Ар-намыс кеңесін қалыптастыру тәртібі⁸⁰⁸¹⁸²⁸³

Ар-намыс кеңесі әр жылдың көктемінде келесі оқу жылының күзінде жұмысын бастау үшін құрылады. Кеңес мүшелері **бір оқу жылына** сайланады, әрі мүшелікті ұзарту мүмкіндігі қарастырылады. Кеңес құрамына мыналар кіреді:

- 12 оқушы (10, 11 және 12-сыныптардан әрқайсысынан 4 өкіл),
- 1 әкімшілік өкілі,
- 3 педагог (әрқайсысы әртүрлі пәндерден).

Педагогтердің бірі **Ар-намыс кеңесінің кураторы** болып тағайындалады.

Педагогтер мен әкімшілік өкілдерінің Ар-намыс кеңесіне тағайындалуы директордың бекітуімен жүзеге асырылады.

Тыңдау өткізу үшін Ар-намыс кеңесінің кемінде 7 мүшесінің қатысуы талап етіледі.

Кандидаттарға қойылатын талаптар:

- Ар-намыс кеңесіне қабылдану үшін **өтініш тапсыру** және оған **екі мұғалімнің ұсыным хатын** қоса беру;
- **Соңғы 9 ай ішінде** Ар-намыс кодексін бұзбаған болу;
- Орташа үлгерім баллы (GPA) **2.5-тен жоғары** болу;
- Мектеп кеңесінің мүшесі немесе басқа сыныптан тыс іс-шаралардың жетекшісі болмау.

⁸⁰ 0 Lexington Catholic High School, Lexington, KY – Private Religious –

http://www.lexingtoncatholic.com/honor_council.htm

⁸¹ Staples High School, Westport, CT – Public – <http://ethicscd.org/programs/integrity-works/pdf/StaplesCT.pdf>

⁸² Gould, D. B. L. & J. J. Roberts, (2007) A handbook for developing and sustaining honor systems.

Council for Spiritual and Ethical Education. Portland, OR.

⁸³ Monsignor Donovan Catholic High School, Athens, GA – Private Religious – <http://www.mdchs.org/main/>

Ар-намыс кеңесінің құрамына енгізу туралы түпкілікті шешімді Кеңес кураторы мен әкімшілік өкілі қабылдайды.

Мектеп кеңесінің Атқарушы комитеті Ар-намыс кеңесіне үміткерлерді ұсынуға құқылы.

Ар-намыс кеңесі басшылығын тағайындау

Оқу жылының басында Кеңес мүшелері келесі басшылық құрамды сайлайды:

- **Төраға** (жоғары сынып оқушылары арасынан);
- **Төрағаның орынбасары** (дауыс беру нәтижесінде екінші орын алған үміткер).

Төраға барлық жиналыстар мен тыңдауларды басқарады.

Сондай-ақ Атқарушы комитетте жұмыс істеу үшін **10 және 11-сыныптардан бір-бір оқушы** таңдалады. Олар куратормен және әкімшілік өкілімен бірге жұмыс істейді.

Кеңес мүшелерінің тәртібі

Алғашқы отырыста Ар-намыс кеңесінің мүшелері **Ар-намыс антын** қайта растап, өз тараптарынан болған кодекс бұзушылықтары туралы хабарлауға міндеттеледі.

Егер кеңес мүшесі Ар-намыс кодексін бұзды деп танылса немесе мектептен уақытша шеттетілсе, ол кеңес құрамынан **дереу шығарылады**. Оның орнына жаңа мүше қосымша іріктеу нәтижесінде тағайындалады.

Кеңес мүшелері өзге оқушыларға **үлгі болуы**, білім беру ұйымының ережелерін сақтауы және Ар-намыс кодексі қағидаттарын ұстануы тиіс.

Құпиялылық⁸⁴

Ар-намыс кеңесінің барлық мүшелері әр оқу жылының басында **Құпиялылық антын** жазбаша түрде қабылдауға және әрбір кеңес отырысының басында оны дауыстап айтуға міндетті.

Кеңес мүшелері Ар-намыс кодексін бұзу істеріне қатысты барлық мәселелер бойынша **толық құпиялылықты сақтау міндетін алады**.

Тыйым салынады:

- Ар-намыс кеңесі отырыстарынан тыс кез келген адаммен қаралған істерді немесе **ұсынылған ұсынымдарды талқылау**;
- Құпиялылықты бұзған кеңес мүшесі кеңестен бірден **шығарылады**;
- Кеңеске қатысты барлық құжаттар әкімшіліктің **құпия мұрағатында сақталады** және бұзушылыққа қатысы бар оқушы оқуын аяқтағанға дейін жойылмайды.

Құпиялылық антының мәтіні:

«Мен Ар-намыс кеңесінде жұмыс істеу барысында маған белгілі болған барлық есімдер мен ақпаратты қатаң құпияда сақтауға міндеттенемін. Мен Ар-намыс кеңесінің отырыстарына қатысты ешбір мәселені кеңестен тыс ешкіммен

⁸⁴ Monsignor Donovan Catholic High School, Athens, GA – Private Religious – <http://www.mdchs.org/main/>

талқыламауға уәде беремін, тек білім беру ұйымының әкімшілігі арнайы белгіленген тұлғаларды қоспағанда.»

Бұзушылық туралы ақпаратты⁸⁵

Егер оқушы Ар-намыс кодексін бұзды деп күдікке ілінсе, педагог немесе оқушы **Ар-намыс кодексін бұзу туралы құпия хабарлама нысанын** толтырып, оны директорға немесе арнайы тағайындалған әкімшілік өкіліне тапсыра алады.

Оқушылар бұл хабарламаны **анонимді түрде** немесе өздерін **куәгер ретінде көрсете отырып** бере алады.

Педагог бұзушылық туралы хабарламаның жолданатыны туралы оқушыны міндетті түрде хабардар етуі тиіс.

Аталған оқушы бұл іс бойынша **тек ата-анасымен немесе өзі таңдаған педагог-кеңесшімен** ғана сөйлесе алады, өзгелермен мәселені талқылауға **тыйым салынады**.

Педагогтерге Ар-намыс кодексін бұзу ықтималдығы бар барлық жағдайларды **Ар-намыс кеңесіне жолдап отыру қатаң ұсынылады**, бұл – мұндай жағдайларды ресми тіркеу мен есепке алудың бірден-бір жолы.

Директор алынған ақпаратты **Ар-намыс кеңесінің кураторына** жолдайды. Куратор екі оқу күні ішінде **Ар-намыс кеңесінің Атқарушы комитетін** шұғыл түрде жинайды. Комитет алдын ала талдау жүргізіп, істі одан әрі қарау қажет пе, жоқ па – соны шешеді.

Шешім – істі жалғастыру немесе тоқтату туралы – бұзушылық туралы хабарлама жасаған тұлғаға (педагогке немесе оқушыға) **жүгіну түскен сәттен бастап екі оқу күні ішінде** хабарланады.

Егер Атқарушы комитет істі қарауға негіз бар деп шешсе, **аталған оқушыға хабарламаның көшірмесі** беріледі.

Оқушы бұл хабарламаны алғаннан кейін **екі оқу күні ішінде** жазбаша жауаппен және **ата-анасының (заңды өкілінің) қолы қойылған** арнайы нысанды толтырып, кеңеске қайтаруға міндетті.

Хабарлама нысанында оқушы келесі үш жауап нұсқасының бірін таңдауы тиіс:

- **Кодекс бұзылғанын мойындаймын** және ұсынылған жазаны **директордың қайта қарауынсыз** қабылдаймын.
- **Кодекс бұзылғанын мойындаймын**, жазамен келісемін, бірақ **Ар-намыс кеңесінің алдында жеке түсініктеме беру құқығын** сұраймын, түпкілікті шара директордың қайта қарауынсыз тағайындалады.
- **Бұзушылық фактісін жоққа шығарамын**, істі тергеп-тексеруді және тыңдау өткізіп, Ар-намыс кеңесінің өз қорытындысы мен ұсынымдарын директорға ұсынуын сұраймын.

Қажет болған жағдайда Ар-намыс кеңесі оқушы ісі бойынша тыңдаудың күні мен уақытын белгілеп, өз ұсынымдарын директорға жолдайды. **Түпкілікті шешімді директор қабылдайды.**

⁸⁵ Langley High School, McLean, VA – Public – <http://www.fcps.edu/LangleyHS/honorcode.html>

Ата-анасы (заңды өкілі) қол қойған өтініш нысаны ұсынылмаған жағдайда тыңдау өткізуге рұқсат етілмейді.

Ар-намыс кеңесінің мүшелері, егер істің қатысушыларымен жеке қарым-қатынастары әділ шешім қабылдауға кедергі келтіреді деп есептесе, **өзіне-өзі шеттету** жасауға құқылы.

Тыңдау рәсімі ⁸⁶⁸⁷⁸⁸

Ар-намыс кеңесінің төрағасы барлық қатысушыларды қарсы алады: өтініш берушіні, тыңдауға тартылған оқушы(лар)ды және олардың педагог-кеңесшілерін.

- Ар-намыс кеңесі Құпиялылық антын қайта растайды және барлық қатысушыларды **оны сақтауға шақырады**.

- Атқарушы комитеттің мүшесі істі таныстырып, өтініш нысанасына тіркелген **барлық мәлімдемелер мен материалдарды** дауыстап оқиды.

- Ар-намыс кеңесінің мүшелерінен басқа **барлық қатысушылар залдан шығады** және кейін кезекпен кіріп, қосымша түсініктемелер береді және кеңестің сұрақтарына жауап береді.

- Тыңдауға қатысып отырған **оқушы педагог-кеңесшісінің қатысуымен түсініктеме береді**. Осыдан кейін кеңес мүшелері оған қосымша сұрақтар қоя алады.

- Сөзін аяқтағаннан кейін оқушы залдан шығады. Кеңес мүшелері **істі талқылауға көшеді**. Педагог-кеңесші оқушыға қатысты мінездеме бере алады.

- Кеңес мүшелері істі талқылап, үш ықтимал ұсынымның **біріне дауыс береді**, олар кейін директорға жолданады:

Кінәсіз – істің барлық материалдары жойылады.

Абайсыздық – оқушының әрекеттерінде абайсыздық белгілері бар, бірақ Ар-намыс кодексін әдейі бұзғанын дәлелдейтін жеткілікті дерек жоқ немесе бұзу шамалы. Бұл жағдайда ескерту және Ар-намыс кодексі бойынша арнайы тапсырма беру ұсынылады. Кінәлі – директорға жолданатын нақты салдарлар туралы ұсыным әзірленеді. • Кеңес ір ауыздан шешім қабылдауға ұмтылады, бірақ қажет болған жағдайда шешім кеңес мүшелерінің кемінде екі үшінші бөлігі қолдаса, қабылданған болып есептеледі.

- Шешім қабылданғаннан кейін тыңдауға қатысқан оқушы мен оның педагог-кеңесшісі залға қайта шақырылады. Оларға **кеңестің ұсынымы** (кінәсіз, абайсыздық, кінәлі) таныстырылады. Бұл ұсыным директорға жолданады.

Маңызды: жазалау шарасының нақты мазмұны оқушыға директор бекіткеннен кейін ғана хабарланады.

- Мектеп басшы шешімін бекіткеннен кейін: кеңестің **бір ересек мүшесі және бір оқушы мүшесі** тыңдауға қатысқан оқушымен (қажет болса педагог-кеңесшімен бірге) жеке кездесу өткізіп, жазбаша қорытынды мен салдарды тапсырады. Қорытындының бір данасы оқушының қолы және күні қойылып, Ар-намыс кеңесінің жеке іс парағына тіркеледі.

⁸⁶ Gould, D. B. L. & J. J. Roberts, (2007) A handbook for developing and sustaining honor systems. Council for Spiritual and Ethical Education. Portland, OR.

⁸⁷ Monsignor Donovan Catholic High School, Honor Code Handbook (2004), Athens, GA – Private Religious – www.mdchs.org/main/

⁸⁸ Lexington Catholic High School, Lexington, KY – Private Religious – http://www.lexingtoncatholic.com/honor_council.htm

- Іске және тыңдауға қатысты барлық материалдар құпия түрде білім беру ұйымы әкімшілігінде Ар-намыс кеңесінің басқа құжаттарымен бірге сақталады.

Салдарлар

Абайсыздықтан болған бұзушылық

Ар-намыс кеңесі оқушыға рефлексивтік жазбаша тапсырма береді. Бұл тапсырмада оқушы Ар-намыс кодексін сақтауға және оқу процесіне мұқият болуға қатысты түсінігін көрсетуі тиіс, сондай-ақ **бұл әрекеттердің аталған бұзушылықтың алдын алуға қалай көмектесетінін сипаттауы керек.**

Ұлыбританияның Білім министрлігінің оқу процесінде генеративті жасанды интеллектіні пайдалану туралы саяси жазбасының мазмұны

Генеративті жасанды интеллект (генеративті ЖИ) дегеніміз не?

Генеративті жасанды интеллект – бұл арнайы дайындалған ауқымды деректер негізінде жаңа мазмұн (контент) жасау үшін пайдаланылатын жасанды интеллект түрі. Бұл модельдер алдын ала әртүрлі деректер көздерінен жинақталған үлкен көлемдегі ақпаратпен оқытылады.

Генеративті ЖИ адамға ұқсас мазмұн жасауға және құруға қабілетті. Мұндай модельдер адам жасаған мазмұнға өте ұқсас мәтін, сурет, дыбыс немесе басқа да өнімдерді жасай алады.

Мысалы, ChatGPT сияқты генеративті ЖИ модельдері, алдын ала үйретілген деректер жиынтығы негізінде мәтінді өңдеп, адам жазғанға ұқсас жауаптар жасайды.

ChatGPT, Microsoft Copilot және Google Gemini секілді құралдар келесі әрекеттерді орындай алады:

- сұрақтарға жауап беру;
- жазбаша тапсырмаларды орындау;
- суреттерді, мәтінді немесе бағдарламалық кодты генерациялау;
- адамға ұқсас жауап беру.

Генеративті жасанды интеллектінің басқа түрлері мыналарды жасай алады:

- аудио;
- симуляциялар;
- бейне (видео).

Жасанды интеллект – бұл біздің заманымызды анықтаушы технология, ол өте жылдам дамып келеді. Бұл технологияның экономикаға пайда әкелуге және қоғам мәселелерін шешуге әлеуеті бар. ЖИ бүгінде күнделікті өмірде қолданылады, мысалы:

- электронды поштадағы спамды сүзгілеуде;
- медиа ресурстардағы ұсыныс жүйелерінде;
- навигациялық қосымшаларда;
- онлайн-чаттарда.

Технологияның дамуы қазір бізге жасанды интеллект арқылы контент жасауға мүмкіндік береді. Бұл білім беру саласы үшін жаңа мүмкіндіктермен қатар жаңа сын-қатерлер туғызады.

Білім беру саласындағы мүмкіндіктер мен сын-қатерлер

Білім беру процесінде жасанды интеллектіні қолданудың оқушылардың дамуына, білім нәтижелеріне әсері туралы және бұл технологияны балалар мен жасөспірімдер арасында пайдалануға байланысты қауіпсіздік мәселелері туралы мәліметтеріміз әлі де шектеулі.

Қазіргі таңда біз білім беру саласы мамандарымен, білім беру технологиялары (edtech) индустриясымен, сарапшылармен және ғалымдармен бірлесіп, жасанды интеллектіні қауіпсіз, жауапты әрі тиімді пайдалану үшін дәлелдемелер жинап, білім беру секторына қолдау көрсетудеміз.

Зерттеуіміз және сала өкілдерімен өзара іс-қимыл барысында генеративті жасанды интеллектіні келесі мақсаттарда пайдалануға болатынын анықтадық:

- білім беру ресурстарын жасау;
- сабақ жоспарлары мен оқу бағдарламаларын әзірлеу;
- жеке кері байланыс беру және қайталау жаттығуларын ұсыну;
- әкімшілік міндеттерді орындау;
- жеке оқытуды қолдау.

Дұрыс қолданылған жағдайда генеративті жасанды интеллект:

- білім беру саласындағы жүктемені азайтуға;
- мұғалімдердің уақытын үнемдеп, олардың негізгі міндеті – сапалы білім беруге көбірек көңіл бөлуіне мүмкіндік жасайды.

Дегенмен, генеративті жасанды интеллект жасаған мазмұнның келесідей кемшіліктері болуы мүмкін:

- нақты емес (қате болуы ықтимал);
- орынсыз немесе қауіпті ақпаратты қамтуы мүмкін;
- мазмұны бұрмаланған немесе бұрыс болуы мүмкін;
- контекстен тыс алынуы мүмкін;
- авторлық құқықты бұзуы мүмкін;
- ақпарат көзі көрсетілмеген, басқа авторлардың интеллектуалды меншігін рұқсатсыз пайдалануы мүмкін;
- сенімді деректерге негізделмеуі мүмкін.

Осы себепті генеративті ЖИ жасаған мазмұнды білім беру процесінде пайдаланғанда аса мұқият болу қажет.

Бұл генеративті жасанды интеллектінің келесідей ерекшеліктеріне байланысты:

Генеративті ЖИ өзінің оқыту деректер жиынтығына негізделген нәтижелер береді, алайда бұл деректер біздің оқу бағдарламамызға сәйкес келмеуі мүмкін. ЖИ шынайы болып көрінетін, бірақ жалған ақпаратты қамтитын контент жасауы ықтимал, мысалы, сенімді болып көрінетін жалған хаттар.

Ол заңсыз немесе зиянды әрекеттер бойынша нұсқаулықтар беруі мүмкін.

Ол шындыққа жанаспайтын, дәл емес немесе жалған ақпаратты факт ретінде ұсынуы мүмкін (бұл «галлюцинация» деп аталады).

Сондықтан генеративті жасанды интеллект құралдарын білім беру саласында қолданғанда, келесі мәселелерге ерекше назар аудару қажет:

- деректер базасының оқу бағдарламасына сәйкессіздігі;
- балалардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету;
- зияткерлік меншік туралы заңдарды сақтау;

- генеративті ЖИ-дың оқу процесіне ықтимал әсері;
- мұғалім мен оқушы арасындағы өзара қарым-қатынастың маңыздылығы;
- жалған ақпарат және алалаушылық тәуекелдері.

Осыған байланысты мұғалімдер, оқу орны басшылары және қызметкерлер генеративті жасанды интеллектіні қолдану кезінде мұқият әрі жауапкершілікпен әрекет етуі керек. ЖИ технологиялары кейбір жазбаша тапсырмаларды орындауды жеңілдетуі мүмкін, бірақ олар адам сарапшысының кәсіби біліктілігі мен терең білімін алмастыра алмайды.

Білім беру ұйымы не істеуі қажет:

- Технология ұсынатын мүмкіндіктерді тиімді пайдалану;
- Жасанды интеллект технологиясын сапалы білім беру мақсатында, қауіпсіз әрі тиімді қолдану;
- Технологияны қолданудың шектеулері мен ықтимал қауіп-қатерлерін толық ескеру;
- Оқушылардың қауіпсіздігі мен деректерін қорғауды қамтамасыз ету;
- Оқу сапасын жақсартуда мұғалімдер мен оқушылар арасындағы қарым-қатынастың маңыздылығын ескеру;
- Технологияның білім беру сапасына ықтимал теріс әсерін алдын алу және жалған ақпарат пен бұрмаланған пікірлердің таралу қаупін бақылауда ұстау.

Жасанды интеллектіні (ЖИ) қауіпсіз және тиімді пайдалану

ЖИ технологиясын білім беру ортасында қолдану туралы шешім қабылдауда қауіпсіздік басты басымдық болуы тиіс.

ЖИ технологиясын оқыту процесінде қолдану алдында оның қауіпсіздігі мен тиімділігі басты назарда болып, мұқият бағалануы қажет.

Жасанды интеллектіні қолданудың нақты мақсаты мен оның тиімді тұстары анық көрсетілуі тиіс, әрі олар ықтимал қауіптерден басым болуы керек. ЖИ-ді білім беру ұйымының қызметкерлері немесе білім алушылардың (әсіресе 18 жасқа толмағандар) қолдануына байланысты талаптар әртүрлі болуы мүмкін.

Қауіпсіздік шаралары еш жағдайда ескерусіз қалмауы тиіс. Мектептер мен колледждер қауіпсіздікке ерекше назар аударуы қажет, өйткені, мысалы, оқушылар генеративті жасанды интеллектіні шынайы болып көрінетін, мектеп атынан жіберілетін жалған хаттарды жасау үшін пайдалануы мүмкін.

Мектептер мен колледждер өздерінің міндеттерін ескере отырып, генеративті жасанды интеллект құралдарын қолданудың ең тиімді жолдарын өздері анықтауға құқылы. Мысалы, кейбір мектептер ЖИ-ді тек нақты оқу кезеңдерінде немесе белгілі бір пәндер мен міндеттерді орындау барысында қолдануды ұйғаруы мүмкін.

Білім алушылар генеративті жасанды интеллект құралдарын тек қауіпсіздік шаралары сақталған жағдайда, яғни қатаң бақылау және қауіпсіздік, сүзгілеу, мониторинг функциялары бар құралдарды пайдалана отырып қолдануы тиіс.

Жасанды интеллектіні пайдаланатын мектептер мен колледждер келесі талаптарды орындауы тиіс:

- Жасанды интеллект құралдары мен ашық LLM жүйелері белгілеген жас шектеулерін сақтау;
- Қолданылатын саясатта көрсетілген жас шектеулерін және генеративті ЖИ құралдарының талаптарын ескеру;
- Филтрация және мониторинг стандарттарын қолдану арқылы генеративті жасанды интеллектіні қамтитын тиісті бақылау жүйелерінің болуын қамтамасыз ету;
- Қауіпсіздік, сүзгілеу және мониторинг жүйелерінің генеративті ЖИ-ға сәйкес келетіндігін тексеру;
- ЖИ құралдарының қауіпсіздігі бойынша талаптарды білім алушылардың жас ерекшеліктеріне сәйкес сақтауды қамтамасыз ету;
- Қолданылатын технологиялар арқылы белгіленген жас шектеулерін қатаң сақтау.

Дереккөз: Ұлыбритания Білім министрлігі. Білім берудегі генеративті жасанды интеллект (AI): Саяси жазба. 2025. <https://www.gov.uk/government/publications/generative-artificial-intelligence-in-education/generative-artificial-intelligence-ai-in-education>

Мұғалімдерге арналған мектепте жасанды интеллектіні қолдану бойынша нұсқаулық және ресурстар***Генеративті жасанды интеллект (ЖИ) дегеніміз не?***

Генеративті жасанды интеллект (ЖИ) – бұл үлкен көлемдегі деректер негізінде жаңа мазмұн (контент) жасауға үйретілген түрлі құралдарды қамтитын кең ұғым. Оны көбіне AI немесе GenAI деп те атайды.

Жасанды интеллект бұрыннан әртүрлі технологияларда, мысалы, мәтінді болжау (predictive text) жүйелерінде қолданылып келеді. Алайда қазіргі кезде ол бұрынғыдан әлдеқайда қолжетімді болып, көптеген тегін және ақылы сервистер арқылы пайдалануға ұсынылуда.

Жасанды интеллект құралдарын қолданғанда неге назар аудару керек?***Нәтижелерді тексеріңіз***

Жасанды интеллект кейде қисынды болып көрінетін, бірақ қате немесе мағынасыз ақпаратты генерациялауы мүмкін. Сондықтан алынған ақпараттың шынайылығын мұқият тексеру маңызды.

Жеке деректерді енгізбеңіз

Көптеген тегін ЖИ-құралдар пайдаланушылар енгізген деректерді модельдерді оқыту үшін сақтайды және қайта пайдаланады. Сол себепті жеке немесе құпия ақпаратты енгізбеген жөн.

Мәдени жаңсақ пікірлерге назар аударыңыз

ЖИ-модельдер әртүрлі елдер мен мәдениеттерге тиесілі үлкен көлемдегі деректерге негізделе отырып үйренеді. Алайда көптеген ЖИ-құралдар үстем мәдениеттер мен тілдерге сүйенетіндіктен, жергілікті халықтардың дәстүрлі білімін дұрыс жеткізбейтін жағдайлар болуы мүмкін.

Қолдану шарттарын оқыңыз

Қызмет көрсету ережелерімен мұқият танысыңыз. Көптеген ЖИ-модельдер пайдаланушының сұраныстары мен енгізген деректерін одан әрі оқыту үшін пайдалана алады. Сондықтан авторлық, құпия, жеке немесе сезімтал ақпаратты енгізуге болмайды.

Саясатты талқылау және әзірлеу

Мектепте жасанды интеллектіні (ЖИ) қалай қолдануға болатынын және әртүрлі оқу жағдайларында қандай ережелер орнату қажет екенін әріптестеріңізбен бірге талқылаңыз.

Мұғалімдердің ЖИ қолдануы

Білім беру саласындағы ЖИ құралдары оқыту мен оқудың сапасын арттыруы тиіс және бұл процесте құзыретті педагогтарды қолдау мақсатында қолданылуы қажет.

Алайда адамның рөлі басты орында қалуы тиіс:

Мұғалімдер оқыту үдерісінде негізгі рөл атқарады.

Оқушылардың білім нәтижелері үшін жауапкершілік педагогтардың мойнында.

ЖИ арқылы жұмыстарды тексеру

Мұғалімдер мен әкімшілік оқушылардың оқу нәтижелері бойынша *соңғы шешімді өздері қабылдауы* тиіс.

ЖИ-ді автоматты түрде жұмыстарды тексеру және баға қою үшін пайдалану *ұсынылмайды*, себебі:

ЖИ ұлттық білім беру бағдарламасына сәйкес дайындалған оқушылардың жұмыстарымен таныс емес.

Бағалау нәтижелері *бейтарапсыз немесе алалаушылық* сипатта болуы мүмкін.

Оқушылардың ЖИ қолдануы

Генеративті жасанды интеллект — оқу сапасын арттыру үшін пайдалы құрал бола алады. Алайда білімді бағалау барысында ЖИ-ді пайдалану шектелуі тиіс, өйткені бұл тапсырманың оқушы тарапынан өз бетінше орындалуын қамтамасыз етуге көмектеседі.

Жас шектеулері

Кез келген цифрлық құралдармен жұмыс істеу кезінде мұғалімдер мен оқушылар қызмет көрсету шарттарын сақтауы қажет.

Кейбір ЖИ-қызметтерде жас шектеулері бар:

ChatGPT-ті 13 жастан бастап пайдалануға болады, алайда 18 жасқа толмағандар үшін ата-анасының немесе қамқоршысының рұқсаты қажет.

ChatGPT шарттарына сәйкес, 13 жасқа толмаған балалардың жеке деректерін сервиске енгізуге болмайды.

Мектептер мен мұғалімдер бұл талаптарды ескере отырып, оқушылардың жасанды интеллектіні қауіпсіз әрі жауапкершілікпен пайдалануына жағдай жасауы тиіс.

Дереккөз: Ministry of Education of New Zealand, 2024. <https://www.education.govt.nz/education-professionals/schools-year-0-13/digital-technology/generative-ai>

Педагогтерге арналған бағалау бойынша әдістемелік материалдардың тізімі

Бағыт	Оқу-әдістемелік әзірлеменің атауы
Цифрлық сауаттылықты дамыту	Орта білім беру жүйесінде жасанды интеллектіні қолдану бойынша әдістемелік ұсынымдар
	Негізгі мектеп оқушыларының ақпараттық-технологиялық құзыреттілігін дамыту бойынша әдістемелік ұсынымдар
	ICILS критерийлерін қолдана отырып, білім алушылардың компьютерлік және ақпараттық сауаттылығын қалыптастыру бойынша әдістемелік ұсынымдар
	Мектепте кеңейтілген (AR) және виртуалды (VR) шындықты пайдалану бойынша әдістемелік ұсынымдар
Шағын жинақты мектептерді (ШЖМ) дамыту	Цифрлық технологияларды қолдану арқылы ауылдық шағын жинақты мектептердің әлеуетін дамыту бойынша әдістемелік ұсынымдар
	Шекаралық аумақтардағы шағын жинақты мектептердің оқу процесін жетілдіру бойынша әдістемелік ұсынымдар
	Шағын жинақты мектептерде онлайн-оқытуды ұйымдастыру бойынша әдістемелік ұсынымдар
	Біріктірілген сыныптары бар шағын жинақты мектептерде оқу үдерісін ұйымдастыру бойынша әдістемелік ұсынымдар
	Шағын жинақты мектептерде онлайн-оқытуды ұйымдастыру бойынша әдістемелік ұсынымдар
Инклюзивті білім беруді дамыту	Білім беру ұйымдарында қолжетімді білім беру ортасын қалыптастыру және бағалау бойынша әдістемелік ұсынымдар
	Әлеуметтік осал отбасылардан шыққан балаларға арналған қосымша сабақтарды ұйымдастыру және өткізу бойынша әдістемелік ұсынымдар
	Оқуда ерекше қиындықтары бар балаларға арналған білім беру ортасын құру бойынша әдістемелік ұсынымдар
Оқу сауаттылығын дамыту	«Қазақ тілі мен әдебиеті» пәнінен мәтін талдау арқылы оқу сауаттылығын қалыптастыру бойынша әдістемелік ұсынымдар
	Оқу сауаттылығы бойынша білім алушылардың оқу жетістіктеріне әсер ететін факторларды зерттеу нәтижелері бойынша аналитикалық есеп
	Бастауыш сынып оқушыларының оқу дағдыларын қалыптастыру бойынша әдістемелік ұсынымдар
	5–9-сынып оқушыларының оқу сауаттылығын дамыту бойынша әдістемелік ұсынымдар
	PIRLS критерийлерін қолдана отырып, тілдік пәндер бойынша білім алушылардың оқу жетістіктерін бағалау жөніндегі әдістемелік ұсынымдар
	Бастауыш сынып оқушыларының оқу сауаттылығын қалыптастыру бойынша әдістемелік ұсынымдар

	Тілдік пәндер сабақтарында мәтіндерді пайдалану бойынша әдістемелік ұсынымдар
Математикалық сауаттылықты дамыту	Математика пәні бойынша мәтіндік (контексттік) есептерді құрастыру және шешу бойынша әдістемелік ұсынымдар
	TIMSS критерийлерін қолдана отырып, білім алушылардың математикалық сауаттылығын қалыптастыру бойынша әдістемелік ұсынымдар
	Орта білім беру ұйымдарында математика пәнін оқытудың тұжырымдамалық негіздері
Жаратылыстану-ғылыми сауаттылықты дамыту	PISA критерийлерін қолдана отырып, білім алушылардың жаратылыстану-ғылыми сауаттылығын қалыптастыру бойынша әдістемелік ұсынымдар
	Жаратылыстану-математикалық бағыттағы пәндерді оқыту барысында базалық құндылықтарды қалыптастыру бойынша әдістемелік ұсынымдар
	Физика пәнін оқытуда виртуалды зертханалық жұмыстарды қолдану бойынша әдістемелік ұсынымдар
	Биология пәнін оқытуда виртуалды зертханалық жұмыстарды қолдану бойынша әдістемелік ұсынымдар
	Химия пәнін оқытуда виртуалды зертханалық жұмыстарды қолдану бойынша әдістемелік ұсынымдар
Прогрессивті ойлауды дамыту	Оқу-тәрбие процесінде білім алушылардың прогрессивті ойлау қабілетін (growth mindset) дамыту бойынша әдістемелік ұсынымдар
	5–9-сынып оқушыларының икемді дағдыларын (soft skills) дамыту және бағалау бойынша әдістемелік ұсынымдар
Мектепті басқару	Мектепшілік бақылауды ұйымдастыру бойынша әдістемелік ұсынымдар
	Мектепшілік бақылауды ұйымдастыру жөніндегі нұсқаулық
Педагогтерді дамыту	Педагогтердің кәсіби құзыреттілігін дамыту бойынша әдістемелік ұсынымдар
	Орта білім беру ұйымдарында тәлімгерлік жүйесін жетілдіру бойынша әдістемелік ұсынымдар
	Инновациялық педагогикалық тәжірибені зерттеу, жинақтау және тарату бойынша әдістемелік ұсынымдар
	Білім беру ұйымдарында кәсіби әлеуетті дамыту бойынша әдістемелік ұсынымдар
Бағалау	Мектеп оқушыларының оқу жетістіктерін критериалды бағалау жүйесін жетілдіру бойынша әдістемелік ұсынымдар
	Білім алушылардың оқу жетістіктерін формативті бағалау бойынша әдістемелік ұсынымдар
	5–9-сынып білім алушыларының пәндік және метапәндік дағдыларын дамытуға арналған әртүрлі типтегі және түрдегі тапсырмаларды әзірлеу бойынша әдістемелік ұсынымдар

Дереккөз: Алтынсарин Академиясы www.uba.edu.kz

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

Anwar, R., Kalra, J., Ross, M., Smith, D., & Vogel, V. (date unknown). Encouraging academic integrity through intentional assessment. *BC Campus, Open Educational Resource*. See especially Chapter 4 – Strategies for prevention related to assessment design.

<https://pressbooks.bccampus.ca/encourageacademicintegrity>

Аналитический отчет «Комплексный анализ результатов мониторинга образовательных достижений обучающихся организаций среднего образования»/ Министерство просвещения Республики Казахстан, Национальная академия образования имени И. Алтынсарина, Астана: 2024.

<https://uba.edu.kz/storage/app/media/MODO%202024%20%20RS%20%20RS%20%20%20RS.pdf>

Bertram Gallant, T., & Drinan, P. (2008). Toward a model of academic integrity institutionalization: Informing practice in postsecondary education. *Canadian Journal of Higher Education*, 38(2), 25–43.

<https://eric.ed.gov/?id=EJ815066>

Bozkurt, A., Xiao, J., Farrow, R., Bai, J. Y. H., Nerantzi, C., Moore, S., Dron, J., Stracke, C. M., Singh, L., Crompton, H., Koutropoulos, A., Terentev, E., Pazurek, A., Nichols, M., Sidorkin, A. M., Costello, E., Watson, S., Mulligan, D., Honeychurch, S., ... Asino, T. I. (2024). The manifesto for teaching and learning in a time of generative AI: A critical collective stance to better navigate the future. *Open Praxis*, 16(4), 487–513.

<https://doi.org/10.55982/openpraxis.16.4.777>

Caldwell, C. (2010). A ten-step model for academic integrity: A positive approach for business schools. *Journal of Business Ethics*, 92(1), 1–13.

<https://doi.org/10.1007/s10551-009-0144-7>

Çelik, Ö., & Razi, S. (2023). Facilitators and barriers to creating a culture of academic integrity at secondary schools: An exploratory case study. *International Journal for Educational Integrity*, 19, 4.

<https://doi.org/10.1007/s40979-023-00125-4>

Chen, H. (2024). AI in education: Enhancing learning while safeguarding integrity – A balanced view. <https://www.linkedin.com/pulse/using-ai-education-cheating-balanced-view-preface-haydn-chen-75z7c>

Honz, K., Kiewra, K. A., & Yang, Y.-S. (2010). Cheating perceptions and prevalence across academic settings. *Mid-Western Educational Researcher*, 23(2), Article 3. <https://scholarworks.bgsu.edu/mwer/vol23/iss2/3>

Hossain, Z. (2022). Ethical literacy education in K-12 using the 4P academic integrity literacy model [Conference presentation]. *International Association for School Librarianship Conference (IASL2022)*, South Carolina.

Hossain, Z., Çelik, Ö., & Hertel, C. (2024). Academic integrity and copyright literacy policy and instruction in K-12 schools: A global study from the perspective of school library professionals. *International Journal for Educational Integrity*, 20, 4. <https://doi.org/10.1007/s40979-024-00150-x>

International Center for Academic Integrity [ICAI]. (2021). *The fundamental values of academic integrity* (3rd ed.). https://academicintegrity.org/images/pdfs/20019_ICAI-Fundamental-Values_R12.pdf

Lee, Y. F., Hwang, G. J., & Chen, P. Y. (2022). Impacts of an AI-based chatbot on college students' after-class review, academic performance, self-efficacy, learning attitude, and motivation. *Educational Technology Research and Development*, 70, 1843–1865. <https://doi.org/10.1007/s11423-022-10142-8>

McCabe, D. L., Butterfield, K. D., & Treviño, L. K. (2012). *Cheating in college: Why students do it and what educators can do about it*. JHU Press.

McCabe, D. L., Treviño, L. K., & Butterfield, K. D. (2002). Honor codes and other contextual influences on academic integrity: A replication and extension to modified honor code settings. *Research in Higher Education*, 43, 357–378. <https://doi.org/10.1023/A:1014893102151>

McNulty, N. (2024, February 16). Comparative analysis of generative AI policies in education. *Medium*. <https://medium.com/@niall.mcnulty/comparative-analysis-of-generative-ai-policies-in-education-bb2a37e57aa0>

Miao, F., & Holmes, W. (2023). *Guidance for generative AI in education and research*. UNESCO. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000386693>

OECD. (2023). *OECD digital education outlook 2023: Towards an effective digital education ecosystem*. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/c74f03de-en>

OECD. (2023). Putting AI to the test: How does the performance of GPT and 15-year-old students in PISA compare? *OECD Education Spotlights*, No. 6. <https://doi.org/10.1787/2c297e0b-en>

OpenAI. (2024). ChatGPT (версия GPT-4, февраль 2025) [Large language model]. <https://chat.openai.com/>

Orosz, G., Tóth-Király, I., Bőthe, B., Kusztor, A., Kovács, Z. Ü., & Jánvári, M. (2015). Teacher enthusiasm: A potential cure of academic cheating. *Frontiers in Psychology*, 6, 318. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2015.00318>

Samanta, A. (2018). ICT and academic integrity at secondary level. *A multidisciplinary online journal of Netaji Subhas Open University, India*. <https://www.wbnsou.ac.in/openjournals/Issue/1st-Issue/ICT%20and%20Academic%20Integrity%20at%20Secondary%20Level.pdf>

Song, N. (2024). Higher education crisis: Academic misconduct with generative AI. *Journal of Contingencies and Crisis Management*, 32. <https://doi.org/10.1111/1468-5973.12532>

Strom, P. S., & Strom, R. D. (2007). Cheating in middle school and high school: The expectation to pass. *Educational Forum*, 71(2), 104–116. <https://doi.org/10.1080/00131720709335096>

Tauginienė, L., Gaižauskaitė, I., Glendinning, I., Kravjar, J., Ojsteršek, M., Ribeiro, L., Odiñeca, T., Marino, F., Cosentino, M., Sivasubramaniam, S., & Foltýnek, T. (2018). *Glossary for academic integrity*. ENAI Report 3G. https://www.academicintegrity.eu/wp/wp-content/uploads/2023/02/EN-Glossary_revised_final_24.02.23.pdf

Tauginienė, L., Ojsteršek, M., Foltýnek, T., Marino, F., Cosentino, M., Gaižauskaitė, I., Glendinning, I., Sivasubramaniam, S., Razi, S., Ribeiro, L., Odiñeca, T., & Trevisiol, O. (2018). *General guidelines for academic integrity*. ENAI Report 3A. https://academicintegrity.eu/wp/wp-content/uploads/2022/04/Guidelines_amended_version_1.1_09_2019.pdf

Tirri, K., & Kuusisto, E. (2022). Ethical code of Finnish teachers. https://doi.org/10.1163/9789004532649_008

Wangaard, D. B., & Stephens, J. M. (2011). *Creating a culture of academic integrity: A toolkit for secondary schools*. Search Institute Press.

Сысоев, П. В. (2024). Этика и ИИ-плагиат в академической среде: Понимание студентами вопросов соблюдения авторской этики и проблемы плагиата в процессе взаимодействия с генеративным искусственным интеллектом. *Высшее образование в России*, (2). <https://cyberleninka.ru/article/n/etika-i-ii-plagiat-v-akademicheskoy-srede-ponimanie-studentami-voprosov-soblyudeniya-avtorskoy-etiki-i-problemy-plagiata-v>